

Reeds verschenen in deze serie:

Deel 1 - In Genève geroepen - Uit Genève
verbannen - Naar Genève teruggeleid.

Deel 2 - Op de oefenschool in Straatsburg.

Deel 3 - De beproeving is hard.

Deel 4 - Hij hield vast, als ziende de Onzienlijke

Deel 5 - Als leraar in de wijngaard des Heeren

Deel 6 - Calvijn als herder en vriend

P. Kuijt

Calvijns levenswerk belicht vanuit zijn brieven

deel 7: Calvijns persoonlijk en huiselijk leven

B. V. UITGEVERIJ "DE BANIER" – UTRECHT

Inhoud

1. Inleiding	9
2. Calvijns voorrede in zijn commentaar op de Psalmen	11
3. Voor de theologie had mij mijn vader reeds als kleine jongen bestemd	13
4. Calvijns plotselinge bekering	15
5. De Heere leidt Calvijn langs allerlei omwegen	18
6. Een merkwaardige brief van 27 juni 1531	19
7. Een bedelbrief uit het jaar 1532	20
8. Hoe komt Calvijn aan geld?	21
9. Nog een brief, maar nu even na Calvijns bekering	22
10. Wat Calvijn in 1557 schreef over het ontstaan van zijn Institutie	23
11. Naar Genève; verdreven uit Genève; weer terug in Genève	24
12. Enkele typerende zinsneden uit Calvijns brieven over zijn persoonlijk leven	31
13. Calvijns huwelijksleven	34
14. Calvijns stiefkinderen	41
15. Calvijns broer, Antoine (Anthonie)	43
16. Brief aan Bucer, 13 oktober 1541	50
17. Hoe ziet Calvijn de oppositie in Genève?	51
18. Hoe ziet Calvijn de bange toestand voor Gods kerk in die dagen?	52
19. Bewogen met de arme medemens	53
20. Brief aan Melanchton, 15 februari 1543	53
21. Persoonlijk geloofsvertrouwen overgedragen op anderen, 8 mei 1544	54
22. Calvijn zeer persoonlijk aangevallen door Chaponneau	56
23. Herhaaldelijk botsingen met het beruchte hoofd der libertijnen, Ami Perrin, kapitein-generaal	58
24. Hoe ziet Calvijn de toestand van staat en kerk?	59
25. Strijden onder het kruis van onze Heere Jezus.	60
26. Steeds méér spanning	61
27. De vijf zware jaren: 1550-1555	66
28. Wat Calvijn over deze zware jaren schrijft	66
29. Calvijns persoonlijk leven in de zware jaren, 1550-1555	70
30. Zeer zwak, ziek lichaam	89
31. Afscheid	93

Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven

Calvijns persoonlijk en huiselijk leven

1. *Inleiding.*

Zonder de brieven, die ons van Calvijns hand bewaard gebleven zijn, zou het onmogelijk zijn, iets mede te delen over Calvijns persoonlijk en huiselijk leven.

Dank zij Prof. Rudolf Schwarz, die, daarin bijgestaan door Prof. Wernle te Bazel, uit de 1250 nog voorhanden zijnde brieven van Calvijn er een kleine 800 heeft uitgekozen en in het Duits vertaald, heeft uitgegeven in het jaar 1908, weten we thans veel meer van Calvijns persoonlijk en huiselijk leven.

Van deze brieven schreef Calvijn er één vijfde deel in het Frans; de overigen schreef hij in het Latijn.

Zó is het ons thans gegeven, het leven van Calvijn van stap tot stap te volgen, en het levenswerk, waartoe de Heere hem riep, van nabij te belichten vanuit zijn brieven.

Over het algemeen weten we van het persoonlijk en huiselijk leven van Luther véél meer, dan van dat van Calvijn. Behalve dat we op 31 oktober telkens aandacht besteden aan de Reformatie (en dan uiteraard aan Luther), en dat op onderscheiden wijze Luthers leven is beschreven, komt dit ook wel, omdat Luther qua karakter veel meer open was, terwijl Calvijn zelden of nooit sprak over zichzelf. In zijn „Institutie”, waaraan hij vol overgave heeft gewerkt van 1535 tot 1559, komen we in de voorrede slechts één keer iets meer persoonlijks tegen:

Want hoewel God mijn geest geheel heeft overgegeven om Zijn Rijk uit te breiden en het algemeen nut te dienen, en ik ook mijzelf er goed van bewust ben, en Hemzelf en Zijn engelen tot getuigen heb, dat ik, sinds ik het ambt van leraar in de kerk op mij genomen heb, geen ander doel voor ogen gehad heb, dan de bevordering der kerk door de zuivere leer der Godzaligheid te verdedigen, zo meen ik toch, dat er niemand is, die met meer laster aangevallen, gebeten en verscheurd wordt...

Maar de duivel met zijn ganse bende vergist zich...

Calvijns enige wens was het geweest, dat zijn „Institutie” voor Gods Kerk een overvloedige vrucht zou afwerpen. En, méér dan

hij óóit heeft kunnen vermoeden, heeft zijn Institutie overvloedig vrucht gedragen voor 's Heeren Gemeente. Tot op deze dag.

Ook in zijn preken en in zijn commentaren spreekt Calvijn zelden of nooit over zijn persoonlijk en huiselijk leven.

Wanneer we uit de brieven van Calvijn zijn persoonlijk en huiselijk leven trachten te belichten, krijgen we een geheel andere kijk op deze reformator, dan de meest gangbare kijk op zijn persoonlijk en huiselijk leven ons dit voorspiegelt. Daarin gaat men meestal af op wat van hem bekend is uit de zeer moeilijke jaren, zo ongeveer van 1545 tot 1555, waarin Calvijn in Genève de grootste moeite heeft om met zijn gemeente en met zijn kerkeraad en collega's niet totaal onder de voet te worden gelopen door de libertijnse partij en door satans instrumenten als Bolsec en Servet, die hun valse leer uitspuwen in woord en geschrift binnen Genève over Calvijns leer en leven. Afgaande op de wijze, waarop Calvijn zich dan verdedigt, zou men dan hem moeten zien als een grimmige beer, die van zijn jongen beroofd is.

Wij hebben echter reeds in de reeds verschenen delen van deze serie Calvijn ontmoet als een man

- die medeleeft en medelijdt met de kerk in Duitsland;
- die van dag tot dag tot in het diepst van zijn hart ervaart, wat Gods kinderen in Frankrijk moeten ondergaan, waar vanaf 1525 Christus' gemeente hevige vervolgd wordt;
- die, als ware het hemzelf aangedaan, bewogen is met de smaad, die zijn collega's wordt aangedaan, wanneer ze in hun omgeving pal staan in de strijd voor de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis;
- die hartelijk alles, wat hem wedervervaart, schrijft aan zijn collega's en vrienden, Farel in Neuchâtel en Viret in Lausanne, en eigen leed niet verbergt, maar ook deelt in hun smartelijke ervaringen.

Zo zou nog veel meer te noemen zijn; juist uit de jaren, dat Calvijn in Genève tot op het uiterste wordt beproefd, geplaagd, gesard, en dan om der wille van de waarheid wel heel scherp móést zijn.

We zullen zien, dat Calvijn zich wel eens mateloos kon ergeren, dat hij prikkelbaar was, omringd door vijanden wel eens mensen van iets verdacht, waaraan ze onschuldig waren. Hij was geen heilige. Heiligen kennen we niet. Maar door Gods genade kon hij ook als een diep schuldig menskind met David in de schuld komen.

Voor God en mensen.

Wat hij kort voor zijn sterven op 25 april 1564 in zijn testament opnam en op zijn ziekbed eigenhandig ondertekende, loopt als een

draad door zijn geheel persoonlijk en huiselijk leven. Na iets over zijn levenswerk te hebben gedikteerd, laat hij daarin dan volgen:

Maar ach, het willen, dat ik had, en mijn ijver, wanneer ik zo te zeggen moest, waren zo koud, en zo lafhartig, dat ik mij met recht schuldig gevoel in alles en overal. Ware het niet Gods oneindige goedheid, dan was al mijn veelbewogen streven niet anders geweest dan rook; ja, alle gaven, die de Heere uit louter genade heeft verleend, maakten mij nog meer schuldig. Daarom blijft mijn toevlucht, dat de Heere de Vader is der barmhartigheid, en dat Hij Zich ook als de Vader van een zo ellendig zondaar betonen en bewijzen zal.

Dat heeft Calvijn er ook toegebracht om onmiddellijk op deze belijdenis in zijn testament te laten opnemen:

Voor het overige is mijn wens, dat mijn lichaam na mijn dood begraven worde op de gangbare wijze. En zo wil ik op de dag der zalige opstanding wachten.

Zo werd hij begraven. Op zijn graf tussen het eenvoudige volk geen grafsteen, zeker geen praalgraf. Daarnaar zocht men en daarnaar zoekt men ook vandaag tevergeefs.

Dit alles tekent geheel Calvijns persoonlijk en huiselijk leven.

2. *Calvijns voorrede in zijn commentaar op de Psalmen.*

Het is wel zeer opmerkelijk, dat Calvijn pas, wanneer hij een voorrede schrijft voor zijn dan uit te geven Commentaar op de Psalmen, ons het een en ander vertelt over zijn persoonlijk leven. Hij is dan 46 jaar oud. Het is dan ruim 20 jaar geleden, dat hij predikant werd in Genève.

Het lag echter geheel in Calvijns aard, niet over zichzelf te spreken, maar Gods Woord te laten spreken; bang zelf aanleiding te geven, iets van hem te denken of te verwachten, en zo tekort zou doen aan de eer, die ieder mens Gode schuldig is.

Bij de lezingen over de Psalmen schrijft Calvijn:

Ik heb persoonlijk bij mijzelf ervaren, dat ik voor niet al te geoefende lezers een goede helper zou kunnen zijn tot het verstaan van de Psalmen.

Hoeveel blinkende rijkdom namelijk deze schat bevat, kan ik heel moeilijk onder woorden brengen. Ik ben althans, dat weet ik, op geen stukken na opgewassen tegen de heerlijk-

heid van deze stof. Omdat het echter in elk geval beter is, de lezers slechts een voorproefje te geven van het niets, dat hen wacht, iets te geven en niet geheel te zwijgen, lijkt het me geoorloofd, tenminste aan te duiden (in de voorrede, K.), wat zich niet vanwege de grootte van deze heerlijkheid volkomen laat zeggen.

Steeds duidelijk is Calvijn bij het voortzetten van de uitleg der Psalmen gaan zien, dat daarin, als in een spiegel, de Heilige Geest heeft geschilderd, wat er kan omgaan in het hart van een kind van God. En dan ontdekt hij:

U mag wel weten, dat mijn niet onbelangrijke ervaringen in alle strijd, waarin de Heere mij heeft beproefd, mij er toe gebracht hebben, niet slechts de leer, die in de Psalmen is vervat, toe te passen op het praktische leven, maar dat ik zodoende ook de weg mocht vinden tot het verstaan van ieder der psalmdichters.

Wat mij betreft, is het voor mijn persoonlijk leven van groot nut geweest, met name in David te zien het beste begin van mijn roeping, als in een spiegel. Hoe verder ik kwam, hoe meer ik mocht zien, dat, wat deze heerlijke koning en profeet beleefde en moest doorstaan, mij tot een voorbeeld is gegeven. Ook al behoeft ik niet te zeggen, dat mijn staat veel meer nederig is, dan die van David.

Calvijn komt er dan als vanzelf toe, geheel tegen zijn natuur in, te gaan vergelijken:

Zoals David vanachter de schaapskudden verheven werd tot de hoogste plaats in het rijk, zo heeft God mij uit mijn donkere en geringe eerste milieu opgetrokken en mij het meest eervolle ambt waardig gekeurd: een verkondiger en dienaar te zijn van Zijn Evangelie.

Wanneer Calvijn op 22 juli 1557 de copie voor de drukkerij klaar heeft, zien we in gedachten hem bezig met het schrijven van een voorrede. Hij laat alles, wat hij in zijn commentaar op de Psalmen had gedoceerd, had opgeschreven, en doorleefd(!) nog eens aan zijn ziel voorbijgaan. En we zagen, hoe hij er toe kwam, opeens iets van zijn eigen leven te gaan vertellen.

„Zoals David..., zo heeft God mij...” Bladzijde na bladzijde schrijft hij vol.

En straks eindigt hij:

Ook de lezers zullen het bemerken, dat ik, als ik me niet vergis, bij het verklaren van de meest intieme gevoelens van David spreken kan als over hetgeen ik uit eigen vertrouwde levensloop ken.

Calvijn haast zich wel te vermelden, dat hij zich getrouw heeft ingespannen om deze schat te doen zijn, onder Gods zegen, tot het algemeen nut van alle gelovigen.

Zo hebben we, in wat we lezen in Calvijns voorrede op zijn uitleg van de Psalmen, een welkome handleiding om iets meer te schrijven over zijn persoonlijk en huiselijk leven.

We volgen Calvijn hierbij op de voet, maar belichten wel zijn openhartige, doch uiteraard summier mededelingen vanuit zijn brieven. Tevens plaatsen we een en ander in een meer beschrijvend historisch verband, wat betreft tijd, plaats, andere personen (Calvijn noemt in de genoemde voorrede slechts zijn beide vrienden Farel en Viret), en achtergronden.

3. „Voor de theologie had mij mijn vader reeds als kleine jongen bestemd.”

Deze mededeling in bovengenoemde voorrede valt onmiddellijk op.

Wanneer Calvijn dit in 1557 schrijft, denkt hij terug aan Noyon in het N. W. van Frankrijk, waar hij op 10 juli 1509 werd geboren. Hij was de derde zoon uit het huwelijk van Gérard Calvijn en Johanna Lefrancq. Zij gaf aan haar kinderen (later Karel, Antonie, Frans en nog een Antonie, en nog twee meisjes), een strenge roomse opvoeding.

In zijn derde zoon, Johannes, zag vader Gérard iets bijzonders. Hij, een vooraanstaand ambtenaar, zeer gezien bij de geestelijkheid en de adel van zijn omgeving, zorgde er voor, dat zijn zoon veel omging met de kinderen van de rijke familie Mommor. Ook wist hij van een bevriende bisschop het gedaan te krijgen, dat Johannes een kapellaans plaats kreeg, die een toelage uit de kerkelijke middelen opleverde; genoeg om hem te laten studeren. De ernstige, zeer religieusgevoelige jongen werd plechtig ingewijd en trad, na afsnijding van zijn haar, in de geestelijke stand.

Wat lag méér voor de hand, dan dat vader Gérard uitvoering gaf aan zijn plan met Johannes: in Parijs theologie studeren.

Wanneer Johannes 14 jaar is, vertrekt hij inderdaad naar Parijs; samen met zoons van de familie Mommor. Zijn vader had twee broers in Parijs. Bij één van hen zal Johannes wel een goed kosthuis hebben gevonden.

De studie verliep bijzonder vlot. Op zijn zestiende jaar had hij het voorbereidend hoger onderwijs doorlopen. De weg naar het hoger onderwijs lag voor hem open.

Een rustige tijd was het niet. De oorlog tussen de franse koning, Frans I, en de duitse keizer, Karel V, die gevoerd werd in Italië, liep slecht af voor de fransen. Op 24 februari 1525 werd Frans I verslagen en geraakte hij zelfs in gevangenschap.

In hetzelfde jaar stierf onder het klokgelui van de Nôtre-Dame de eerste martelaar. En de 16-jarige Calvijn moet wel diep geschokt zijn geweest door dit gebeuren. Hij wist, dat ook zijn zeer beminde leermeester, Marturin Cordier, sympathiseerde met de (ketterse) leer van Maarten Luther.

Zelf zat de jonge kapelaan, Johannes Calvijn, nog verward in de strikken van het roomse bijgeloof. En dat werd er niet beter op, toen zijn vader het voor elkaar wist te krijgen, dat zijn zoon de kapelaansplaats – hij deed nooit dienst; had een plaatsvervanger – verwisselde met een beter betaald kerkelijk ambt in de stad. St. Eloy, waar zijn grootvader woonde. Hij werd wel niet officieël geordend, kreeg wel de tonsuur, mocht daar ook af en toe preken! Op zijn achttiende jaar!

Dan veranderen de plannen van vader Gérard. Hij acht de kerkelijke toestand erg onzeker en beschikte het zo, dat Johannes rechten moest gaan studeren. Johannes moest een scherpzinnig jurist worden. Nu het pauselijk stelsel ging wankelen, zat daar veel meer toekomst in. Zo vertrekt Johannes, gehoorzaam aan vaders wil, naar Orleans, later naar Bourges.

Dit alles vinden we terug in wat Calvijn bijna veertig jaar later (1557) schrijft in de voorrede bij de uitleg van de Psalmen.

Mijn vader had mij als kleine knaap bestemd voor de theologie. Maar toen hij later zag, dat de rechtswetenschap haar jongeren gewoonlijk rijker maakt, bracht hem deze hoop op eens tot een verandering van zijn plan. Zo kwam het, dat ik van de studie der filosofie weggehaald werd en mij de opdracht werd gegeven, de wetgeleerdheid te gaan bedrijven. Hoezeer ik nu evenwel mijn best deed, mijn vader te gehoorzamen en dit zo trouw mogelijk te doen, God heeft toch tenslotte door Zijn verborgen voorzienigheid mijn leven in een geheel andere baan geleid. Aanvankelijk was ik weliswaar het bijgeloof van het pausdom zo hardnekkig toegedaan, dat het niet gemakkelijk was, mij uit deze diepe afgrond uit te rukken. God echter heeft mijn hart, dat voor mijn leeftijd al heel erg verstokt was, door een plotselinge bekering gedwee en goedleers gemaakt.

4. *Calvijns plotselinge bekering.*

Calvijn spreekt zelf van een plotselinge bekering. Hij zegt ergens: „Toen werd mijn wil krachtdadig onderworpen aan Gods wil.”

Korter en kernachtiger kan zo'n plotselinge bekering niet hebben plaats gehad en niet worden omschreven. Maar dan rijst wèl de vraag, wanneer en waar, en onder welke omstandigheden dat heeft plaats gevonden.

Daaromtrent heeft Calvijn ons niets medegedeeld. Dàt dit wonder van Gods genade door Zijn Woord en Geest heeft plaats gevonden, dat is voor hem genoeg. En aan de vruchten van deze bekering is deze „boom” te kennen.

Velen, die het leven van Calvijn hebben beschreven, zijn aan het zoeken, aan het gissen gegaan. En met nog al uiteenlopende resultaten.

Calvijn wijst ons zelf wel enigszins de weg: „God heeft toch tenslotte mijn leven in een geheel andere baan geleid door Zijn verborgen voorzienigheid.” Die „baan” kunnen we volgen.

Op 16-jarige leeftijd komt hij al in aanraking met Cordier, een docent, die hij nooit meer uit het oog heeft verloren. Een man, die met veel zegen voor zijn eigen ziel Gods Woord was gaan onderzoeken en de geschriften van Luther las.

Wanneer Calvijn op 18-jarige leeftijd rechten gaat studeren, zoals zijn vader hem dat had opgedragen, eerst in Orleans en dan in Bourges, krijgt hij Melchior Wolmar als docent in de griekse taal; de taal, waarin het Nieuwe Testament is geschreven. De jonge Calvijn had een familielid, Olivatanus, die bezig was, het Griekse Nieuwe Testament te vertalen in het frans. En Wolmar liet zijn studenten bij zijn lessen lezen uit het Griekse Nieuwe Testament. De nog jeugdige Johannes kreeg daar bijzondere belangstelling voor en ging naast rechten theologie studeren. Hele nachten bleef hij op om in de Bijbel te lezen en geschriften van kerkvaders, die de Schrift uitlegden, te bestuderen. En, wonderlijk genoeg, de anders verlegen en bedeesde jongeman werd, dan hier, dan daar gevraagd aan de hand van de Bijbel in korte toespraken een bepaalde uitleg te geven van een Schriftgedeelte.

In Bourges werd de 18-jarige Johannes vereerd met de eretitel „Doctor”.

Dan wordt hij naar Noyon ontboden. Zijn vader was zeer ernstig ziek. De oude Gérard sterft in de armen van zijn zoon, nadat hij als goed-roomse man de sacramenten der stervenden had ontvangen. (Calvijns moeder was al enkele jaren uit de tijd. We weten al, dat Calvijn kerkelijk „promotie” had gemaakt en zelf één of meerdere keren in de kerk van St. Eloy heeft gepreekt).

Wanneer Calvijn 20 jaar is, keert hij terug naar Parijs. Veel geld zal

hij niet ontvangen hebben van het kerkelijk ambt in St. Eloy, dat grotendeels door een plaatsvervanger werd waargenomen, want de reis van Noyon naar Parijs legde hij te voet af.

Dan volgen voor de jonge Calvijn bijzonder moeilijke jaren.

In geheel Frankrijk, van noord naar zuid, van oost naar west, werkt de Heere door Zijn Geest en door het Woord, dat steeds meer wordt gelezen. De geleerde Lefèvre uit Meaux (aan de Seine, oostelijk van Parijs) had de Bijbel in het frans vertaald. Zelfs de bisschop van Meaux stond open voor de nieuwe leer. Rond deze Lefèvre schaart zich spoedig een kring van jonge mannen, wier hart wordt afgetrokken van de wereld en van het bijgeloof der roomse kerk en die dag aan dag bezig zijn met het onderzoek van Gods Woord. Deze kring breidt zich uit tot in Parijs.

Zelfs de zuster van koning Frans I, Margaretha schaarde zich aan de zijde van degenen, die in gezelschappen samenkwamen om te spreken over en te zoeken naar de waarheid Gods, die zo lange tijd bedolven was geweest onder het roomse bijgeloof en zovele leringen van mensen.

Calvijn, hoewel nog rooms (zoals trouwens vele anderen uit deze gezelschappen) werd in deze kring opgenomen. Zijn grote kennis van de Heilige Schrift en van de oude kerkvaders viel zó op, dat hij in dit gezelschap heel vaak een stichtelijk woord sprak.

Met name de machtige universiteit te Parijs en het parlement stonden tegenover deze beweging zeer afwijzend. Zó zelfs, dat eenvoudige lieden, die openlijk er voor uitkwamen, te hebben gebroken met de roomse kerk, gevangen werden genomen. In 1525 was één van hen – we zagen dit reeds – in Parijs naar de brandstapel gevoerd. En in Parijs werd het velen zo bang te moede, dat ze naar een andere stad vertrokken, of zelfs Frankrijk verlieten. Lefèvre vertrekt. Wolmar gaat naar Duitsland. Maar Calvijn blijft!

Calvijn studeert. In een kleine schare van mannen en vrouwen, die hongeren naar de waarheid Gods, verheft hij zijn stem. Ook tegen de dwalingen van zijn kerk.

En dit, terwijl anderen, die dit in het openbaar deden, naar het schavot werden gevoerd.

Zou het humanisme misschien hem de weg naar de waarheid Gods openen?

Calvijn schrijft een boekje over de (humanistisch opgevatte) mensliefde. Hij denkt, dat de opvattingen van de oude romein, Seneca, die hij de franse geleerden van zijn dagen voor wil leggen, wellicht deze lieden (zelfs de koning!) zullen brengen tot verdraagzaamheid. Zijn laatste zakgeld besteedt hij om het te laten drukken. En hij probeert de weinige exemplaren, die gedrukt worden, aan de man te brengen.

Calvijn droeg dit in het latijn geschreven boekje op aan de vriend van zijn overleden vader, de abt van St. Eloy. Deze geestelijke was er één van de familie Mommor, de adellijke familie, waar Calvijn als kind veel mee omging.

Zo komen we bij Allerheiligen 1533.

De universiteit te Parijs heeft juist een nieuwe rector gekozen: Nicolaas Cop. Deze professor heeft heel veel waardering voor de jonge Calvijn.

Cop moet ter gelegenheid van zijn ambtsaanvaarding de inaugurele rede (intrede-rede) houden.

Dan – we denken aan Gods verborgen voorzienigheid, waarover Calvijn later schreef – heeft er iets bijzonders plaats. Cop draagt Calvijn op, deze rede voor hem op te stellen. Het onderwerp is: Mattheüs 5: de zaligsprekingen.

Deze rede is bewaard gebleven.

In gedachten zien we Calvijn.

Uit de opstelling van deze rede blijkt, dat Calvijn aanvankelijk de oorzaak, waarom de armen van geest, de treurigen, de zachtmoedigen zalig worden gesproken door de Heere Jezus, in de lijn van het humanisme, heeft gezocht in de mens. Zalig, omdat iemand arm is van geest, treurt, zachtmoedig is.

Maar dan loopt hij muurvast.

Cop had in zijn boekenkast een boekje van Luther over de zaligsprekingen. Daarin leest Calvijn héél iets anders. Het gemeenschappelijke van al diegenen, die Jezus zalig spreekt, is dit: zij allen hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, naar een grond buiten zichzelf, naar de gerechtigheid, die Christus verworven heeft en die alleen voor de heilige en rechtvaardige God geldig is en de zondaar geschonken moet worden.

Dan vloeien de woorden uit Calvijns pen. Maar door het werk van Gods Geest gaan Calvijns ogen open. Dàt is de waarheid!!! Hij kan alleen voor de hoge God verschijnen, wanneer Christus tussentreedt en hem, doemwaardig zondaar met Zijn gerechtigheid bedekt.

Een plotselinge bekering!

Of Calvijn ook deze rede heeft voorgelezen, daaromtrent lopen de visies uiteen. Waarschijnlijk heeft Prof. Cop dit zelf gedaan. Wèl weten we, dat Cop ter verantwoording werd geroepen. Toen hij zich verdedigde, of liever, toen hij de leer van de rechtvaardigmaking des zondaars voor God verdedigde voor alle doctoren van de universiteit werd het gejoel zo groot, dat hij niet te verstaan was. Cop moest zich voor het parlement verantwoorden. Zover liet hij het niet komen. Hij ontkwam ternauwernood. In Zwitserland vond Cop een veilige schuilplaats.

En Calvijn?

Cop was al verdacht, omdat hij het met de gezelschappen hield van Lefèbre. En van Calvijn, Cop's vriend, wist men dat nu wel zeker.

Op een avond was het gymnasium, waar Calvijn een kamer had, omringd door de politie.

Vrienden waarschuwden hem, lieten hem in een mand aan touwen, zakken langs een muur. Hij verkleedde zich als wijngaardnier.

Zo kwam hij na veel omzwervingen bij Margaretha, de zuster van Frans I, toen koningin van Navarre. Daar ontmoette hij o.a. ook de oude grijsaard uit Meaux, Lefèbre.

Calvijn kwam daar ook in aanraking met een schatrijk man, Louis du Tillet, die heel hoog tegen Calvijn opkeek, vanwege diens kennis.

Du Tillet was nog wel rooms; kanunnik (adviseur) van de bisschop. Een man, die dweept met de klassieke oudheid en haar schrijvers. Hij dacht in Calvijn iemand gevonden te hebben, die meende vanuit de oude (heidense) filosofie het licht te kunnen ontsteken, dat de duisternis in de roomse kerk verdrijven zou.

Met Du Tillet is Calvijn gevlucht naar Zwitserland, naar Bazel.

Na deze wel wat lange toelichting bij wat we lezen in de voorrede op Calvijns uitleg van de Psalmen, laten we nu eerst daaruit volgen, wat Calvijn jaren later schrijft over de wonderlijke wegen, waarin de Heere in Zijn bijzondere voorzienigheid hem heeft geleid.

5. *De Heere leidt Calvijn langs allerlei omwegen.*

Ik was het bijgeloof van het pausdom zo hardnekkig toegeedaan, dat het niet gemakkelijk was, mij uit deze diepe afgrond op te halen.

(Dan vertelt Calvijn, dat de Heere hem plotseling tot bekering bracht. Hij werd gedwee gemaakt, gewillig, aan Gods wil onderworpen). Zodra ik een zekere smaak had gekregen van de ware, evangelische vroomheid, ontvlamde in mij zo'n ijver, daarin voortgang te maken, dat ik wel de andere studie niet bepaald terzijde schoof, maar me er toch minder energie op wierp. (Bedoeld wordt: de rechten-studie)

Nog geen jaar was er voorbijgegaan, of reeds kwamen allen, die een verlangen in zich omdroegen naar de zuivere leer, naar mij, de nieuweling en beginneling toe, om te leren.

Ik, die van nature wat mensenschuw en schuchter was, en die altijd zo heel graag een rustig leven in de schaduw zou heb-

ben gehad, probeerde me terug te trekken in het verborgene. Maar het was er ver vandaan, dat de Heere mij dat toestond. Het was veeleer zo, dat mijn toevluchtsoorden publieke scholen werden. Het ging zo: wanneer ik het voornemen had, er gens onbekend in rust te kunnen leven, leidde de Heere mij langs allerlei omwegen zo, dat Hij me nergens rust deed vinden, tot Hij mij, geheel tegen mijn natuur in, tenslotte in het volle licht plaatste.

Ik verliet ook mijn vaderland en reisde naar Duitsland. Ik had weer het plan, hier of daar in een verborgen uithoek te genieten van de rust, die mij al zo lang had ontbroken.

Het is opmerkelijk, dat Calvijn eerst zijn persoonlijke, plotselinge bekering noemt en daarna ingaat op wat daaraan was voorafgegaan. In het indrukwekkend antwoord, dat Calvijn later gaf op het rondschriven aan de bevolking van Genève van de hand van kardinaal Sadolet, nadat Calvijn vandaar was verbannen (in 1538), schrijft Calvijn over de jaren vóór zijn bekering:

Hoe nauwkeuriger ik mijzelf gadesloeg, hoe luider de beschuldigende stem van mijn geweten sprak. Er bleef mij dan wel geen andere troost over, dan mezelf, zo mogelijk te mislijden, en alle ernstig nadenken te verbannen.

De misleiding bestond dan in: toch maar nauwgezet de plichten, die de (roomse) kerk voorschreef, waar te nemen; allerlei boetedoeningen te doen om zijn verontruste ziel tot rust te brengen. Wie denkt hier niet aan Luther!

6. *Een merkwaardige brief van 27 juni 1531.*

We hebben eerder gezien, dat Calvijn zijn verblijf in Bourges af moest breken, omdat zijn vader ernstig ziek was. Na diens overlijden in juni 1531 vertrok Calvijn te voet naar Parijs. Daar aangekomen, schrijft hij een merkwaardige brief aan zijn studievriend Frans Daniël, die nog in Orleans woont.

U bemerkt, we gaan een paar jaar terug op Calvijns levensweg. Deze merkwaardige brief laat ons nog even zien, hoe het toen, ruim twee jaar vóór zijn plotselinge bekering, met hem gesteld was.

Op de dag, dat ik hier aankwam, was ik zó moe van de reis, dat ik bijna de huisdeur niet kon bereiken. De vier daaropvolgende dagen, dat ik me nog niet fit voelde, heb ik geheel benut om mijn vrienden te begroeten.

Zondags ging ik met Cop (docent aan de Parijse universiteit. K.) naar het klooster met het doel, zoals dat je wens was, met de nonnen een dag af te spreken, waarop je zuster zich tot het kloosterleven zou kunnen veroordelen. (Cop wilde me begeleiden)

Men antwoordde mij: ze heeft met enkele leeftijdsgenoten volgens het gebruik van het zusterconvent de toestemming gekregen, de gelofte af te leggen. Onder deze jonge vrouwen bevindt zich ook de dochter van de bankier in Orleans, bij wie je broer in de leer is.

Terwijl Cop met de abdis daarover sprak, probeerde ik na te gaan, wat er in het hart van je zuster omgaat. Of ze thans wellicht eerder gebroken, dan gebogen is om haar hals gewillig een juk te laten opleggen.

Ik zei tegen haar steeds maar weer: je kunt mij alles vrijuit toe vertrouwen, wat je op je hart hebt.

Nooit heb ik echter iemand meer bereidwillig en vast besloten gezien. Het scheen wel, dat haar wens niet vlug genoeg in vervulling kon gaan.

Men zou kunnen denken, dat het, wat haar betreft, een leuk spelletje is, de gelofte af te leggen. Ik wilde haar daar niet vanaf brengen; daar was ik immers niet voor gekomen. Wel vermaande ik haar met een paar woorden, dat ze zich niet moest overschatten; door te vertrouwen op eigen kracht; leg toch niet al te vrijmoedig voor je leven een gelofte af; verlaat je toch op Gods kracht, in wiens kracht we leven en zijn.

Tijdens dit gesprek kreeg ik van de abdes toestemming om nog eens samen te komen voor een gesprek.

Toen ik haar vroeg, een dag te noemen, liet ze me daarin vrij, maar wel moest dan Pylades er bij zijn, die één der komende acht dagen naar Orleans zal komen. Wil je met hem contact opnemen en doe, wat je goed voorkomt, omdat ik hierin je niet verder van dienst kan zijn.

Wat mij betreft, kan ik je mededelen, dat ik nog geen vaste woning heb. Er zijn er wel vele voorkanten, die ik zou kunnen huren. Vrienden bieden mij ook woongelegenheden aan, waarvan ik gebruik zou kunnen maken.

Groet je moeder, je vrouw en je zuster Francisca.

Vaarwel!

7. Een bedelbrief uit het jaar 1532.

In de loop van het jaar 1531 had Calvijn zijn ambt van kapelaan van St. Eloy opgezegd. Dat wilde wel zeggen, dat hij nu zonder inkomsten in Parijs vertoefde. Zijn kostje probeerde hij te verdie-

nen door hier en daar behulpzaam te zijn op administratief en rechtskundig gebied. Zo hielp hij ook wel eens een wat oudere vriend, de heer Du Chemin.

Geldnood dwingt Calvijn aan deze vriend om wat geld te vragen.

Aan Du Chemin te Parijs.

Ongaarne, lieve Nicolaas, val ik je lastig, vooral, omdat ik bang ben dat het je ongelegen komt.

Maar, omdat ik geloof, betrouwelijk je te kunnen verklaren, wat er aan de hand is, verlaat ik me, wetend je liefde voor mij, geheel op jou.

Mijn broer, die (ik weet dat) geld ontvangen heeft, dat ik van anderen tegoed had, heeft, zoals we dat van hem gewend zijn, mij vergeefs daarop laten wachten. Thans dringt de nood, die geen dag, geen uur langer kan duren. Wanneer je me kunt helpen, bevrijd me dan uit een verlegenheid, die je je niet kunt voorstellen, zolang je dat niet zelf ervaart.

Twee kronen (bij ons $\pm 2 \times f 10,-$) heb ik nodig, die Cop mij zou hebben voorgeschoten, als hij zijn buidel zelf niet juist door de aankoop van allerlei timmergereedschap had leeggeschud.

Anderen wonen te ver van ons weg, zodat ik in de zaak, die me dringt, geen tijd heb heen en weer te gaan.

Vaarwel!

Het zal niet voor lange tijd zijn. Aan het eind van deze week kun je me, naar ik hoop, weer van de lijst van je schuldenaren schrappen.

8. Hoe komt Calvijn aan Geld?

U weet, dat Calvijn vóór zijn plotselinge bekering (ongeveer in het najaar van 1533; hij was toen 24 jaar oud) een boekje had geschreven naar aanleiding van Seneca's geschrift „De Clementie” (De verdraagzaamheid).

Op eigen kosten had hij dat laten drukken.

Zal hij dit in het latijn geschreven boekje kwijt raken?

Hij schrijft daarover aan zijn vriend Frans Daniël te Orleans.

Hier heb ik aan enkele professoren verzocht, het boekje in de scholen te lezen.

In Bourges heb ik aan een vriend gevraagd, tijdens zijn colleges het aan te bevelen. Ook jij kunt me een plezier doen, als het je niet te moeilijk valt. Je zult het doen uit hoofde van oude vriendschap, omdat je zonder verlies van je goede naam mij een dienst bewijst, die misschien ook nog wel van alge-

meen nut is. Wanneer je mij door zo'n vriendelijkheid aan je wilt verplichten, dan stuur ik je 100 exemplaren, of zoveel als je goed voorkomt. Intussen, ontvang dit ene exemplaar, dat ik je zend, opdat je niet denkt, dat ik je wat wil voorschrijven. Ik zou graag zien, dat je tegenover mij in vrijheid beslist.

Vaarwel! En antwoord spoedig.

Parijs, 20 april 1532.

9. *Nog een brief, maar nu een nà Calvijns bekering.*

Het opstellen van de inaugurele rede van professor Cop, te houden op 1 november 1533 (Allerheiligen), heeft de Heere willen gebruiken om de 24-jarige Calvijns wil krachtadig te onderwerpen aan Gods wil. Jaren tevoren had de Heere in Zijn bijzonder voorzienig beleid de jonge Calvijn gebracht tot het onderzoek van Zijn Woord en van de geschriften der oude kerkvaders. De Heere had hem in de gezelschappen gebracht van zovelen, die de Heere door Zijn Geest er toe had gebracht, het heil van hun ziel te gaan zoeken buiten de roomse kerk, zoekend in Zijn heilig woord.

Ook in Parijs zoeken deze mensen elkaar op. De zuster van koning Frans I sympathiseert met hen. Zelfs enkele docenten aan de Sorbonne gevoelen zich tot deze door de Heere bewogen mensenkinderen aangetrokken. Denk aan de reeds genoemde Nicolaas Cop. Calvijn werd geheel in deze kringen opgenomen.

We weten, hoe de Heere in de wegen van Zijn verborgen voorzienigheid het zo heeft geleid, dat Cop moet uitwijken naar Zwitserland, Calvijn op het nippertje werd gered en zich naar het koninkrijk Navarre begeeft, gelegen ten noorden van de Pyreneeën, waar Margaretha nu koningin is.

Calvijn komt in aanraking met een verlicht man, Du Tillet, één van de adviseurs van de bisschop van Angoulême (thans gelegen aan de spoorlijn Parijs-Bordeaux). In de schaduw van de machtige kathedraal ligt de buitenplaats van de heer Du Tillet. Calvijn, van wiens belezenheid en geleerdheid Du Tillet hoge verwachtingen heeft, biedt Calvijn in zijn buiten een veilige schuilplaats. Hij kan gebruik maken van de rijke bibliotheek en wordt daar zo overladen met het goed dezer aarde, dat hij er verlegen onder wordt.

Maar... er wordt wèl van hem verwacht, dat hij zich zal verdiepen in de oude literatuur, die toen voor velen weer ging leven. Het was de tijd van de renaissance, van het humanisme.

Aan zijn vriend Frans Daniël te Orleans schrijft Calvijn echter:

Maar aldoor trekt mij de gedachte aan mijn oor, juist daaraan mijn studie te wijden, waaromtrent mij zoveel gelegen is. (Aan de theologie. K.)

Toen, in 1534, waren de gedachten van Calvijn bij zovelen, die, met name in Parijs, blootgesteld waren aan de vervolgingen, die steeds feller werden. Hij wist, hoe koning Frans I, die aanvankelijk niet zoveel gevaar zag in de kringen, waar Gods Woord werd ingedronken als water, was omgezwaaid.

Door ophitsing van pausgezinden was Frans I in deze mensen een gevaar gaan zien voor de rust en de eenheid van zijn rijk.

In Angoulême heeft Calvijn het voornemen opgevat om hetgeen besproken werd in de thans in gevaar verkerende gezelschappen, getoetst aan de Heilige Schrift, op papier te zetten. Daarmede wilde hij de laster terneerslaan en redelijk denkende mensen de ogen openen voor de waarheid, waarnaar hij jarenlang had gezocht. Met grote ijver en inspanning zet hij zich aan het verdedigen van die vervolgd worden.

Dat was de eerste opzet van de Institutie, van de onderwijzing in de christelijke leer, die in eerste opzet gereed zou komen in augustus 1536, wanneer Calvijn in Bazel woont.

Hij zou zijn *Institutio Christianae Religionis* opdragen aan de franse koning Frans I.

Over dit alles werd vriend Daniël, toen nog vanuit Frankrijk, uitvoerig ingelicht.

10. *Wat Calvijn in 1557 schreef over het ontstaan van zijn Institutie.*

Toen Frans I op 29 januari 1535 het bevel uitvaardigde, dat hij zijn rijk wilde zuiveren van alle ketterijen, die, zoals hij vast geloofde, de oorzaak waren, dat alles hem tegen liep (o.a. in de oorlog met Karel V), is Calvijn, samen met zijn welwillende gastheer uit Angoulême, Du Tillet vertrokken uit Frankrijk. Via Straatsburg zijn ze naar Bazel gereisd.

De gruwelijke vervolging van Gods kinderen, die hij zo van ganser harte lief had gekregen, zette hem aan, zijn Institutie te schrijven en deze onder begeleiding van een persoonlijk, zeer uitvoerig schrijven, op te dragen aan koning Frans I.

Hijzelf schrijft in de voorrede bij de uitleg van de Psalmen daarvan het volgende:

Ik verliet mijn vaderland en reisde naar Duitsland, met het plan, in een of andere uithoek verborgen, van de rust te genieten, die ik al zo lang had moeten ontberen.

Maar, zie daar! Toen ik nu werkelijk onbekend in Bazel leefde, geschiedde het, dat in Frankrijk een menigte vrome lieden werd verbrand.

Deze vervolging verwekte in Duitsland overal grote veront-rusting. Valse en leugenachtige traktaten werden er ver-spreid. Men deed dat om deze verontrusting de kop in te druk-ken. Men beweerde namelijk, dat alleen maar Wederdopers en oproerlingen zo hard behandeld waren; lieden, die door hun dwaze waanzin niet alleen het geloof, maar ook elke staatkundige orde wilden omverwerpen.

Toen ik zag, dat dit het werk was van intriganten aan het franse hof, met de bedoeling, niet alleen de gruwelijkheid van het vergoten bloed te verbergen door de heilige martela-ren vals te beschuldigen, maar dat ze zich zodoende ook voor de toekomst wilden vrijwaren van iedere bloeditied, zonder daardoor het medelijden van anderen op te roepen, hield ik het er voor, dat zwijgen een ontoelaatbare trouweloosheid zou zijn en dat ik daartegen, zover de Heere mij daartoe de krachten verleende, dapper verweer moest bieden.

Dat was het, wat mij bewoog, mijn Institutie te schrijven. Al-lereerst, om mijn broeders, wier dood kostbaar is in Gods ogen, tegen onrechtvaardige schimp te verdedigen; en dan, omdat nog velen een dergelijke vervolging te wachten stond, ik voor hen tenminste het medegevoel en de steun van het bui-tenland wilde wekken.

11. *Naar Genève; verdreven uit Genève; weer terug in Genève.*

We bemerken wel, dat Calvijns persoonlijk en geestelijk leven nauw verweven is met zijn Institutie.

Met grote verwondering schrijft hij, wanneer hij op 1 augustus 1559 de laatste hand legt aan dit levenswerk:

Ofschoon ik geen spijt had van de arbeid, die ik er toen aan besteedde (van 1536 tot 1559 heeft Calvijn dit hoogst belang-rijke werk steeds weer herzien en uitgebreid. K.), heeft het mij zelf toch nooit voldoening geschonken, totdat het werk gebracht was in de gedaante, waarin het nu wordt aangebo- den.

In de voorrede van de uitleg der Psalmen schrijft Calvijn (dat was in 1557):

Toen was de Institutie (in 1536) nog niet het dikke, uit zeer veel arbeid ontstane boek van thans, maar het verscheen toen-tertijd slechts als een kort handboekje, met het enige doel, het geloof van hen voor te stellen, van wie ik zag, dat ze door

goddeloze, oneerlijke vleiers van de koning schandelijk be- lasterd werden.

Hoezeer Calvijn persoonlijk altijd betrokken is geweest bij wat we vandaag nog in de Institutie kunnen leren, blijkt wel uit de reeds aangehaalde voorrede van 1559:

Met hoe grote ijver ik er mij op toegelegd heb om voor Gods Kerk deze dienst te verrichten, daarvan kan ik dit getuigenis aanvoeren, dat in de afgelopen winter (1558-1559. K.), toen ik meende dat mij door de derde-daagse koorts de dood aangekondigd werd, ik mijzelf des te minder gespaard heb, naar-mate de ziekte mij meer kwelde; totdat ik dit boek kon nala-ten, om daardoor enige dank te vergelden voor de zo vriende-lijke uitnodiging der vromen.

Ik zou gewild hebben, dat ik dat vlugger had kunnen doen; maar het is vlug genoeg, als het goed genoeg is.

En ik zal het er voor houden, dat het te juister tijd gekomen is, wanneer ik bemerk, dat het aan Gods Kerk nog meer over-vloedig vrucht geschonken heeft, dan tevoren.

Dat is mijn enige wens.

Van zijn 26-ste tot zijn 48-ste jaar heeft Calvijn aan de Institutie ge- werkt.

De eerste uitgave werd in 1535 geschreven, toen Calvijn te Bazel in afzondering leefde. Zijn naam vermeldde hij daarin niet. Wel in de latijnse uitgave van 1536, toen hij uit Bazel vertrok naar Italië, naar de hertogin van Ferrara. — Op de terugreis naar Straatsburg (vandaar dacht Calvijn weer naar Bazel te gaan om er weer in af-zondering te kunnen studeren — het was in de zomer van 1536 —) doet hij voor één nacht Genève aan. Later vertelt hij dat zo:

Omdat mij de oorlog (Frans I - Karel V. K.) de direkte weg naar Straatsburg versperd had, had ik me voorgenomen, snel door Genève te reizen en me niet langer dan één nacht in die stad op te houden.

Nu was hier kortgeleden door de werkzaamheid van de voor-treffelijke Guillaume Farel en Pierre Viret het pausdom neder-geworpen. Toch waren de verhoudingen daar nog ongeor-dend en was de stad op een ernstige, gevaarlijke manier in partijen gespleten.

Een man, die al eerder in een smadelijke afval weer in het pa-pistische kamp was teruggekeerd (bedoeld wordt wellicht de eerder genoemde Du Fillet, K.) had (toen Calvijn over-

nachtte in Genève. K.) direkt verraden, wie ik was. Toen heeft Farel met alle kracht zijn best gedaan om mij vast te houden. Hij gloeide gewoonweg in zijn ongelooflijke ijver voor de uitbreiding van het Evangelie.

Toen hij van mij vernam, dat ik me wilde gaan wijden aan privéstudie in alle stilte, en hij bemerkte, dat hij met smeken niets uitrichtte, liet hij een vervloeking over mij komen: God zou Zijn vloek doen komen over mijn rust, als ik hem in zo'n grote nood niet wilde helpen.

Daar schrok ik van. Het was alsof God van de hemel af Zijn hand gewelddadig op mij legde.

Ik zag toen af van de voorgenomen reis. Hoewel, met het oog op mijn mensenschuwheid en mijn schuchterheid, zonder me te verplichten tot het op me nemen van een bepaald ambt.

We zullen maar geen opsomming geven van het aantal keren, dat Calvijn over wat hij noemt: deze roeping Gods, geschreven heeft. Het lag bij hem vast, ook in de meest felle bestrijdingen: toen heeft de Heere mij geroepen om het Evangelie te verkondigen.

Over de eerste periode van Calvijns verblijf in Genève (van najaar 1536 tot pasen 1538) schrijft Calvijn in de voorrede op de uitleg heel weinig:

Nauwelijks waren vier maanden voorbij ('t was dus in het voorjaar van 1537. K.), toen ons enerzijds de Wederdopers aanvielen en anderzijds een slechte apostaat (iemand, die zich uitgeeft voor apostel. K.), die vertrouwde op de geheime hulp van grote heren in de stad, ons heel wat moeite bezorgden.

Na zoveel jaren (1537-1557) klinkt hier nog in door, hoe Calvijns optreden in Genève door satan werd doorzien als een gevaar voor zijn rijk. Hij zendt dan vanuit Vlaanderen twee hoogst gevaarlijke Wederdopers. Hij zet de gewezen professor van de universiteit te Parijs, Caroly in, om Calvijns catechismus, zeer snel gereed gemaakt, aan te vallen, en daarin Calvijn, zowel op de predikanten bijeenkomst te Lausanne (Caroly was daar predikant!), als later te Bern, uit te schakelen. De Wederdopers zijn uit Genève verbannen; Caroly (de slechte apostaat) werd afgezet als predikant.

Terugblikkende gaat Calvijn verder:

Daarbij kwelden ons de ene na de andere onrust in de stad. Ik, die van nature – dat wil ik toegeven – angstig was, zacht en kleinmoedig, moest direkt al bij de aanvang van mijn werkzaamheden in Genève zulke stormvloed over mij zien losbreken. En al ging ik niet tenonder, ik had toch niet zoveel moed om overeind te blijven, dat ik me niet, wanneer ik was weggejaagd tengevolge van deze warboel, met recht had verheugd.

De strijd tussen de vrijheidslievende Geneefse bevolking en de predikanten, die de kerkelijke tucht met name ook bij de viering van het Avondmaal, wilden handhaven, is inderdaad uitgelopen op de verbanning van Couraud, Farel en Calvijn. (April 1538). Calvijn is toen, samen met Farel, weer naar Bazel vertrokken. Maar... schrijft Calvijn verder:

Toen ik nu zodoende vrij was van de keten dezer roeping en als privé-persoon in vrede wilde leven, trok mij de voortreffelijke dienstknecht van Christus opnieuw met een soortgelijke eed als Farel (twee jaar geleden) gebezigd had, met geweld terug in een nieuwe ambtelijke bediening. Getroffen door het voorbeeld van Jona (Bucer gebruikte dit. K.), ging ik er toe over, het leraarsambt te kiezen.

In deel I en II van deze serie hebben we vanuit Calvijns brieven over zijn eerste verblijf in Genève, over zijn verbanning uit Genève, en over zijn verblijf in Straatsburg, waar Calvijn, naast Bucer, Capito en anderen predikant werd (Calvijn van de franse vluchtelingengemeente aldaar), uitvoerig gesproken. Ook van Calvijns persoonlijk en geestelijk leven in die tijd.

Na een zeer bewogen tijd, waarin Calvijn wel niet meer aan den lijve de vervolgingen van de trawanten van het pausdom ondervindt, maar geconfronteerd wordt met machten buiten Rome, die satan ophitst om het pas begonnen werk der Reformatie te vernietigen (Libertijnen in Genève, Wederdopers, valse leraren als Caroly), komt Calvijn in Straatsburg tot rust.

We hebben vroeger gezien, dat Calvijn in al deze beproevingen zeker niet altijd op zijn plaats is geweest. De Heere achtte daarom voor de toekomstige reformator zo'n oefenschool, als Straatsburg voor hem was, noodzakelijk. Calvijn heeft dit zelf ook zo ervaren.

Typierend voor Calvijn is, dat hij in zijn voorrede op de uitleg van de Psalmen voorbijgaat aan zijn huwelijk. Toen hij op 1 augustus 1557 deze voorrede schreef, was hij reeds sinds 29 maart 1549,

dus al bijna 8 jaar, weduwnaar.

In augustus 1540 was Calvijn (in Straatsburg dus) getrouwd met Idellette van Buren, de weduwe van één der twee Wederdopers (Stordeur), met wie Calvijn en Farel begin 1537 in Genève tien dagen lang een twistgesprek hadden gevoerd ten aanhore van het volk in die stad. Dat was er op uitgelopen, dat ze de stad werden uitgebannen. Stordeur is kort daarna tot bekering gekomen en was toen voorgoed genezen van zijn doperse waanideën. Toen hij kort daarna overleed, liet hij zijn vrouw, Idellette van Buren, achter, met twee kinderen, een zoon en een dochter.

In Straatsburg hadden Calvijns collega's er op aangedrongen, dat hij een vrouw moest zoeken. Blijkbaar hebben ze hem daarbij willen helpen. Ook zijn vriend Farel te Neuchâtel weet daarvan. In een brief van 6 februari 1540 aan Farel schrijft Calvijn:

Trots al dit krijgsumoer (oorlog Karel V - Frans I, waarover Calvijn schrijft. K.) heb ik nog vrije tijd genoeg om aan trouwen te denken. Er werd mij een meisje genoemd; ze is van adel en brengt een bruidschat mee, die ver boven mijn levensomstandigheden uitgaat.

Maar twee redenen zijn er, waarom ik terugschrik van dit huwelijk: ze kent onze taal niet; verder ben ik bang, dat ze zal blijven vasthouden aan haar stand en haar (voornaam) opvoeding. Haar broer, een zeer vroom man, drong ze mij op, en wel om geen andere oorzaak, dan dat hem de liefde tot mij zo blind heeft gemaakt, dat hij niet meer aan zichzelf denkt.

Zijn vrouw wedijvert mee met hem met een gelijke toelag, zodat ik bijna genoodzaakt zou zijn, haar mijn hand te geven, wanneer de Heere mij niet Zelf had vrij gemaakt.

Want toen ik antwoordde, dat ik niets zou ondernemen, als dat meisje niet op zich zou nemen, de moeite zich te getroosten om onze taal te leren, vroeg ze bedenktijd. (Calvijn eist, dat deze duitse jongedame frans zou leren) Ik stuurde toen tegelijk mijn broer (Antonie) met een andere goede man er op uit, om een andere vrouw voor mij te zoeken; een vrouw, die, hoe dan ook, en wat men in haar ook prijst, zonder geld toch genoeg in het huwelijk met zich meebrengt. Want allen, die haar kennen, bevelen haar buitengewoon aan.

Komt zij (Idelette? K.), wat ik wel verwacht, dan zal het huwelijk niet langer dan tot 10 maart (1540. K.) uitgesteld worden.

Kon u dan toch hier zijn, om ons huwelijk te bevestigen!

Ik waag het nauwelijks, u dat te vragen, omdat ik u vorig jaar

al meer moeite gegeven heb, dan goed was. Zou een andere uwer broederen van plan zijn, ons te bezoeken, dan zou het misschien kunnen, dat hij in die tijd kwam om u te vervangen.

Eigenlijk maak ik mij belachelijk, wanneer het misschien toch op niets uitloopt. Maar in vertrouwen op des Heeren bijstand, overleg ik deze zaak bij mezelf al, alsof het zeker ware.

Ik kom op de politiek terug...

Het is inderdaad met die Calvijn buitengewoon aanbevolen (Idelette?) niets geworden. Op 29 maart 1540, dus na de geplande huwelijksdatum (10 maart), schrijft Calvijn aan Farel:

Over het trouwen verkeer ik nog steeds in het onzekere. En dat is daarom zo vervelend voor me, omdat de familieleden van dat adellijke meisje er op blijven aandringen, háár te nemen. Dat zal ik echter nooit doen, zolang de Heere mij mijn verstand nog geeft. Omdat het echter hoogst onaangenaam is, er niet op in te gaan, in het bijzonder tegenover mensen, die mij met weldaden overladen, is het mijn vurige wensen, uit deze moeilijkheden gered te worden. Naar ik hoop. gebeurt dat spoedig.

Calvijn, die toen 31 jaar oud was, had nog geheel andere zaken, die hem bezighielden. Zijn gemeente vroeg alle aandacht. Vooral de bediening van het Heilig Avondmaal, dat gevierd stond te worden.

En dan..., in februari hadden in Genève verkiezingen plaatsgevonden voor het stadsbestuur. De libertijnse partij had gevoelige verliezen geleden en een jurist, die op de hand van Calvijn was, werd gekozen. Er wordt gesproken over het terugroepen van Calvijn. De schrik slaat Calvijn om het hart, als hij daaraan denkt.

Hoe verder ik hierover pieker, des te meer helder zie ik, uit welk een wervelstorm mij de Heere door de verwijdering van Genève heeft bevrijd,

schrijft Calvijn in mei 1540 aan Farel.

(Op 29 juni 1540 wacht Calvijn nog steeds op het ja-woord van Idelette. Hij geeft de moed bijna op, blijkens een brief aan Farel van 21 juni 1540.

Ik vrees, wanneer u met uw komst naar Straatsburg wachten

wilt tot mijn bruiloft, dat u dan te laat komt. Ik heb nog geen vrouw gevonden en ik weet niet, of ik zo wie zo nog verder moet zoeken.

Farel is naar Straatsburg gekomen. Niet naar Calvijns huwelijksfeest, maar om te praten over de verkoop van de boeken, die Calvijn bij zijn verbanning uit Genève heeft moeten achterlaten. Calvijn heeft geld nodig om zijn huisbaas te kunnen betalen. Onverwachts is het daarom toch tot een huwelijk gekomen met Idelette van Buren. Wie dit huwelijk kerkelijk heeft bevestigd in augustus 1540, is niet bekend. Het zal Farel wel niet geweest zijn. Het zou een zeer gelukkig huwelijk zijn. Maar het zou slechts negen jaren duren. En het enige kind, dat ze zouden ontvangen, is slechts enkele maanden oud geworden. De zorg en beproevingen zijn Calvijn en zijn vrouw tijdens hun huwelijksleven niet bespaard gebleven. Eind september 1540 schrijft Calvijn aan Farel:

Ja, de Heere heeft, aangezien ons huwelijk beslist niet zo hoopvol begon, direkt al van het begin af onze vreugde getemperd, opdat het niet de juiste maat zou overschrijden. Op 3 september had ik zware hoofdpijn, een kwaal, waaraan ik zo gewend ben, dat zij mij niet meer bevremdt. De zondag daarop bemerkte ik, toen ik in de voormiddag dienst wat warm werd, dat de vochten, die zich in mijn hoofd hadden opgehoopt, vloeibaar werden.

We vervolgen deze brief maar niet. Het is uitgelopen op een zware ziekte, die Calvijn verhinderde, naar het door de keizer verordene godsdienstgesprek in Hageneau te gaan, waar hij ook Farel zou ontmoeten. En toen hij wat opgeknapt was, kreeg zijn vrouw koorts, werd getroffen door diarree. Ze kon nauwelijks uit haar bed komen. 't Schijnt, dat Calvijn toen maar even naar Hagenau is gereisd, juist toen op bevel van de keizer werd gelast, het gesprek af te breken en voort te zetten in Worms. Van begin november moet Calvijn dan naar Worms. Tot eind februari. Dan is hij verplicht, naar het verre Regensburg te reizen, waar de keizer beveelt, deel te nemen aan een afsluitend godsdienstgesprek tussen vertegenwoordigers van de roomse kerk en van de protestanten. Wanneer we bedenken, dat Calvijn trouwde in augustus 1540 en met één onderbreking, vanaf november 1540 tot juli 1541 elders

moest vertoeven, kunnen we er wel inkomen, dat dit voor hem, maar vooral voor zijn vrouw, Idelette, heel zwaar is gevallen.

Wel woonde Calvijns broer Antonie met zijn gezin in de „pastorie”. Maar in dit huis hebben ze (in verband met de hogeschool, waaraan Calvijn les gaf) enkele studenten opgenomen en ook nog een leraar.

In deel VI hebben we uitvoerig stilgestaan bij de vreselijke pestziekte, die tijdens het verblijf in Regensburg in Straatsburg uitbrak. Eén van de studenten overleed, een andere student was heel ernstig er aan toe. Antonie vertrok met de broer van de overleden jongen naar een dorp in de buurt; Idelette wordt door haar broer opgehaald en naar veiliger oorden gebracht; de door Calvijn bijzonder geliefde leraar overleed; enkele studenten blijven achter in de „pastorie” om hun zieke kameraad te verzorgen.

Zowel aan Farel als aan de vader van de overleden jongen heeft Calvijn zeer bewogen in uitvoerige brieven zijn hart uitgestort.

Zo komt bij de bittere smart over de doden nog de hevige angst en zorg met betrekking tot de overlevenden.

Dag en nacht zweeft voor mijn ogen het beeld van mijn arme, radeloze vrouw, die haar hoofd mist.

Ziedaar enkele woorden uit Calvijns brief van 29 april 1541 vanuit Regensburg.

Na veel strijd en felle innerlijke tegenstand had Calvijn, toen hij in Worms was (november 1540), het beroep naar zijn oude gemeente, Genève, aangenomen. Het zou september 1541 worden, eer hij daar zijn afgebroken werk kon voortzetten.

12. *Enkele typerende zinsneden uit Calvijns brieven, uit de zo juist besproken periode: april 1538 tot september 1541. Over zijn persoonlijk leven.*

a. *Brief aan Louis du Tillet, geschreven op 10 juli 1538 uit Straatsburg.*

We weten, dat deze Louis du Tillet, voorheen pastoor en kanunnik (adviseur van de bisschop) met Calvijn in 1536 wegluchtte naar Straatsburg, vandaar naar Bazel vertrok, vandaar met Calvijn een bezoek bracht aan de hertogin van Ferrara in Noord-Italië, met Calvijn via Genève weer naar Bazel dacht te gaan.

In juli 1536 roept de Heere Calvijn in Genève te blijven. Du Tillet gaat dan terug naar Frankrijk en wordt weer voluit rooms.

Wanneer Calvijn in 1538 uit Genève wordt verbannen en in Bazel

onderdak vindt, dringt men er vanuit Straatsburg op aan, dat Calvijn daar predikant wordt.

Calvijn reist naar Straatsburg. Maar Calvijn is dan nog niet besloten, op het beroep naar Straatsburg in te gaan.

Belangrijk is het, wat Calvijn dan aan Louis du Tillet schrijft. Het geeft een kijk op Calvijns persoonlijk leven.

Calvijn kon dus nog niet besluiten, naar Straatsburg te gaan.

Maar ik hoop, dat onze Heere mij wil leiden in deze beslissing, die mij zeer zwaar valt. Ik wil daarom te meer op dat zien, wat de Heere mij toont, en niet op mijn eigen gedachten, die mij heel sterk naar een andere kant voeren; een kant, die mij verdacht voorkomt.

Welk een ootmoedig man! Hij mag zich hier overgeven aan het wijs beleid van Gods voorzienigheid.

b. *Brief aan Farel, geschreven in april 1539 uit Straatsburg.*

Sinds september 1538 is Calvijn werkzaam in Straatsburg.

Hij heeft het niet breed. Wat hij van de franse vluchtelingen-gemeente aan salaris ontvangt, is nauwelijks voldoende om de huur van te betalen en de kost. Maar Calvijn klaagt niet! Wel heeft hij in zijn gemeente moeite met velen, die zonder beproeving naar het Avondmaal willen.

Dan schrijft Calvijn de veelzeggende woorden:

Ik heb wel, dat wil ik toegeven, ook hier menige strijd te voeren; en wel een harde strijd. Maar toch dienen ze mij tot oefening; ze werpen me niet geheel terneer.

c. *Brief aan Farel, geschreven 19 mei 1539 uit Straatsburg.*

We weten al, dat Calvijns collega's er op aandringen, dat Calvijn een vrouw moet gaan zoeken.

Farel is al een beetje op de hoogte, op wie Calvijn het oog had.

U weet al, wat ik in haar zoek. Want ik behoor niet tot het dwaze soort van verliefden, die ook de fouten van hun geliefden prijzen, als ze eenmaal wèg zijn van haar schoonheid. Voor mij is de enige schoonheid, die mij aantrekt, dat ze zedig is, gehoorzaam, niet hoogmoedig, spaarzaam, geduldig, en dat ik ook van haar mag hopen, dat ze zorg draagt voor mijn gezondheid.

Dus, als u het aanstaat, gord u dan tot de reis, eer dat er mischien een ander komt. Maar bent u van andere gedachten

laat het dan maar zitten. Ik zal u niet meer schrijven, tot u komt. U zult ons allen zeer welkom zijn.

d. *Brief aan Farel, 24 oktober 1540.*

U weet, dat het Calvijn buitengewoon veel moeite heeft gekost, terug te keren naar Genève. In Deel II van deze serie hebben we u uitvoerig vanuit Calvijns brieven hierover ingelicht.

Tussen april 1538 (de verbanning) en september 1541 ligt een periode van twee en een half jaar. En nadat op 9 februari 1539 de gematigde leden van de Raad van Genève het roer in handen hadden gekregen, werd Calvijn gedurig weer dringend geroepen, naar Genève terug te keren. Huizenhoog rezen voor Calvijns ogen de bezwaren op, die daaraan waren verbonden.

Telkens reisde Farel van Neuchâtel naar Straatsburg; zijn tas vol brieven met smeebeden: Kom over, help ons. In juni 1540 en in oktober 1540 zien we Farel bij Calvijn.

Ook Viret dringt telkens weer aan: Ga toch terug naar „de kinderen, die u hebt gebaard en gevoed.”

Blijkens de brieven van 21 en 23 oktober 1540 staat Calvijn hier nog afwijzend tegenover.

Dan volgt Calvijns brief aan Farel, geschreven op 24 oktober 1540:

Wat mijn gezindheid betreft: Had ik de keuze, liever dan al het andere te doen, zou ik u gehoorzamen. Maar omdat ik weet, dat ik niet mijn eigen heer ben, breng ik mijn hart als het ware als een dode ten offer aan de Heere. Daarom behoeft u niet te vrezen, dat het alleen maar gaat om mooie woorden.

De Straatsburgers beloven heel oprecht te willen zijn (i. v. m. het ontslag van Calvijn uit zijn functies. K.). Ik dring er alleen maar op aan dat ze, zonder op mij acht te geven, beproeven, wat kan strekken tot Gods eer en tot nut van Gods kerk. Ik weet, dat ik met God in rekening sta. Daarom heb ik mijn zinnen gebonden en gevangen gegeven in de gehoorzaamheid aan de Heere. Wanneer mijn eigen raad mij in de steek laat, geef ik me over aan de leiding van die mensen, door wie, naar ik hoop, de Heere Zelf tot mij zal spreken.

Ja, dat is heel opmerkelijk: hoe groter Calvijns angst werd, naar Genève terug te keren, hoe minder hij er aan denkt, zelf te beslissen. Hij hoopt, dat de Heere hem roept, en wel door de mond van zijn vrienden.

We weten, dat Calvijn in Worms, waar hij heel kort daarop de godsdienstgesprekken moest bijwonen, in een gesprek met zijn vrienden

den de stem des Heeren duidelijk vernam. Hij gaf zich onvoorwaardelijk gewonnen. Met recht kunnen we hier spreken van een capitulatie.

13. *Calvijns huwelijksleven.*

We hebben al verteld, dat Calvijn, toen hij bijna één jaar in Straatsburg werkzaam was, is getrouwd met Idelette van Buren.

Zijn inkomen was naar onze begrippen minimaal. Hij had geldgebrek. Daarom nam Calvijn studenten op in zijn huis; jongemensen, meest uit Frankrijk, die Calvijn naar hun wens, opleidde voor predikant.

Eind 1538, Calvijn was toen nog maar enkele maanden in Straatsburg, waren dat er vijf. Later worden het er meer.

We kennen hen bij name, omdat Calvijn in zijn brieven aan Farel hun namen noemt en Farel namens hen vaak groet.

De meesten van hen werden na korte tijd predikant in Frankrijk, waar, zoals we weten, de vervolging woedde.

In dat volle huis ontvangt Calvijn dus in augustus 1540 (anderen zeggen: september 1540) zijn bruid, Idelette, met haar beide kinderen.

De bruidschat, die ze meebracht?

Zachtheid en godsvrucht!

We weten al, dat ze de weduwe was van Jan Stordeur, een Wederdoper, voor wie Calvijn het middel tot zijn bekering was geweest. Kort na zijn bekering was Stordeur overleden. En omdat hij zich met zijn gezin in de omgeving van Straatsburg had gevestigd, heeft Calvijn haar waarschijnlijk bij het huisbezoek leren kennen.

We weten reeds, dat zijn eerste huwelijksdagen niet zo voorspoedig waren. Uit de brief, die Calvijn een week of zes na de bruiloft aan Farel schreef, blijkt, dat hij erg ziek was geworden en toen hij weer wat opknapte, werd Idelette erg ziek.

Ook hebben we in Deel VI uitvoerig er bij stil gestaan, dat, toen Calvijn in het verre Regensburg vertoefde, de pest uitbrak in Straatsburg. Calvijns vriend, Claude, de leraar van enkele inwonende jongens, overleed. Drie dagen daarna één van deze jongens, Louis de Richebourg.

Wat zal de blijdschap groot zijn geweest, wanneer Calvijn zijn vrouw na ruim een half jaar weer in Straatsburg mag ontmoeten. Dat was begin juli 1541.

Maar de verhuizing naar Genève moest plaats hebben. Begin september 1541 wordt een heraut te paard naar Straatsburg gezonden om Calvijn te halen. Hij krijgt daar 23 dagen de tijd voor.

Later wordt Calvijns vrouw afgehaald uit Straatsburg. Waarschijn-

lijk door Antoine, Calvijns broer.

Calvijn komt op 13 september 1541 aan te Genève; Idelette op 21 oktober van dat jaar.

We gaan nu weer naar Calvijns voorrede in zijn uitleg van de Psalmen.

Over zijn huwelijk schrijft hij daarin niets.

Wel iets over zijn terugkeer in Genève. En dat heeft Idelette ook intens beleefd!

Ook werd ik, hoewel ik mezelf steeds gelijk bleef en alle opzienmakerij ontweek, ik weet in feite niet hoe, betrokken bij de duitse rijksdagen, waar ik, of ik wilde of niet, voor veler ogen verschijnen moest. Later, toen de Heere Zich over Genève erbarmde, de onrust stilde en met Zijn wonderlijke macht alle boosaardige plannen en bloedige verwarring verstrooide, werd ik tegen mijn wens in, uitgenodigd, mijn vroegere plaats weer in te nemen.

Het welzijn van de geneefse kerk lag me na aan het hart, zó na, dat ik niet heb kunnen weigeren, voor haar mijn leven te geven.

Toch kwamen er vanwege mijn beangst gemoed vele verontschuldigen boven drijven.

Zou ik mijn schouders weer zetten onder zo'n grote last? Niet graag! Tenslotte zegevierden toch mijn plichtsgevoel en mijn trouw, zodat ik de kudde, waarvan men mij had losgerukt, weer terug ontving.

We breken hier Calvijns mededelingen in de voorrede op zijn commentaar der Psalmen af, omdat hij verder terstond ingaat op de bijzonder diepe weg, waarin de Heere hem geleid heeft in Genève. Hij spreekt dan van een periode van vijf jaar; vijf zware jaren, vanaf ongeveer 1549, na het overlijden van zijn vrouw, tot 1555. En we lezen nu eerst de brieven, waarin Calvijn iets vermeldt over zijn huwelijksleven.

13a *.Idelette op ziekenbezoek, 16 juni 1542.*

In Deel VI kwam een brief van Calvijn aan Farel ter sprake, waar op ontroerende wijze gesproken wordt over het sterven van Ami Poral.

Vanaf 1535, toen Genève zich losmaakte van de hertog van Savoye en zich wilde losmaken van Rome, had Poral, die toen gezant was namens Genève in Bern, zich met overtuiging ingezet voor de Reformatie. En sindsdien had het volk hem meerdere ke-

ren gekozen als lid van het stadsbestuur.

We kunnen ons nauwelijks voorstellen, wat Calvijns vrouw, niet alleen voor Calvijn, maar ook voor de gemeente des Heeren, heeft mogen doen.

Een tipje van de sluier, die over deze liefdevolle werkzaamheden hangt, wordt opgelicht, wanneer Calvijn in bovengenoemde brief schrijft:

Na de middag, om 2 uur, toen mijn vrouw Poral bezocht, zeide hij haar, dat ze goedsmoeds moest zijn, wat er ook moge geschieden. Zij moest slechts maar daaraan denken, dat zij niet maar bij toeval naar Genève was gekomen, maar dat dit geschied was naar Gods wonderbare raad, opdat ook zij het Evangelie zou dienen.

Dat is wel een opmerkelijke tekening van de bijzondere plaats, die Idelette in Calvijns leven, en het leven der gemeente, heeft ingenomen.

13b. *Een zontje geboren, 19 augustus 1542.*

Op 28 juli 1542 werd het huwelijk van Calvijn met Idelette van Buren gezegend met de geboorte van een zoon. Na enkele weken overlijdt dit jongetje reeds.

Uit andere brieven aan zijn vrienden Farel en Viret (door middel van boden was er tussen dit drietal een bijna dagelijks contact), blijkt, dat Idelette voortijdig was bevallen en dat haar toestand niet zonder gevaar was geweest.

In de bovengenoemde brief schrijft Calvijn aan Viret:

Mijn vrouw laat u bedanken voor de vriendelijke vrome troostbrief. Want ze kan u niet anders antwoorden dan door mijn schrijven en bij het dikkeren wordt ze heel erg gehinderd in het uitdrukken van haar gedachten.

De Heere heeft ons immers met de dood van ons zontje een zware bittere slag gegeven. Maar Hij is de Vader. Hij weet, wat voor zijn kinderen goed is.

Uit een andere brief blijkt, dat Calvijns zontje nog wel was gedoopt en de naam Jacob had ontvangen.

Het kind heeft dus maar enkele weken geleefd.

Welk een verdriet!

De laster en verdachtmakingen, die de vijand over Calvijns hoofd heeft uitgestort, betreffen ook zijn vrouw.

We weten, dat haar eerste man een Wederdoper was. Deze sekte

kent geen huwelijksbevestiging, omdat de Wederdopers geen overheid erkennen. Zelfs de echtgenote van één der collega's van Calvijn had daarom Idelette om die reden een hoer genoemd.

In 1547 schrijft Calvijn hier nog over aan Farel:

Toen ik bij de Doop van onze kleine Jacques de dwaling van mijn vrouw en haar eerste man als zodanig heb beleden, heeft zij (de vrouw van Ds. Forment. K.) bij de haren de laster verspreid, dat mijn vrouw dus een hoer was. U ziet, hoe boosaardig!

Ik zal haar behandelen, niet naar wat ze heeft verdiend, maar zoals mijn ambtelijke plicht dit vereist.

Vijf jaar na deze Doop kwam dus dit lasterpraatje openbaar! Laster heeft een taai bestaan.

Lichamelijk is Idelette de gevolgen van de vroegtijdige geboorte van hun kind nooit te boven gekomen. Telkens, wanneer Calvijn zijn vrienden schrijft en hen van haar groet, vermeldt hij, dat ze nog koorts heeft, nog erg zwak is.

13c. *Idelette nog steeds heel zwak, 16 november 1546.*

Zo schrijft Calvijn aan zijn vriend De Falais, die toen in Straatsburg woonde (in Deel VI hebben we verteld, dat het met de vriendschap heel slecht is afgelopen):

Hoewel de lichamelijke zwakheid van mijn vrouw heel lang aanhoudt, is het toch al heel veel, dat het steeds iets vooruitgaat. Er zit wat verbetering in.

Na de zware ziekte, waaraan ze leed, hebben we toch alle reden, daarmede tevreden te zijn.

Toch zullen we niet ophouden, God te bidden, dat Hij haar weer geheel moge herstellen en de Heere te danken nu Hij haar van de rand van het graf heeft gered.

13d. *Bijzonder bevriend met Virets vrouw, juni 1548.*

Opvallend is, dat, wanneer Calvijn aan Viret, de predikant van Lausanne schrijft, hij altijd allerhartelijkst de groeten per brief overbengt aan Virets echtgenote.

Toen in de pastorie een baby werd verwacht, begaf Idelette zich van Genève naar Lausanne, om haar vriendin ter zijde te staan.

Calvijn schrijft daarover aan Viret:

Het spijt me wel, dat mijn vrouw u tot last was, althans naar

ik me indenk. Ze kon uw vrouw in het kraambed niet veel te hulp komen, omdat ze zelf voortdurend vanwege haar ziekte de hulp van anderen nodig heeft.

Maar het is nu toch troost, wanneer ik tegen mezelf kan zeggen, dat haar bezoek aan u toch niet hinderlijk was.

Viret schreef daarop terug:

Haar komst was ons zeer aangenaam en tot grote troost; vooral voor mijn vrouw, voor wie haar tegenwoordigheid het allernuttigst was.

Op 20 augustus 1548 moest Calvijn aan Viret schrijven in een P.S.:

Mijn vrouw laat zich bevelen in uw voorbede. Ze heeft een slepende ziekte.

Op 27 augustus 1548 schrijft Calvijn aan Farel:

Mijn vrouw laat u vriendelijk groeten. Ze ligt met een langdurige krankheid te bed.

Zelf had ik dezer dagen te doen met hoofdpijn en met pijnen in mijn lichaam, die uitliepen op ernstige aanvallen.

Wat mijn vrouw betreft, vrees ik iets droevigs.

13e. *Het overlijden van Idelette, 29 maart 1549.*

Het ging met Calvijns vrouw langzaam maar zeker achteruit.

De geneesheer, Benoit Tentor, aan wie Calvijn later zijn uitleg van de tweede Brief aan de Thessalonicensen uit dankbaarheid zou opdragen (Tentor vroeg geen honorarium) week niet van haar bed. We hebben twee brieven geschreven, één aan Farel, en één aan Viret, waarin Calvijn mededeelt, hoe zijn vrouw, „tot de Heere werd genomen.”

We laten beide brieven hier volgen.

Eerst de brief van 2 april 1549 aan Farel.

Het bericht van de dood van mijn vrouw is misschien alrede tot u doorgedrongen.

Ik span me, zoveel ik kan, in, opdat het leed me niet geheel terneerdrukt.

Ook mijn vrienden zijn hier en doen al het mogelijke om het bitter verdriet mijns harten wat te lenigen.

Toen uw broer van hier vertrok, was er geen hoop meer voor haar leven. En toen dinsdags alle broeders haar beschreven,

vonden ze het maar het beste, gemeenschappelijk met elkaar te bidden.

Zo gebeurde het ook.

Toen Abel (één der collega's. K.) mijn vrouw in aller naam vermaande tot geloof en tot lijdzaamheid, betuigde ze met een paar woorden (ze was al bijzonder zwak), hoe ze gesteld was.

Ook ik sprak daarbij een bemoedigend woord, zoals me dat op dat moment het meest gepast voorkwam.

Omdat ze over haar kinderen nog geen woord had gesproken, was ik bang, dat ze zich over hen zorgen maakte en dat ze er niet over durfde te spreken. 'k Was bang, dat die zorg haar nog meer kwelde, dan haar krankheid. Daarom zei ik tegen haar, toen de broeders er bij waren, dat haar kinderen mij aan het hart lagen en zouden liggen, alsof het mijn eigen kinderen waren.

Ze antwoordde: „Ik heb ze al aan de Heere aanbevolen.”

Toen ik dan zei: „Dat neemt niet weg, dat ik ook mijn deel aan hen doen wil.” Ze antwoordde terug: Als ze de Heere aan het hart liggen, zijn ze ook aan jou hartelijk aanbevolen, dat weet ik.”

Zo groot was haar geestkracht, dat ze reeds boven de wereld scheen te staan.

Op de dag, dat ze haar ziel in de hand des Heeren overgaf, sprak onze broeder Bourgoing tegen zes uur haar met vrome woorden toe. Daarop deed ze een uitspraak, waaraan we allen konden bemerken, dat haar hart zich reeds hoog boven deze wereld verheven had. Dit waren haar woorden: „O! overwinnend, glorieus opstaan. O God van Abraham en van al onze vaders, al sinds vele eeuwen hebben alle gelovigen op U gehoopt en geen hunner is teleurgesteld uitgekomen. Zo verbeid ik ook U!”

Zulke afgebroken zinnen bracht ze al eerder uit, meer dan dat ze ze uitsprak. En dat deed ze niet, omdat ze het anderen na zeide, maar zoals deze in haar hart leefden. In korte woorden bracht ze naar voren wat ze dacht.

Om zes uur werd ik van huis weggeroepen.

Na zeven uur, toen men haar naar een andere kamer bracht, begon onmiddellijk de doodsstrijd. Toen ze bemerkte, dat haar stem haar spoedig zou begeven, fluisterde ze: „Bidden, bidden, bidt allen voor mij!”

Juist kwam ik binnen. Ze kon geen woord meer spreken; toch liet ze met gebaren zien, wat er in haar hart omging. Ik sprak tot haar een paar woorden over de genade in Christus, over de

hoop des eeuwigen levens, over het pelgrimschap in dit leven en over de ingang in het Vaderhuis.

Toen nam ik mijn toevlucht in het gebed.

Nog helder van geest luisterde ze naar mijn gebeden en lette opmerkzaam, als ik haar aansprak.

Kort vóór achten gaf ze stil de geest, zó, dat de aanwezigen nauwelijks de overgang van het leven tot de dood bemerkten.

Nu tracht ik mijn leed zo te overwinnen, dat ik geen onderbreking in mijn ambtelijk werk lijd. Want ook met andere beproevingen komt de Heere, naast dit alles.

Vaarwel, beste vriend en broeder. De Heere Jezus sterke u met Zijn Geest; ook mij in deze diepe weg, die mij zeker tot taal gebroken zou hebben, wanneer niet van de hemel de Heere mij de hand had gereikt. Wiens aard het is, de gebogenen op te richten, de zwakken te sterken en de moeden weer kracht te geven. Groet alle broeders en uw ganse huis!

Genève, 2 april 1549.

Uw

Johannes Calvin.

Nu vervolgen we met de brief van Calvijn, op 7 april 1549 geschreven aan Viret.

Vergelijken we beide brieven, dan zullen we bemerken, dat Viret, die getrouwd was, in deze omstandigheden heel dicht bij Calvijn stond; dichter dan de (nog) ongehuwde vriend Farel.

De dood van mijn vrouw valt me verschrikkelijk zwaar. Ik probeer toch maar, zo goed en kwaad als het kan, mijn droefheid te overwinnen. Ook de vrienden doen, wat ze kunnen. Het is wel zo, dat ik en ook zij, niet zo ver komen, als we wensen, maar ook dat, wat ik bereik, helpt mij. Ik kan niet zeggen, hoeveel.

U kent de gevoeligheid, of beter, de weekheid van mijn hart. Daarom, had ik me niet met geweld enige matiging opgelegd, ik zou niet meer overeind blijven staan als tot op heden.

Het is geen kleine zaak, de oorzaak van mijn smart. Mijn levensgezellin is van mij genomen.

Als me iets heel ergs was overkomen, dan had ze niet alleen gewillig verbanning en armoede met me gedeeld, maar ook de dood.

Zolang ze leefde, was ze mij ook een getrouwe helpster in mijn ambt. Ze heeft me nooit ook maar de geringste hindernis in de weg gelegd. En zoals ze nooit voor zichzelf zorg droeg, wilde ze mij ook niet gedurende haar hele krankheid lastig

vallen met haar zorgen over haar kinderen.

Omdat ik bang was, dat toch een drukkende zorg in haar hart vanwege haar kinderen haar kwelde, heb ik drie dagen vóór haar dood van mezelf uit opgemerkt, dat ik haar beloofde, dat ik mijn plicht jegens haar kinderen niet zou verzuimen. Toen ik zei, dat er geen reden was, dat ze haar kinderen niet aan mij zou toevertrouwen, zei ze: „Ik weet wel, dat je niet zult verzuimen, want je weet, dat de Heere het je heeft aanbevolen.”

Gisteren pas drong het tot me door, dat ze, toen haar moederhart in haar er toe drong, met mij over haar kinderen te spreken, uitdrukkelijk zei: „Dit is de hoofdzaak, dat ze vroom en rein leven. Bij mijn man behoef ik er niet op aan te dringen, dat hij ze in vrome tucht en in de vreze des Heeren opvoedt. Zijn ze vroom, dan heb ik het volste vertrouwen, dat hij van zichzelf uit een vader voor hen is; zouden ze echter anders zijn, dan zouden ze niet waard zijn, dat ik hem voor hen iets vraag.”

Deze geestesgrootte is mij meer waard dan honderd andere aanbevelingen.

Ik ben u heel dankbaar voor Uw vriendelijke troostbrief.

Vaarwel, beste voortreffelijke broeder! De Heere Jezus beschermte u en leide u, samen met uw vrouw. Groet haar en de broeders vele malen van mij.

7 april 1549.

Uw

Johannes Calvin.

Zoals u zult begrijpen, komt Calvijn later in verscheidene brieven nog terug op zijn vrouw.

Zo lezen we in een brief aan Martin Bucer, met wie Calvijn in Straatsburg had samengewerkt en die genoodzaakt was zijn ambt in Straatsburg op te zeggen en naar Engeland was vertrokken:

Farel en Viret zijn in goede doen. Ik ben nog maar een half mens, want de Heere heeft kort gelegen (het was toen 28 juni 1549. K.) mijn vrouw tot Zich gehaald. Ze scheidde van deze wereld om in wonderlijke verzekerdheid des geloofs naar de hemel te ijlen.

14. *Calvijns stiefkinderen.*

We weten reeds, dat Idelette van Buren getrouwd is geweest met Jean Stordeur. Hij was een uit ons land uitgeweken Wederdoper, geboren te Luik.

Zowel in Genève als later in Straatsburg zocht Calvijn de Weder-

dopers thuis op. In Genève hield hij vóór zijn verbanning zelfs ten aanhore van veel publiek een twistgesprek van tien dagen met één hunner.

Calvijn heeft op deze „evangelisatie” onder de Wederdopers veel zegen ontvangen. Ook Jean Stordeur kwam tot bekering.

Of Calvijn het druk had: 's Zondags drie keer, en in de week vier keer preken of Bijbellezingen.”

Op zijn sterfbed heeft Calvijn nog met dankbaarheid gewag gemaakt van deze zegeningen.

Van vijf en tien mijlen in het rond brachten Wederdopers, die tot bekering kwamen, hun kinderen naar de kerk in Straatsburg om gedoopt te worden.

We vinden de weerslag hiervan nog terug in het Doopformulier, dat Calvijn in die tijd opstelde.

Jean Stordeur is kort na zijn bekering overleden. En zijn vrouw Idelette bleef als weduwe achter met een zoon, wiens doopnaam we niet kennen, en een dochter, Judith.

Wat er van deze zoon is geworden, weten we niet. Calvijn noemt zijn stiefzoon in zijn brieven slechts twee keer. De eerste keer in een brief, gedateerd 31 augustus 1545, gericht aan een predikant in Straatsburg.

Calvijns stiefzoon, bekend bij deze predikant, blijkt vertrokken te zijn uit Straatsburg (Bezoekt hij daar de hogeschool van Sturm?) naar Frankfort, of omgeving. Zijn stiefvader heeft hem een brief geschreven. Een zekere Peter uit Straatsburg wordt er op uitgestuurd om de jongen terug te halen.

Peter is de enige, door wiens toedoen we hopen te bereiken, dat onze stiefzoon terugkeert.

Calvijn vraagt aan de predikant te Straatsburg, of deze wil zorgen, dat zijn stiefzoon de brief, die zijn stiefvader hem schreef, in handen krijgt.

We weten niet, wat Calvijn in die brief schreef.

Uit een brief, die Calvijn drie jaar later (19 maart 1548) aan Farel schrijft, blijkt dat deze jongen dan thuis is. (i.v.m. de ziekte van zijn moeder?).

Calvijn schrijft dan:

Het had weinig gescheeld, of mijn stiefzoon was zonder een brief aan u van hier afgereisd.

Meer weten we niet van deze jongeman.

Anders is het met Judith.

Terwijl haar broeder waarschijnlijk zelden thuis was, kwam Judith in 1541 met haar moeder mee naar Genève. Naar we kunnen opmaken uit de correspondentie van Farel en Viret met Calvijn, is Judith in februari 1554 getrouwd. Farel had hoge verwachtingen van haar.

Destemeeer pijnlijk is het, wat Calvijn acht jaar later over Judith moet schrijven aan zijn vriend Bullinger te Zürich.

Toen ik pasgeleden onze lieve Blaurer schreef (een collega van Calvijn. K.) kon ik u niet tevens schrijven, omdat ik toen juist pas vrij van koorts was.

Daar kwam nog bij het huiselijk leed vanwege de schande, die mijn stiefdochter over ons bracht. Die schande heeft mij voor een paar dagen in de eenzaamheid gedreven.

Wat Judith haar schoonvader heeft aangedaan, weten we niet.

Uit dit alles blijkt wel, dat Calvijn heel weinig plezier heeft beleefd van zijn beide stiefkinderen.

In het testament, dat Calvijn door de notaris liet opmaken op 25 april 1546, dus een maand vóór zijn overlijden, komen de namen van zijn stiefkinderen niet voor.

Dit is wel opmerkelijk. Wèl komen er in voor zijn broer Antoine, drie neefjes, en nog een dochter van een schoonzuster, die in 1536 vanuit Noyon vanwege de vervolgingen was uitgeweken naar Zwitserland.

15. *Calvijns broer, Antoine (Anthonie)*

Zo komen we bij Calvijns broer, Antoine, die we steeds weer tegenkomen, nauw betrokken bij Calvijns persoonlijk en huiselijk leven.

Calvijn had drie broers: Charles, Antoine en François, die jong is gestorven, en twee zusters: Marie en een zuster van wie we de naam niet weten.

Charles, de oudste broer, heeft jarenlang onder heel veel herrie en narigheid het ambt van kapelaan en later pastoor bekleed. Van hem vertelt de historie niets goeds.

Antoine is zijn oudere broer Jean (Johannes) opgevolgd naar Parijs (na de dood van zijn vader Gérard).

Later, wanneer Calvijn in 1536 uit Frankrijk wegvlucht en in stilte hoopt te kunnen leven in Bazel, blijkt dat Antoine zijn broer (wellicht iets later) is gevolgd.

Wanneer Calvijn vanuit Bazel naar de hertogin van Ferrara gaat (in

Noord-Italië) en hij ook vandaar moet vluchten en op zijn reis naar Bazel één nacht in Genève wil overnachten, is Antoine bij hem. Calvijn wordt krachtadig geroepen, in Genève te blijven. Antoine blijft dan bij zijn broer. Ook, wanneer Calvijn in 1538 uit Genève wordt verbannen en in september dat jaar predikant in Straatsburg wordt van de franse vluchtelingengemeente, is zijn broer Antoine bij hem.

En wanneer dan, twee en een half jaar later, Calvijn wordt teruggeroepen naar Genève, reist Antoine vooruit om de verhuizing te regelen en later Idelette van Buren op te halen uit Straatsburg.

We weten dit alles vrij nauwkeurig uit Calvijns brieven. Niet minder dan 37 keer komen we daarin Calvijns beste en meest vertrouwde vriend, Antoine tegen. Zoals te begrijpen is; niet één brief van Johannes aan Antoine. De laatste was praktisch altijd bij de reformator, woonde met hem in hetzelfde huis, of in een huis er naast.

We kunnen uit deze brieven slechts een beperkte keuze maken.

15a. *Uit een brief aan Farel, van 27 oktober 1539, uit Straatsburg*

We zullen wel zien, dat Calvijn zijn broer voor tal van uiteenlopende zaken nodig had. Calvijn zelf had van zakelijke aangelegenheden heel weinig verstand, voelde er niet voor, had er ook geen tijd voor. Zo was het ook, wanneer het financiële aangelegenheden betrof. Maar ook in kerkelijke zaken kon Antoine zijn broer heel goed van dienst zijn.

Dat blijkt wel uit de reeds genoemde brief aan Farel.

Reeds in Genève had Calvijn tijdens zijn eerste verblijf aldaar heel veel te verduren gehad van Caroli.

U herinnert zich wel, dat de professor uit Parijs de roomse kerk de rug had toegekeerd, zogenaamd overging tot de Reformatie. Hij werd toen predikant in Lausanne, waar ook spoedig Viret predikant werd.

Caroli heeft getracht, de jonge Calvijn opzij te zetten en zijn plaats in te nemen.

Toen dat niet lukte, werd hij weer rooms, maar weldra werd hij weer „bekeerd”. Farel aanvaardt hem en weldra gebeurt dat ook door de Straatsburger predikanten.

Calvijn is daar totaal van overstuur geraakt.

Na weer te zijn aangenomen, vertrekt Caroli naar Metz, waar hij de leider der Reformatie denkt te worden.

Calvijn vertrouwt hem niet. Hij zendt Antoine naar Metz. Deze zoekt daar werk, maar moet ondertussen Caroli in de gaten houden.

Nu wat Calvijn daaromtrent schrijft:

Caroli ging naar Metz en probeerde daar een gelegenheid te vinden om te preken. Onmiddellijk was de bisschoppelijke ambtenaar er bij. Hij moest voor deze ambtsdrager verschijnen. Men weet niet, wat er met Caroli besproken is. Wel, dat Caroli spoedig daarop weer vertrok uit Metz.

Ongeveer veertien dagen vóór dien had ik mijn broer daarheen gezonden.

Hij werkte bij een verstandige en zeer rechtschapen man. Zijn gedrag was bescheiden.

Zodra men echter vernam, dat mijn broer bij hem werkte, beval men zijn baas, hem te ontslaan.

Deze weigerde dit te doen.

Toen keerden zij hun woede tegen mijn broer. Ze bevelen hem, binnen veertien dagen de stad te verlaten. (Enzovoorts).

U merkt wel, dat daar (in Metz. K.) de deur voor het Evangelie gesloten is, zoals de zaken daar er nu bij stonden.

In dezelfde brief schrijft Calvijn, dat zijn broer bij hem in woont. Hij moet Farel groeten van Antoine.

15b. *Uit een brief aan Farel, september 1540, uit Straatsburg.*

Calvijn schrijft aan Calvijn over zijn ziekte en ook over die van zijn vrouw, zo pas, nadat ze getrouwd waren.

Hij geeft als oorzaak op:

's Maandags was er iets gepasseerd, wat mij de gal deed overlopen. Want toen onze demoissele (een adellijke dame, die met haar zoon opgenomen was in Calvijns pastorie. K.), die niet op haar mondje gevallen is, mijn broer een scheldwoord toewierp, wenste hij niet langer zo iets over zijn kant laten gaan. Maar hij maakte geen kabaal, doch vertrok in alle stilte uit ons huis; hij zwoer, dat hij niet eerder terug kwam, zolang zij bij mij bleef.

Zij ging, toen ze zag, dat ik heel erg bedroefd was vanwege het vertrek van mijn broer, ook weg.

Haar zoon echter bleef voorlopig bij mij wonen.

Ja, met pensiongasten (Calvijn kon, wat ze betaalden goed gebruiken) kun je wat beleven.

En Calvijn had ook nog, zoals we weten, een internaat in huis voor studenten.

We weten, dat van deze jongens, toen de pest uitbrak (Calvijn was toen in Regensburg) er één overleed (Louis), en dat Antoine met diens broer (Charles) vertrok naar een dorpje in de buurt.

15c. *Aan een collega te Büren (bij Bern), 18 oktober 1555.*

Gedurende al de zware jaren, van 1541 tot 1555 zien we Antoine staan aan de zijde van zijn broer.

Het is onvoorstelbaar, wat deze „enige broer”, zoals Calvijn hem ergens noemt, in het belang van de voortgang der Reformatie heeft gedaan. Als koopman doet hij inkopen voor de franse vluchtelingen in Genève; wanneer Calvijn bepaalde zaken, dichtbij of veraf, niet vertrouwt, stuurt hij Antoine er heen om poolshoogte te nemen; brieven, die zeer vertrouwelijk zijn, en die niemand in handen mag krijgen, bezorgt Antoine door heel Zwitserland, tot in Frankrijk (gevaarlijk!) en in Duitsland toe. En hij kon ze dan mondeling zo objectief mogelijk toelichten! Oók, wat niet aan het papier kon worden toebetrouwd!

Te veel om op te noemen.

Niemand wist beter dan hij, hoe Calvijn leefde.

Over Calvijn werd in en buiten Genève onvoorstelbaar veel gelasterd en geroddeld.

Zo had de zoëven genoemde predikant uit Büren Calvijn geschreven over het lasterpraatje, dat de Geneefse reformator een groot bedrag aan geld zou hebben achterover gedrukt. Een belangrijke gift voor de franse vluchtelingen in Genève, afkomstig van Margaretha, de koningin van Navarre.

Genoemde predikant verzoekt Calvijn, zich publiekelijk te verdedigen.

Calvijn schrijft dan:

Iedereen weet, hoe eenvoudig ik thuis leef. Men ziet, dat ik ook geen geld uitgeef voor prachtige kleding. Het is algemeen bekend, dat mijn enige broer ook niet zeer rijk is, en dat hij, wat hij heeft, niet van mij heeft gekregen.

Waar zou dan die bewuste schat begraven liggen?

Men beweert dus, dat ik de armen heb bestolen.

Dat dit beslist verzonnen is, zullen zelfs mijn allerergste vijanden moeten toegeven.

(Calvijn geeft dan een concreet voorbeeld, hoe serieus hij met geld van een ander om gaat. K.)

Maar..., als ik in mijn leven het geklets, dat ik mij verrijkt heb, niet kan ontwijken, dan zal tenslotte mijn dood mij vrijspreken van deze verdachtmakingen. Wanneer bij u heel veel beweerd wordt over mij, weet dan, dat dit nauwelijks een

honderdste deel is van hetgeen men voortdurend aan laster over mij rondstrooit.

Overigens, ik zou met het schrijven nooit klaar komen, als er ik er aan dacht, een verdedigingsgeschrift voor mij op te stellen. Daarom blijft me niets anders over, dan dat ik bereid ben, rekenschap af te leggen, maar niet minder, dat ik mijn wangen aanbiedt om zulke slagen in ontvangst te nemen.

Laten we, lieve Christoffel, verder wandelen, door goed en kwaad gerucht en ons niet door boos gezwets in verwarring laten brengen.

Het is zo, wanneer u begrijpt, waar die vandaan komt, dan zult u met mij al gauw weten, dat men alleen met lijdzaamheid daarin de overwinning mag wegdragen.

Want niemand haalde zulke leugens in zijn hoofd, als zulke lage mensen niet zagen dat ze met dit wangedrag anderen een dienst denken te bewijzen en dat ze voor hun smaden een beloning voor zich verwachten.

Deze leugens zouden direkt verdwijnen, wanneer ze niet bij hen, voor wie ze bedacht zijn, ondersteuning vonden.

Ik moet de brief afbreken en stop daarom.

We hebben een groter gedeelte van deze brief overgenomen, dan we in verband met Antoine nodig dachten, omdat we hierin weer een blik slaan in Calvijns persoonlijk leven.

15d. *Zeer verdrietige zaken. (Aan Viret en Farel, 1-1-1557 en 3-2-1557)*

Persoonlijk leed is Calvijn niet bespaard gebleven.

We hebben een en ander verteld over Calvijns broer, Antoine, die Calvijn op onvoorstelbare wijze van dienst is geweest bij de voortgang der Reformatie, vooral wat betreft de zakelijke kant daarvan. Ter toelichting op het leed, dat Calvijn in zijn persoonlijk en huuselijk leven trof, nog even eerst het volgende:

Antoine was getrouwd met één van de beide dochters van Nicolas le Fert, Anne.

Le Fert was ook uit Frankrijk afkomstig en had in Genève een goed lopend handelskantoor.

Het huwelijk met Anne was niet gelukkig. Dat was voor Calvijn, bij wie Antoine met zijn vrouw en (vier!) kinderen inwoonde, een verdrietige zaak. Vooral toen Anne beschuldigd werd, dat ze de zoon van een edelman 's nachts in huis gelaten had.

Dat verwekte, toen het ontdekt werd, veel opspraak. Anne en de bewuste jongeman werden beiden gevangen gezet, door de Raad

verhoord. Wegens gebrek aan bewijs werden ze, na een dag of tien gevangen te hebben gezeten, vrijgelaten.

Na enkele jaren echter kwam uit, dat Anne het op het terrein der zeden niet zo nauw nam.

Op 7 januari 1557 schrijft Calvijn aan Viret:

Meer kan ik vanwege de droefheid des harten niet schrijven. Want de hoer, die in mijn huis woonde en de vrouw was van mijn broer, heeft, naar wij ontdekt hebben, met de gebochelde Pierre ontucht bedreven. Een troost in ons verdriet kan zijn, dat we nu hopen, dat mijn broer tenminste door scheiding van haar af kan komen.

Dat was wat!

Nauwelijks was het voor Calvijn in Genève wat meer dragelijk geworden (sinds 1555 was de meerderheid van de Raad op zijn hand en werd de kerkeraad in alles door de overheid gesteund. En nu dit!

En dan, terwijl juist Calvijn met zijn collega's zeer streng toezicht hield op de zeden in de stad!

Toen Calvijn tegenover zijn vriend Viret uiting gaf aan zijn diepe smart, was het al een maand of vier geleden, dat het overspel begaan was. En dan met Piet de bochel, die huisknecht bij Calvijn was geweest!

Uit brieven, die Calvijns vrienden, Farel en Viret, hebben geschreven, blijkt, hoezeer ze met hun vriend hebben meegeleefd.

Viret:

De Heere ontferme Zich over haar, die zoveel harten zoveel pijn heeft aangedaan. Maar u, matig toch de smart van uw ziel.

Farel schrijft aan Viret:

De misdaad van Calvijns schoonzuster doet mij veel verdriet. Maar zo behaagt het de Heere, ook Zijn dientknecht te beproeven, opdat hij zich, door de grootheid van Zijn openbaringen niet zou verheffen.

De zaak kwam voor de kerkeraad.

Het schijnt, dat de kerkeraad moeilijk kon besluiten. De zaak werd in handen gegeven van de Raad der stad, omdat ook was gebleken, dat de gewezen knecht van Calvijn zijn meester had bestolen. Calvijn schrijft teleurgesteld aan Farel op 3 februari 1557.

Heel erg maken we ons grote zorgen over de inwendige misstanden. Ik bedoel: die binnen onze stad. Want die in mijn huis drukken me bijna geheel terneer.

De rechters vinden geen grond om mijn broer van dit huwelijk los te maken!

Voor mezelf verklaar ik deze hun blindheid als een rechtvaardige straf voor onze eigen blindheid. Want twee jaar lang heeft de diefachtige schurk (Calvijn noemt hem een Tamulus, een schurk uit de Griekse godenleer. K.) me leeggeplunderd; zonder dat ik iets bemerkte. Mijn broer heeft eveneens niet gemerkt, dat deze man een dief en echtbreker was.

Vindt deze zaak niet via een rechterlijke uitspraak een oplossing, dan neem ik me voor langs een andere weg hen daartoe te dwingen.

Maar ik wil niet, dat u één woord hierover loslaat, aler het persé nodig is.

Het verdere kunnen de bezorgers van deze brief beter u zelf wel vertellen.

Antoine heeft daarna zelf de echtscheiding aangevraagd. En op 14 februari werd toch de echtscheiding „tussen genoemde partijen” uitgesproken.

Anne kreeg geen uitkering uit de Bijstandskas, zoals dat nu het geval is in vele gevallen, maar ze werd verbannen. Binnen 24 uur moest ze de stad verlaten, met achterlating van haar kinderen. Was ze dan niet vertrokken, dan werd ze opgepakt, gezeseld en de stad uitgezet.

Antoine is na de echtscheiding getrouwd met Antoinette Commelin. Hij had vier kinderen. Bij zijn tweede vrouw kreeg hij nog eens vier kinderen, van wie er twee zijn geboren na het overlijden van hun oom, Johannes Calvijn.

Na het ontbinden van Antoine's huwelijk in 1557 is deze naast zijn broer gaan wonen in de Rue des Chanoises. Antoine had buiten de stad ook een landhuisje, waar Calvijn de laatste jaren van zijn leven op advies van de geneesheren nog al eens een paar dagen ging uitrusten.

Tot aan Calvijns overlijden komen we Antoine steeds tegen. Hij spreekt in zijn brieven vaak over zijn „zeer geachte broeder”.

Antoine zal zeer verheugd zijn geweest, toen hij van de Raad van Genève vergunning kreeg om de boeken van zijn broer te drukken. Hij heeft zijn broer negen jaar overleefd. Antoine is namelijk in 1573 overleden.

Na dit uitstapje over Calvijns stiefkinderen en over zijn broer Antoine, gaan we terug naar het jaar 1541. In september van dat jaar keerde Calvijn immers naar Genève terug.

We vervolgen dan hetgeen we van Calvijns persoonlijk en huise-lijk leven uit zijn brieven weten van stap tot stap, tot zijn overlij- den in mei 1564.

16. *Briefaan Bucer, 13 oktober 1541.*

Bucer van Straatsburg. Dat was in die dagen van opkomst der Re- formatie een begrip. Na Luther en Melanchton een invloedrijk re- formator in het Duits en Zwitsers kerkelijk leven.

Bucer, met wie, Calvijn zou zeggen: onder wie Calvijn van 1538 tot 1541 had mogen arbeiden, had zijn best gedaan om zijn collega weer in Genève terug te krijgen.

Wanneer Calvijn een kleine maand in Genève terug is, schrijft hij Bucer een hartelijke brief.

Veel vaderlijke raad heeft Bucer, die de situatie in Genève heel goed kent, de jonge Calvijn meegegeven. (Calvijn is thans 33 jaar).

Calvijn heeft beloofd, met Gods hulp alles te doen, wat hij kan om Genève weer in goede banen te brengen. Maar...

ik wil u vragen, of u niet uit mijn brieven aan u een oordeel vormt over wat ik hier doe of zeg.

Totdat ik moet bekennen, dat ik het hier niet meer kan uithou- den, wil ik, twijfel daaraan niet, getrouw me houden aan wat ik u heb beloofd.

En mocht er hier of daar iets zijn, wat niet overeenkomt met wat u van mij verwacht, dan weet u immers, dat ik onder uw gezag sta. Vermaan, kastijd, doe alles, wat een vader tegen- over zijn zoon geoorloofd is.

Calvijn is heel erg bezorgd over zijn gemeente, collega's en vrien- den in Straatsburg:

Omdat ik verneem, dat de pest bij u heel erg woedt, kan ik niet anders zeggen, dan dat God met gewapende hand strijdt tegen onze hardnekkigheid. Als we maar niet reeds afge- stompt zijn tegen zulke plagen.

Zoals de hand Gods bij u hard toeslaat, spoedig ligt Zijn hand ook op òns.

Want de pest sluipt op ons aan. Blijven we deze winter nog verschoond, het komende voorjaar zullen we er zeker niet aan ontkomen.

Wat blijft er over, dan onze toevlucht te nemen tot bidden en wenen?

We zijn daarin zeker maar al te traag. Destemeer moeten we vrezen, dat we door zo'n gevoelloosheid de toorn van onze Rechter nog meer opwekken.

Over u zijn we, dat spreekt voor zichzelf, in zorgen.

We herinneren ons nog wel, dat in Straatsburg enkele maanden ge- leden reeds velen – denk aan de jongen, die bij Calvijn in huis was – aan deze ziekte waren bezweken. Nu zou ook o.a. de predikant Capito er aan bezwijken.

Begin december 1541 schrijft Calvijn aan Farel:

De droeve boodschap van de dood van Capito heeft me zo aangegrepen, dat ik sindsdien noch naar het lichaam, noch naar de ziel me wel gevoel.

17. *Hoe ziet Calvijn de oppositie in Genève? 14 maart 1542.*

Toen Calvijn in september 1541 weer in Genève terugkwam, wa- ren de Genève's nõg in twee partijen verdeeld:

enerzijds voorstanders van de Reformatie, anderzijds de libertij- nen, die de Reformatie rond 1525 in hun stad wel hadden gewild, maar op staatkundig, maatschappelijk terrein, en vooral ook in hun persoonlijke leefwijze vrij wilden blijven.

Nu een groot deel van het volk en ook het stadsbestuur Calvijn be- slist terug wilden hebben, hielden ze zich aanvankelijk rustig. Maar Calvijn tekent in de brief van 14 maart (hij is dan een half jaar weer in Genève terug) aan de lutherse collega te Bazel, Myco- nius, de oppositie scherp. Hij geeft daarbij blijk van zijn geloofs- moed en vertrouwen op de Koning der Gemeente, Die hem toe riep, in Genève met strakke hand het gehele volk te doen buigen onder Diens scepter.

Aanvankelijk schaamden zich de heren van de oppositie, waaronder ook onze vijandige collega's, openlijk de goede zaak van een kerkelijke rechtsorde tegen te spreken.

Naderhand echter gingen ze in het geheim aan het werk en waarschuwden ze enkele raadsheren, dat dezen toch niet, wat ze in handen hadden (hun vrijheid) zo maar zich zouden laten ontnemen.

(Toch was de raad der oudsten, een tuchtcollege, er geko- men, en een kerkenorde. K.).

Geloof echter niet, dat we dit zonder zeer veel zweet hebben bereikt.

Want overal breken de onheilige geesten door, die, om tucht en orde te ontvluchten, (die voor hen totaal onverdraaglijk zijn), allerlei voorwendsels te zoeken, om de macht van de kerk aan het wankelen te brengen.

Maar terwijl dat soort zwendelaars de zaak verdedigen, die bij de wereld en het vlees in de smaak vallen, moeten wij eensgezind moedig en vlijtig hen tegemoet treden en met onbedwingbare ijver voor de heilige macht strijden, die ongeschonden moet blijven.

Christus, de Heere, zal ze verdelgen met de adem Zijns monds. Want juist in deze zaak is Gods waarheid zó duidelijk, dat ze niet zo eenvoudig bedekt zou kunnen worden met het blanketsel der leugen.

Calvijn schrijft in deze brief duidelijk, wat hem persoonlijk voor ogen staat:

We moeten overheden hebben als Mozes en David, dat wil zeggen, mannen, die voortreffelijk zijn door een bijzondere profetische geest en beide ambten, zowel de wereldlijke als de geestelijke overheid vervullen; niet naar eigen mening of neiging, maar naar Gods gebod en roeping.

Het zou, bij wijze van spreken, een strijd op leven en dood worden om dit ideaal, waarvoor Calvijn zich persoonlijk, ten koste van zijn gezondheid, voor honderd procent heeft ingezet, te bereiken: Genève, het centrum der Reformatie!

18. *Hoe ziet Calvijn de bange toestand van Gods kerk in die dagen? 17 april 1542.*

Weer aan dezelfde collega te Bazel schrijft Calvijn over zijn (ge-loofs-)visie op de bange toestand voor Gods kerk in die dagen. Calvijn wist daarvan af. Vanaf zijn komst in Straatsburg in 1538 was hij zeer nauw betrokken geweest bij het staatkundig en kerke-lijk gebeuren in Duitsland. Ook Myconius, die zeer bevriend was geweest met Zwingli was een goede bekende van Calvijn. De brief, waarvan we slechts een klein deel overnemen, was het antwoord van Calvijn op een zeer bezorgde brief van Myconius.

Hoewel het er niet best voor staat, troost mij toch de gedachte, dat het ontembare rijk van de goddelozen op geen plaats lang in stand kan blijven en dat de Heere, zoals u ook zegt eindelijk Zijn zaak in handen nemen zal. Hier en buiten in de we-

reld is genoeg, meer dan genoeg, wat ons de moed zou kunnen benemen. Er duikt van dag tot dag nog meer op, wat ons kan zwakmaken, ja, ons geheel en al de moed zou kunnen ontnemen, wanneer we niet wisten, dat wij Zijn zaak mogen behartigen.

Daarom moet in de grootste nood de wetenschap genoeg zijn, dat Christus de overwinning over de wereld eens en voor immer heeft weggedragen, en dat wij voor altijd daarvan de vrucht genieten.

19. *Bewogen met de arme medemens. (1543)*

Een briefje aan de beheerder van het (of van een) hospitaal in Genève. De Heer Varod, ontving van Calvijn het volgende briefje:

De heer Michel, de arme man (hij brengt dit briefje bij u), zit zó vol zweren aan zijn lichaam, dat het meelijwekkend en afschuwelijk is om het aan te zien. Hij zegt, dat het niet veroorzaakt is door hoererie. Omdat het in ieder geval jammerlijk is, wees zo goed, er naar om te zien, of u niet een middel kunt vinden om hem te helpen, opdat hij niet helemaal vervuult. Mag ik hem u aanbevelen? En dit te meer, omdat ik meen, dat hij van hier afkomstig is. Want zou hij een vreemdeling zijn, dan zou ik persoonlijk van gedachte zijn, dat men een beetje voorzichtig moest zijn tegenover hem. Zo licht geeft men dan aanleiding tot het bekende geschreeuw. Omdat hij van hier afkomstig is, heb ik minder bedenkingen.

Uw broeder en goede vriend,
Johan Calvijn.

Calvijn was een zeer gevoelig man. Een man met een hart. Tegenover zijn vrienden; zelfs ten aanzien van hen, die hem zo dikwijls striemden met hun laster en de meest scherpe veroordelingen van zijn leer.

We zullen dat nog wel tegenkomen.

Uit een volgende brief moge dit reeds blijken.

20. *Brief aan Melancton, 15 februari 1543.*

Calvijn had een boekje geschreven, waarin hij de vrije wilsleer be-streed van Pighius. Deze roomse theoloog (hij heette oorspronke-lijk Albert Pigge) was afkomstig uit Kampen. Als begunstigde van de paus woonde hij meerdere godsdienstgesprekken bij, gehou-den in opdracht van Karel V, waar ook Calvijn bij tegenwoordig was. En dat was voor deze roomse theoloog de aanleiding om o. a. Calvijn fel te bestrijden in polemische geschriften.

Het boekje tegen de dwalingen van Pighius had Calvijn opgedragen aan Melanchton, die deze roomse theoloog ook van nabij kende, vooral na het samenzijn in Regensburg, op de Rijksdag.

Melanchton bedankt Calvijn hiervoor in een hartelijke brief. Maar... de bode had deze brief vier maanden in zijn zak gehouden. Verkrueld en gescheurd.

Wat was Calvijn blij met deze brief!

Hij schrijft o.a. (weer zéér persoonlijk!):

Wat verdrietig, dat ik zo ver van u af woon! Maar omdat nu eenmaal niet aan ieders wens overgelaten wordt, waar hij Christus moet dienen, moeten wij wel op de post blijven, die Hij aan een ieder van ons aangewezen heeft.

Dit evenwel zal ons geen plaatselijke afstand kunnen ontroven, dat wij, tevreden met de band, die Christus door Zijn bloed geheiligd heeft en door Zijn Geest in Christus heeft gelegd, zolang we hier op aarde zijn, ons aan de heerlijke hoop kunnen vasthouden, waaraan u in uw brief ook herinnert, dat wij eens in de hemel eeuwig met elkander leven zullen. Door eeuwige liefde en vriendschap! Daarin zullen we ons eeuwig mogen verblijden.

Mijn arbeid wordt er wel door verlicht, dat ik niet alleen in deze gemeente, maar ook in de hele omgeving, de vruchten van mijn verblijf hier mag bemerken.

Hier werk ik en ik word er buitengewoon moe van. En ik kom nauwelijks een stap vooruit. Groet Dr. Martinus (Luther. K.)

21. *Persoonlijk geloofsvertrouwen overgedragen op anderen. 8 mei 1544.*

De gereformeerde predikanten in Montbélard (op de grens van Frankrijk en Zwitserland), hadden het bijzonder zwaar. Typerend was daar, dat er naast gereformeerde gemeenten ook lutherse kerken waren. Met behulp van de overheid oefenden de lutherse predikanten een ware tyrannie uit op de gereformeerde gemeenten. Tenslotte liep dit zó hoog op, dat de overheid gebod, dat de gereformeerden hun kerken moesten sluiten.

Calvijn, die zelf in deze tijd met geloofsmoed strijdt tegen de libertijnen in zijn gemeente, schrijft dan aan de gereformeerde predikanten, mede uit naam van zijn collega's in Genève:

Dat de overheid verbiedt, samen te komen is totaal onverdragelijk. Daarom zult u niets nalaten te ondernemen, tot dit onbillijk verbod wordt opgeheven. Wat moet er van de kerk worden, ik zeg niet op den duur, maar binnen zeer korte tijd, wan-

neer er geen band meer bestaat onder de predikanten, die immers niet bij elkaar mogen komen, als er geen gezamenlijk overleg en geen beraadslaging meer mogelijk is!

Liever honderdmaal omkomen, dan in zulk een uiteenscheuren van de kerk te berusten!

U heeft standvastigheid en moed nodig. Wanneer de Heere u daarmee toerust, zal de zaak goed gaan, hoe ook de afloop moge zijn.

Opdat u niet denkt, dat ik geen maat kan houden in mijn schrijven, zie ik maar van verdere vermaningen af.

Als het niet mijn vaste overtuiging was, dat u bereid zijt, liever alles te lijden, dan ook maar een vingerbreed af te wijken van de rechte weg, dan zou ik nog veel meer mijn best doen, u sterk te maken. Om mezelf niet meer moeite aan te doen, dan nodig is, bid ik alleen de Heere, dat Hij u bevestigt in het geloof met de Geest der sterkte en des verstands en dat Hij u onoverwinnelijk make tegen alle woeden van de satan.

Maar dan zet Calvijn zich persoonlijk in voor zijn broeders in het zo verdeelde kerkelijke leven te Montbéliard.

Calvijn weet, dat de luthersen aldaar te maken hebben met Württemberg; met name met de reformator van Württemberg, Erhard Schnepf. Calvijn kende deze bekwame theoloog van de godsdienstgesprekken, die hij in zijn straatsburgerperiode bijwoonde. Calvijn kent ook de lutherse predikant, Engelman, die het verschil in opvatting rondom het Heilig Avondmaal zó op de spits drijft, bijgestaan door de overheid, dat de gereformeerde kerk in Montbéliard dreigt te worden vernietigd.

Persoonlijk schrijft Calvijn aan Schnepf een brief over de toestand in Montbéliard.

Omdat wij nu zien, hoe bij Engelman, die in z'n soort een onbestudeerd man is, zijn mateloze eigengereidheid al maar parten speelt, zodat de eer van God en de stichting van zijn kerk hem totaal onverschillig blijkt te zijn, bezweer ik u, beste Schnepf, hem door uw macht een halt toe te roepen, zodat hij niet langer vrome, geleerde mannen lastig valt.

Want zo moet men met losbollen omgaan, die zich niet door hun verstand laten leiden.

Het zal u niet verwonderen, dat ik zo over hem spreek. Want al veel te lang heeft hij nu ons geduld misbruikt met zijn kwaadaardige aanvallen op ons allen en op onze kerken.

Dat we zo lang gezweven hebben, was, omdat we rekening hielden met de christelijke eensgezinden onder ons.

Deze persoonlijke inzet van Calvijn, waarbij hij de hulp inroept van zijn „liefste vriend en hooggeachte broeder” legt er wel getuigenis van af, dat Calvijn geen half werk deed. Ging het om de waarheid en de eer van zijn Zender, dan wist hij van geen wijken.

22. *Calvijn zeer persoonlijk aangevallen door Chaponneau.* Calvijn had in zijn studententijd Chaponneau al leren kennen en het ook meegemaakt, dat deze monnik prediker werd van het Evangelie.

Toen Calvijn in Genève predikant was, was deze Chaponneau dominee in Neuchâtel; naast Farel. Hij valt Calvijn persoonlijk aan op zijn leer. Hij zou er wel voor zorgen, dat de kandidaten in de theologie, die door Calvijn (en Viret) opgeleid werden, en die door Calvijns leer aangetast werden, niet langer bedrogen worden. En zo nog véél meer!

Calvijn reageert hierop heel persoonlijk in bovengenoemde brief aan Farel.

Dat hem veel in mijn geschriften niet aanstaat (hij noemt het bedriegerijen), verwondert me niet, ergert me ook niet. Ik heb nooit gestreefd naar de goedkeuring van mensen, zoals we van hem gewend zijn. Als ik een knecht van Christus mag zijn, zal mij het getuigenis van mijn geweten alleen méér waard zijn, dan de bijval van de hele wereld.

Het was wel gruwelijk, wat Farel's collega, Chaponneau, aan het papier durfde toe te betrouwen! Calvijn weet niets, is blind, is een fantast, gaat om met bedriegelijke kunstgrepen, is een slechte jurist, een sluwe vos, moet naar een gesticht voor geesteszwakken. Calvijn schrijft dan aan Farel:

Ik ben aan zo'n ongewone slechtheid nog niet gewoon; krachtens mijn natuur zal ik daar nooit aan wennen.

Mijn geest komt daar tegen op; zo'n schimptaal is vreemd aan mijn hele wezen.

Calvijn eist van Farel, dat hij alles zal doen om deze Chaponneau te schorsen als predikant.

Dat is niet nodig geweest. Chaponneau is kort na zijn felle aanvallen op Calvijn overleden. Opmerkelijk!

We kunnen wel zeggen, dat Calvijn om zijn leer, om zijn prediking en vanwege de strenge kerkelijke tucht, is gehaat als weinigen van Gods trouwe knechten.

Hoe reageert Calvijn daarop?

In het voorgaande gaven we reeds één voorbeeld.

Thans gaat het over Pierre Ameaux, fabrikant in alles, wat te maken heeft (had) met sport en spel. Hij maakte speelkaarten, kegels, dobbelstenen en nog veel meer moois. En evenals Demetrius in Efeze zag hij zijn handel achteruit gaan. Als lid van de Raad en hoofdman van de artillerie had hij in Genève veel te zeggen. Een echte libertijn!

Op 27 januari 1546 had hij vier van zijn medestanders te eten gevraagd. Eenmaal op dreef, moest Calvijn het ontgelden: een slecht mens, iemand, die bisschop wilde worden, een verrader, die Genève in handen wilde spelen van de Fransen.

Ameaux wordt aangeklaagd door iemand, die deze laster had aangehoord. Hij wordt gevangen gezet.

Dan schrijft Calvijn aan Farel:

Ruim veertien dagen zijn al verstreken, sinds de kaartenmaker in de gevangenis zit, omdat hij in zijn huis, onder het eten mij in een kwade bui zo belasterd heeft, dat hij daarin duidelijk liet merken, dat hij zichzelf niet meer in de hand had.

Ik heb het zwijgen daaraan toegedaan. De rechters heb ik medegedeeld, dat het mij in geen geval lief zou zijn, wanneer ze streng met hem zouden handelen.

Ik wilde hem bezoeken. Bij besluit van de Raad werd mij dit bezoek geweigerd.

En toch beschuldigen bepaalde lieden mij natuurlijk van wreedheid, omdat ik heel fel wraak zou oefenen over alle mij aangedane beledigingen.

De vrienden van Ameaux hebben me gevraagd, de voorbede voor hem te doen.

Ik heb hen gevraagd, dat ik dat wel wilde doen, maar alléén onder twee voorwaarden: ten eerste, dat ik daarmee niet de verdenking op mij zou laden, als had ik toch schuld aan deze affaire; en ten tweede, dat de eer van Christus (gezien de voormelde lastering) gewaarborgd zou blijven.

Ik heb al uitgekeken naar een advocaat voor hem en ik wacht nu maar af, wat de Raad voor vonnis velt.

Tegenover alle verdachtmaking zien we Calvijn hier weer in het hart. Hij vergeldt geen kwaad voor kwaad. Hij hoopt, dat de Raad mild over Ameaux zal oordelen. Maar het loopt anders. Op 20 februari 1546 schrijft Calvijn aan Farel:

Met de kaartemaker handelt men heel hard, omdat hij in zijn schimperij ook een deel der raadsleden in verband gebracht heeft met mij. Nadat ik met plezier het schone ambt van de mildheid heb bekleed, begin ik er nu mee, daarmee op te houden. De lieden, die kwaad willen, nemen me dat kwalijk. Wanneer ik echter de gelegenheid krijg, me te verantwoorden kan ik hen heus wel de mond stoppen. Niemand moet kunnen zeggen, dat mij in deze zaak ook maar één verkeerd woord is ontvallen. Want ik heb bij goeden en kwaden getracht, zijn misdrijf gering te laten voorkomen.

Ameaux werd zwaar gestraft. Ten aanzien van een bonte menigte moest hij, een brandende kaars in zijn hand, gekleed in een hemd, blootsvoets, op drie verschillende plaatsen knielen en voor het oog van zijn burens nogmaals knielen en vergeving vragen. Calvijn heeft in twee, drie preken ten strengste het gedrag van de bonte menigte veroordeeld. Menigeen was namelijk niet naar de kerk gegaan, maar met de menigte meegelopen, achter Ameaux aan. En toen Calvijn daarover aangevallen werd, zei hij in een latere preek, niets terug te nemen, omdat zijn strafrede van Zijn Zender kwam. Geen kleinigheid, voor wat laag-bij-de-gronds-geoe-gen zich niet te bekommeren over het Woord van God, dat verkondigd wordt. Aldus Calvijn. Velen waren woest op Calvijn. Vooral omdat hij gezegd had, dat velen minder waren dan de beesten, die immers niet van de voerbak weglopen.

23. *Herhaaldelijk botsingen met het beruchte hoofd van de libertijnen, Ami Perrin, kapitein-generaal.*

Perrin is jarenlang één der leidende figuren geweest in Genève. In de dagen, dat Genève overging naar de Reformatie, was hij de man, die daar geheel achter stond.

Hij zou één der felste vijanden van Calvijn worden, omdat hij diens strenge kerkelijke tucht niet wilde verdragen.

Dat kwam openbaar in 1546, toen Perrin deelnam aan een in Genève verboden danspartij.

Perrin, die gevangen wordt gezet, werd gestraft, weigerde voor de kerkeraad te verschijnen.

Persoonlijk tracht Calvijn (in een brief, geschreven in april 1546) hem tot andere gedachten te brengen.

Alle dreigementen van uw familie hebben voor mij geen betekenis. Want ik ben niet naar Genève teruggekeerd om er rust te hebben, of om er beter van te worden. Het zou me ook niet aan mijn hart gaan, wanneer ik Genève weer moest verlaten.

(Gedreigd werd, dat Calvijn vanaf 1541 gerekend, geen zeven jaar in Genève zou blijven. Zo heet zou het vuur aan de schenen gelegd worden. K.). Het nut en het welzijn van de gemeente des Heeren bewogen mij, hierheen te komen.

En ging het slechts om mijn persoon, dan zou ik allen, die denken, dat ik hen tegenwerk, zeggen: Wat u doet, doet het haastig! En toch zal de haat en de ondankbaarheid van mijn tegenstanders niet bewerken, dat ik mijn plicht zou verzaken, of dat ik mijn ijver voor de stad zou laten varen. Ik zal voor kerk en staat ijveren tot mijn laatste ademtocht. Daarvan is God Getuige.

Ik moge u tot de overtuiging brengen, dat het in uw eigen belang is, God te gehoorzamen en U aan de orde van het kerkelijk leven, als neergelegd in de kerkelijke tucht, de onderwerpen.

24. *Hoe ziet Calvijn de toestand van staat en kerk? (1547)*

Het schijnt, dat Perrin naar Calvijn geluisterd heeft en zijn schuld beleden heeft voor de kerkeraad. Maar zijn vrouw (uit de deftige familie Fararé) wierp al spoedig weer roet in het eten.

Het verzet van het volk onder leiding van Perrin en zijn vrienden tegen Calvijn neemt met de dag toe. Aan een geloofsgenoot uit Spanje schrijft Calvijn op 18 mei 1547:

Wanneer u mij vraagt, hoe ik de huidige verwarring in allerlei opzichten zie, dan is geen lange brief nodig. De hele onoverzichtelijke toestand, waarin we leven, ik heb er geen vast oordeel over. Ik kan me niet voorstellen, waar deze verwarring op uit zal lopen.

Wanneer ik tracht, mij hieromtrent een oordeel te vormen, ligt een zo dichte duisternis voor mij, dat ik niet beter weet te doen, dan mijn ogen voor deze wereld te sluiten en alleen op God te zien.

Ik spreek hier voor mij persoonlijk. Als het zo is, dat de Heere mij ergens heeft geplaatst, waar bepaalde andere mensen staan, dan zou ik anders moeten spreken. (Calvijn zit wèl in het donker! Vraagt zich af: Heeft de Heere me geroepen? K.). Daar komt nog bij, dat ik hier teruggetrokken moet leven; als in een hel. Ik overzie daarom niet alles, wat nodig is om mij een oordeel over de huidige toestand te kunnen vormen. Verneem ik eens het een of ander, dan komt dat altijd te laat. We kunnen toch immers niets met enige zekerheid ondernemen, alvorens vooraf alle gegevens, die we nodig hebben, bijeengebracht zijn. Het zou dus al te dwaas zijn, over zulke don-

kere verhoudingen na te denken en dan me daarmee, maar dan zeker zonder resultaat, te vermoeien!

U vraagt: Ja, hoe zit dat dan met u? Wilt u, nu de kerk ineens stort, zo maar rustig blijven afwachten?

Neen! Maar dag en nacht zucht ik, heel angstig; maar alle overtollige gedachten, die soms zo maar op me toe komen sluipen, ontwijk ik, zoveel ik kan. Het is wel waar, dat me dat niet altijd lukt, al wil ik het. Maar het is al heel wat, dat ik niet toegeef aan gedachten, die een bepaalde geest mij wil ingeven omtrent de toekomst.

Ik oefen me er dan ook in, na te gaan, wat er gebeurd is en dat verbind ik met wat dagelijks nieuw is voor me. Deze beschouwing geeft mij nu, dat wil ik wel zeggen, heel veel stof tot vrees en hoop.

Omdat me echter, zoals ik al zeide, heel veel dingen in de weg staan ('t is donker, Calvijn voelt zich eenzaam. K.), houd ik me tijdig in, opdat ik niet te stoutmoedig en te veel verder denk.

De doop evenwel, waarvan u in uw brief gewaagt, zal ons zeer zeker niet teleurstellen, ook wanneer hemel en aarde in grote verwarring geraken. Het is toch wèl zo, dat de Heere voor Zijn kerk zal zorgen, ja, dat Christus' gemeente juist behouden blijft in de totale ondergang van deze wereld.

Excuses, dat ik zo kort schrijf, omdat ik eerst kort voor het avondeten vernam, dat de bode gereed staat, af te reizen.

Mijn broer (Antoine. K.) zei van voormiddag, dat hij al reisvaardig was. Daarom maakte ik aanvankelijk niet zoveel haast. Na drieën kwam de bode echter nog eens. Zo kwam het, dat mij nog maar weinig tijd overbleef.

Vaarwel! De Heere leide u met Zijn Geest en geve u gezondheid!

Genève, 18 mei 1547.

Uw Johannes Calvijn.

25. *Strijden onder het kruis van onze Heere Jezus. (14 juli 1547)*

Bij het lezen van de vorige brief moesten we denken aan de woorden van Job (23:8): „Zie, ga ik voorwaarts, zo is Hij daar niet, of achterwaarts, zo verneem ik Hem niet.”

Als dienstknecht des Heeren wordt hem het werk in Genève bijna onmogelijk gemaakt.

Zijn vrouw is zeer zwak, ligt steeds te bed.

In het buitenland: Frankrijk – wrede vervolgingen; Duitsland – de keizer schijnt de hand vrij te krijgen om de Reformatie te vernietigen.

Zoals hem dat in de Nederlanden scheen te gelukken!

En toch – op 14 juli 1547 schrijft Calvijn aan de heer Falais (toen nog zijn vriend):

Nu de zaken zó staan, bemerk ik daarin, dat onze Heere het triomferende Evangelie van ons neemt en dat Hij ons wil dwingen te strijden onder het kruis van onze Heere Jezus.

Maar we willen daarmee tevreden zijn. Want de Heere doet, wat Hem alléén toekomt: het beschermen, op wonderlijke wijze, door Zijn kracht van Zijn kerk; zonder dat 's mensenhand daaraan te pas komt. (Calvijn bedoelt het verbond van de protestantse keurvorsten in Duitsland, dat geen stand houdt. K.).

De beproeving is hard, dat moet ik toegeven, maar onze vaders hebben ook zulke harde beproevingen meegemaakt en zijn toch staande gebleven. En hun standvastigheid was voor hen niet vergeefs. We moeten maar veel de spreuk voor ogen houden: Hopen wij, dan zullen we zien!

Ja, er is nog méér. We behoeven ons echt er niet zo over te verwonderen, dat de Heere ons zo zwaar beproeft, gezien ons leven.

Dat is andere taal. Geloofstaal, door Gods Geest ingegeven.

Opmerkelijk is dan ook in deze brief, hoe rustig Calvijn op dat moment de gespannen toestand in Genève kon beschrijven.

De gespannen toestand in Genève!

26. *Steeds méér spanning*

We schrijven nu 1547.

Het dieptepunt in Calvijns persoonlijk en ambtelijk leven zou nog komen. Calvijn schrijft zelf meerdere malen over de donkere vijf jaren: 1550 tot 1555. Toen hadden de libertijnen het in het bestuur van de republiek Genève voor het zeggen. De kerkelijke tucht, uitgeoefend door de kerkeraad, gegrond op de kerkenorde, die destijds door de Raad en door het volk was aanvaard, verloor steeds meer haar kracht, omdat de Raad de besluiten van de kerkeraad buiten werking ging stellen.

Zo rond 1547 waren de aanvallen van de libertijnen meer gericht tegen Calvijn persoonlijk, uitgevoerd door bepaalde vooraanstaande personen. We noemen hier enkele namen, die we al eerder (zie Deel III van deze serie) tegenkwamen.

De heer Favre, één der voornaamste ingezetenen. En dan diens schoonzoon, al eerder genoemd, de heer Ami Perrin, de militaire opperbevelhebber van Genève, later syndic (burgemeester).

We kwamen al eerder tegen de heren Bertheliers en Vandel. En dan niet te vergeten, Gruet, die zelfs een moorddadig dreigement op de preekstoel van Calvijn deponeerde en bij wie opripende geschriften thuis gevonden werden. We laten hier nog buiten beschouwing de beruchte godslasteraar, Servet, die vanaf 1546 zich in Genève ophield en de gehele christelijke kerk veront-rustte om maar te zwijgen van de gevaarlijke arts, Bolsec, die Calvijn op afschuwelijke wijze heeft belasterd. Een danspartij, verboden in Genève, waaraan onder andere de families Favre en Perrin hadden deelgenomen, bracht hen in de gevangenis en onder de kerkelijke censuur. Wat met name de heer Favre en diens echtgenote, zowel voor de Raad als voor de kerkeraad, er uit gooiden aan het adres van Calvijn, die persoonlijk werd aangevallen, laten we hier maar rusten. Hoe heeft Calvijn op dit alles gereageerd? We lezen dit in enkele brieven.

26a. *Aan Viret (23 mei 1547)*

We hebben alle plannen van Perrin doorkruisd.
God spot zodoende met deze pocher.

26b. *Aan De Falais (14 juli 1547)*

Het komt de jongeren voor, dat ik hen al te zeer onder druk zet.
Maar wanneer men hun geen straffe teugel aanlegt, zou hun gedrag zijn om te huilen.

26c. *Aan Viret (24 juli 1547)*

Ik moet wel streng zijn bij de behandeling van algemene laster, vooral wanneer deze de jeugd verderft.
Aan de gevaren, waarvan goede mensen mij melding maken, en wel van verschillende kanten, doe ik het zwijgen toe, opdat het niet de schijn heeft, als zou ik al te veel bezorgd zijn om mezelf. God zal deze zaak de afloop geven, die Hij wil.

26d. *Aan de gereformeerden te Parijs (24 juli 1547)*

Nu, bidt voor ons de Heere, dat Hij ons genade schenke, niet na te laten, Hem te gehoorzamen hoger te achten dan ons leven, als het er op aan komt, en meer te vrezen, Hem te beledigen, dan voor de hele woede van de bozen tegen ons. En tenslotte, dat het Hem moge behagen, alle opstand te willen stillen, die het hart van de zwakken zou kunnen doen breken. Onze Heere heeft ons Zijn grote genade geschonken, de oprechte, goede wil te hebben tot genezing van het kwaad in

onze stad.

En al mijn broeders zijn eensgezind, in wat onze ambtelijke roeping ten dezen is, zodat dezelfde standvastigheid in ons allen is; wanneer maar de goede God voortgaat, Zijn werk te leiden.

26e. *Aan De Falais (16 augustus 1547)*

Wij zijn niet beter dan David, zelfs wanneer het er toe komt, dat we nog meer gesmaad worden. De lasteraar, die ons aanvalt, staat gelijk met Simeï (2 Sam. 16:5-13).
Daarin, evenals in belangrijker zaken, moeten we de Heere smeken, dat Hij ons de genade moge schenken, een beroep te doen op de grote dag des gericht's en nu de laster van hen, die in het duister over ons oordelen, te verachten.

26f. *Aan Viret (21 augustus 1547)*

Ik ben zo met schrijverij en voortdurende onaangenaamheden overladen, dat mijn leven er bijna door vergald is. Van overal afkomstig overlaadt het mij.
Ik moet nodig mijn gemoed enige ontspanning geven.

26g. *Aan Farel (21 augustus 1547)*

De echtgenote van Perrin, die zelf nog in Frankrijk vertoeft (om zijn veroordeling te ontlopen. K.) is nog bij haar vader (de heer) Favre, die zich buiten Genève had gevestigd. K.). Daar gaat ze, zoals we van haar gewend zijn, door met haar geraas. En toch heb ik de Raad verzocht, dat, als ze maar een weinig tekenen van berouw vertoont, alles wat is gepasseerd, haar vergeven moge worden.
Want ze is zo ver gegaan, dat ze alle hoop op verzoening heeft afgesneden.
Wanneer de Avondmaalsdag nadert, hoop ik deze dame te bezoeken (De libertijnen kwamen wèl aan het Avondmaal. Om hun onschuld te betonen! K.).

26h. *Aan Viret (26 oktober 1547)*

Om Calvijn te treffen, was één van zijn beste vrienden (Magnifique) vals beschuldigd van verraad. Hij zat in de gevangenis.

Wanneer de Heere niet zee en wind gebiedt te zwijgen, dreigen zware stormen over ons los te barsten. Die komen van hen, naar ik meen, die de Raad eerder tot de orde had moeten roepen.

Wilt u Sulzer (Bazel) uit mijn naam bedanken, dat hij mij in deze angsten getroost heeft. Hij heeft mij daarmee een zeer goede dienst bewezen.

26i. *Aan Viret (19 november 1547)*

Allerwege drong men er op aan, dat het zogenaamde verraad, waaraan Calvijns vriend zich zou hebben schuldig gemaakt, zou voorgelegd worden aan het volk van Genève. (Calvijn zou er op aanwerken, dat Frankrijk Genève zou bezetten). Toen Calvijn daarover schreef aan Viret, was de grote Raad, de Raad van Tweehonderd bijeen, om daaromtrent een beslissing te nemen.

Ik zie zo gespannen deze beslissing tegemoet, dat ik bij de Heere schuiling moet zoeken. Wanneer wij de Heere dienen met een goed geweten, zullen we nooit opzij kunnen gaan, wat ook de vijanden, die alles kapot willen maken, voor dwaasheden tegen ons ook bedenken mogen. Maar die Toevlucht zal ons ook een vaste, onneembare Burcht zijn; in de Heere te maken staan.

26j. *Aan Viret (17 december 1547)*

Door Calvijns tegenstanders, die Calvijns vriend, Magnifique, hadden beschuldigd van verraad (hij was een Fransman en zou met de Franse koning hebben onderhandeld over een aanval op Genève), was deze zaak zó opgeblazen, dat het volk in oproer kwam. Calvijn zag het zó:

Ze denken, dat Magnifique, die nu in hun handen is, een pand is om hun nu onderdrukte vrijheid terug te krijgen. De toestand is (dat was op 14 december) zó verward, dat ik er aan twijfel, of ik de kerk langer overeind kan houden. Althans door mijn optreden.

Toen het volk in oproer kwam, is Calvijn persoonlijk tussen een gewapende bende gesprongen.

Ik riep: Begint met mij, wanneer er bloed moet vloeien! Tegelijk viel veel van de hitte weg; bij de goedgezinden, maar ook wel onder de kwaadwilligen.

Men trok naar het stadhuis.

Daar sprak Calvijn de menigte toe in een lange, scherpe toespraak.

De Heere gaf, dat deze insloeg.
En toch schrijft Calvijn:

Alles overziende, is het kwaad zó ver gekomen, dat ik nauwelijks meer hoop, dat een enigermate geordende toestand van de kerk nog ooit behouden kan worden, in het bijzonder door mijn dienst.

Ik ben een gebroken man, geloof me, wanneer de Heere mij niet Zijn hand reikt.

26k. *Aan Farel (28 december 1547)*

Omdat ik in deze verwarde toestand soms radeloos ben, wens ik, dat de Heere mij maar moge wegnemen. We hebben bij onze mensen wel enige vrees aangejaagd, maar van verbetering is nog geen sprake. De boosheid is zó groot, dat al onze vermaningen wel met open, maar met dove oren worden aan-gehoord. Het kwaad is bij velen, deze ziekte is ongeneeslijk. We hebben tot nog toe gedaan, wat we konden. Maar zonder resultaat.

26l. *Aan Farel (10 augustus 1548)*

Het jaar 1548. Wat zal het brengen?

Op 19 januari schrijft Calvijn aan Farel, dat „de Heere plotseling een nieuwe, totaal onverwachte uitspraak van de Raad heeft bewerkt: zijn vriend Magnifique is onschuldig bevonden in zake het hem valselijk ten laste gelegde verraad.”

Een poging om de kerkeraad het recht te ontzeggen, de kerkelijke tucht uit te oefenen, mislukte.

Onder allerlei zorgen over de kerkelijke toestanden in omliggende gemeenten, pakken zich in de loop van 1548 nieuwe wolken samen boven het hoofd van Calvijn. Hij had op 12 februari 1545 (drie en een half jaar geleden!) in een brief aan Viret geschreven: „Onder de schijn van het christendom willen enkele heren van de Raad zonder Christus regeren.”

Deze brief had iemand gestolen uit het archief van Viret en in handen gespeeld van Calvijns tegenstanders: de libertijnen Berthe-liers en Vandel.

Daarmede denken ze nu een dood en verderf zaaiend wapen te hebben. Nu ben ik wel bereid te sterven, maar dan alléén voor de waarheid. Overal hebben de dienstknachten van Christus met allerlei druk te maken.

26m. *Aan Viret (20 september 1548)*

De libertijnen dienden naar aanleiding van de gestolen brief een aanklacht bij de Raad in tegen Calvijn. Hij had de Raad destijds gehoond!

De Raad nam deze zaak zó hoog op, dat Farel en Viret zelfs tot twee maal toe naar Genève kwamen om Calvijn te verdedigen. Calvijn wist zich te verontschuldigen. Het ging immers om een lid van de Raad, tevens de man, die de financiën beheerde, en een flink bedrag aan geld tekort kwam. Hij zei, dat het zoek geraakt was.

De libertijnen hebben wel goed garen gesponnen bij dit voorval. Bij de verkiezingen in het najaar van 1548 kregen ze in de Raad meer invloed.

Calvijn schrijft aan Viret hierover:

Perrin heeft de toenmalig schuldigen opgezocht en zich met hen verzoend.

Hij zet ze nu tegen mij op. Ook de anderen van onze tegenpartij worden opgehitst. Want de kwaadwilligen laten niets na om mij ten val te brengen.

Mijn geweten verwijt me niets en daarom wacht ik elke aanval rustig af. Het ergste, wat me overkomen kan, is anders niet, dan dat ik mijn leven kan verliezen. Ik ben geheel bereid, de dood te sterven, zo het maar mag dienen om de waarheid te bevestigen.

De Raad heeft Calvijns verontschuldigen aanvaard en getracht, de partijen bij elkaar te brengen.

Op 25 december 1548 schreef Calvijn aan Viret:

De hoofdzaak is: door een valse verzoening is de wond voorzien van een pleister; gereinigd is de wonde echter niet.

27. *De vijf zware jaren: 1550-1555*

Na een langdurig ziekbed was op 29 maart 1549 Calvijns teerbemide echtgenote, Idelette van Buren, overleden.

We hebben hierover reeds eerder een en ander verteld.

Dan breken voor Calvijn de vijf moeilijke jaren aan, waarover hij persoonlijk (het ging zijn persoon en ambt direkt aan!) later uitvoerig (in 1557) schrijft in zijn voorrede op de commentaar op de Psalmen.

28. *Wat Calvijn onder deze zware jaren schrijft.*

Hoe zwaar en smartelijk deze vijf jaren van voortdurende beproeving ook waren, de boosheid van de lieden, die mij en

mijn ambt van dienaar des Woords onophoudelijk met giftige laster bestreden, kwelde mij toch wel even zo hevig. Zeker, de meerderheid van deze mensen was door haar zucht om te smaden zó verblind, dat zij haar onbeschaamdheid tot haar eigen schande onmiddellijk verraadden. Bij anderen kon hun list hen er niet van weerhouden, evenzo smadelijk voor het voetlicht te komen. Het is toch wel een moeilijk te verdragen schimp, waarvan men zich al honderd keer gereinigt heeft, die steeds zonder enige grond opnieuw weer voor de dag komt.

Omdat ik leerde, dat de wereld geregeerd wordt door Gods verborgen voorzienigheid, doken slechte mensen op en beschuldigde mij, dat ik God maakte tot de auteur van de zonde. Een ijdele laster, die licht te weerleggen is, ware het niet, dat zij gewillig gehoor vindt.

Maar het is zo, dat de harten van vele mensen zo bezet zijn van nijd en afgunst, van ondankbaarheid en boosaardigheid, dat ze niet terugschrikken voor de meest dwaze en meest avontuurlijke leugens.

Anderen willen de leer van Gods praedestinatie van eeuwigheid, waardoor de Heere onderscheid maakt tussen de uitverkorenen en de verworpenen, omver werpen.

Weer anderen hangen de verdediging van de wilsvrijheid aan, en tegelijkertijd drijft dan niet zo zeer de onwetendheid, als wel de onbegrijpelijke drift tot het verkeerde velen in het leger van de vijand.

Dat zou nog te verdragen zijn, wanneer men te maken kreeg met een openlijke vijand. Maar nu is het zo, dat deze aanhangers van de valse leer zich verbergen onder de mom van broeders te zijn.

Zij zijn het die het kwaad anderen ingeven; ja, ze beroemen zich er met grote mond op, predikers te zijn van het Evangelie, wanneer ze de zo afschuwelijke strijd tegen mij ontketenen. Is dat niet afschuwelijk?

Hier moet ik wel met recht met David klagen: „Zelfs de man mijns vredes, op wie ik vertrouwde, die mijn brood at, heeft de verzenen tegen mij grotelijks verheven.” (Ps. 41:10). En: „Maar gij zijt het, o mens, als van mijn waardigheid, mijn leidsman en mijn bekende! Wij, die tezamen in zoetigheid heimelijk raadpleegden. Wij wandelden in gezelschap ten huize Gods.” (Ps. 55:14,15).

Anderen weer verbreiden lichtvaardige geruchten over mijn schatten, over mijn onmeetbaar grote macht; weer anderen spraken over mijn luxe leven.

Maar kan men een mens, die genoeg neemt met een eenvoudige dis en burgerlijke kledij en die van de geringste man niet meer eenvoud verlangt, dan hij zelf vertoont, te pronklevend noemen?

Ik wilde, die mij aan mij mijn ambt benijden, zelf eens mijn plaats innemen. Want ze denken, dat de last, die ik draag, ja, bijna verplettert, een soort koninkrijk voor mij betekent. En wanneer ik hen tijdens mijn leven hier op aarde niet ervan kan overtuigen, dat ik niet rijk ben aan geld en goed, dan zal mijn dood immers dat wel openbaar maken. Ik geef wel toe, dat ik niet arm ben, omdat ik niet meer begeer, dan hetgeen ik heb. Wanneer ook zulke verzinsels niets opleveren, toch vinden ze bijval bij veel mensen, omdat de meesten hunner menen, dat ze daarmee hun eigen gebreken op de beste manier kunnen toedekken, door op hun wijze een weinig te zwammen. Het komt hen ook voor, het beste middel te zijn, om zich straffeloos alles te kunnen veroorloven, als ze mij het aanzien van een dienaar van Christus kunnen ontnemen. Daar komen dan nog bij de schaamteloze spotvogels, over wie zich ook David in Ps. 35:18 beklagt: „Onder de huichelachtige spotachtige tafelbroeders knersten zij over mij hun tanden.”

Hoewel ik nu al lang daaraan gewoon ben, zulke beledigingen eenvoudig voor lief te nemen, ja, hoewel ik daaronder bijna afgestompt ben, is het toch niet anders mogelijk, dan dat ik, wanneer hun kwaadaardigheid steeds meerder en groter wordt, toch zo nu en dan de bitterheid van zo'n prik gewaar word.

Maar het was nog niet genoeg, dat ik door mijn burens zo onmenselijk behandeld werd; er moest nog vanuit de ijzige Noordzee een of ander noodweer opkomen; een wolk van mensen, die teveel vrije tijd hadden, kwam op me af. Ik bedoel daarmee ook vijanden uit de schoot der kerk; mensen, die prachtig roemen van het Evangelie van Christus, maar, omdat ik hun krasse inbeelding van het vleselijk eten van Christus niet aanneem, meer dan vijandig over mij heenvalen. Van hen moet ik met David ook wel zeggen: „Ik ben vreedzaam, maar als ik spreek, zijn zij aan de oorlog.” (Ps. 120:7).

Nu is het wel zo, dat zich daarin de ongehoord grote ondankbaarheid van al deze lieden vertoont, omdat ze een man, die zich alle moeite getroost, de gemeenschappelijke zaak te verdedigen, en die ze daarin te hulp moesten komen, in de flank aanvallen en in de rug. Werkelijk, was er slechts een vonk fatsoen in hen, dan moest de woede van de papisten, die zich in

mateloos fanatisme tegen mij afzetten, al genoeg zijn om hun grote haat tegen mij in te tomen. (Calvijn doelt hier op de strijd tegen wat hij noemt „de apen van Luther.” K.).

Omdat het evenwel ook Davids toestand was, bij alles, wat hij voor zijn volk had mogen doen, zonder oorzaak gehaat te worden, zoals hij in Ps. 69:5 klaagt: „Wat ik niet geroofd heb, moet ik alsdan wedergeven,” is het mij geen geringe troost, als ik vervolgd word door zulke mensen, die bezet zijn met ongegronde haat tegen mij, mensen, die mij in feite terzijde moesten staan, dan mij vast te mogen houden aan zo'n verheven, heerlijk voorbeeld. Ja, deze ervaring heeft mij niet weinig nut gedaan bij het verstaan van de psalmen. Ze waren voor mij geen onbekend land, dat ik doorwandelen moest.

Ook de lezers zullen het bemerken, als ik me niet vergis, dat ik bij de verklaring van de meest intieme bevindingen van David spreken kan als van zaken, die ik uit vertrouwde omgang ken.

Aangrijpend is het, deze hoogst persoonlijke en openhartige belijdenis te lezen.

Calvijn beleeft bij het schrijven van deze voorrede voor de uitleg der Psalmen in het jaar 1557 opnieuw, wat hij in de zware jaren, 1550-1555, heeft moeten doormaken; welke diepe beproevingen toen zijn deel waren. En hij heeft deze woorden, deze persoonlijke bevinding, niet aan het papier toebetrouwd om medelijden op te wekken, of in de smaak te vallen, neen, hij schreef dit alles neer, opdat Gods volk daaruit lering zou mogen ontvangen en daaruit troost zou mogen putten in het strijdperk van dit leven.

Het ging me alleen maar daarom, de stichting der gemeente Christi te dienen.

Geve de Heere, die mij zulk een voornemen schonk, dat het niet daarmee overeenkomstig is!
(Genève, 22 juli 1557).

Wat nu voor ons zo bijzonder opmerkelijk is (we belichten toch Calvijns persoonlijk leven vanuit zijn brieven), is dit: wat we zoëven hebben gelezen, vinden we terug in Calvijns brieven uit de genoemde jaren, 1550-1555.

We laten hier dan ook, omdat we niet te uitvoerig mogen zijn, slechts enkele zinsneden uit de brieven van de jaren 1550-1555 volgen, waarin Calvijn schrijft over zijn persoonlijk leven in die zware jaren.

29. *Calvijns persoonlijk leven in de zware jaren, 1550-1555*

29a. *Aan Farel (2 februari 1550)*

Thans plaagt mij de migraine. Met een uur wordt het iets beter. Het is dan weer zo, dat ik mezelf tenminste weer wat rond kan slepen en de nodige zaken afhandelen kan. Toch gaat het slechts langzaam; naar mijn aard.

Tussendoor gaat toch veel tijd verloren door mijn ziek zijn; tijd, die aan nuttiger arbeid besteed zou moeten worden.

29b. *Aan de Raad van Genève (1550)*

Jacques Gruet was in het verleden door de Raad ter dood veroordeeld. Opruiende geschriften had men bij hem ontdekt.

Hij was ook de man, die aan de preekstoel van Calvijn een dreigbrief had bevestigd.

Na zijn dood werd een pakket papieren in zijn leegstaande woning gevonden, vol Godslasterlijke taal.

De Raad had Calvijn gevraagd, deze door te lezen en zijn oordeel er over uit te spreken.

Wie dit alles leest, de haren rijzen hem ten berge. De Godslasteringen zijn een stinkende pest; het hele land kan daardoor vervloekt zijn, zodat allen, die een geweten hebben, de Heere om vergeving moeten bidden, dat Gods Naam zo is gelasterd onder hen.

Achter dit goddeloos geschrijf blijkt een boze, duivelse sekte schuil te gaan, die ook in Genève haar aanhang en handlangers bleek te hebben. (De zogenaamde geestelijke libertijnen, uit Vlaanderen afkomstig. We schreven al eerder over deze sekte, waartegen Calvijn een geschrift uitvaardigde).

Hoe eerder, hoe beter moet dit rampzalige boek in het openbaar verbrand worden onder het luide voorlezen, waarom dit geschiedt.

29c. *Aan Calvijns huisarts (1 juli 1550)*

Aan zijn huisarts droeg Calvijn zijn commentaar op bij de Tweede Brief aan de Thessalonissen.

In het bijzonder bij de verzorging van mijn lichamelijke toestand heb ik steeds een toegewijde opmerkzaamheid bij u waargenomen, waaruit ik gemakkelijk kon concluderen, dat u niet zo zeer met een mens rekening houdt, maar veel meer, dat het algemene welzijn van de kerk het voorwerp is van uw

zorgzame ijver.

Een ander kon misschien denken, dat hij tegenover u minder verplichtingen heeft, omdat uw zorg hem niet persoonlijk betreft.

Maar ik gevoel mij dubbel aan u verbonden, omdat u, zonder ook maar in het geringste een relatie van persoonlijke vriendschap te verwaarlozen, ook voor mijn ambt, dat mij liever moet zijn dan mijn leven, evenzeer bezorgd was.

Bovendien maant mij de herinnering aan mijn overleden vrouw er dagelijks aan, hoeveel ik u verschuldigd ben, niet alleen, omdat zij door uw hulp dikwijls verlichting in haar lijden ontving, eenmaal ook van een zware, gevaarlijke krankheid herstellen mocht, maar vooral ook, omdat u in haar laatste krankheid, waardoor ze aan ons ontrukkt werd, het aan geen bezoek, geen moeite en inspanning om haar te helpen, liet ontbreken.

29d. *Aan Viret (23 juli 1550)*

De verhoudingen hier zijn een klein beetje beter geworden, zoals u wel zult vernemen (wanneer u naar ons toe komt).

29e. *Aan Farel (18 augustus 1550)*

Al onze vrienden groeten u.

We hebben hier op het ogenblik enkele lieden, die juist niet onze vrienden zijn. (Calvijn noemt enkele namen) en een al te grote schare, die van hetzelfde deeg zijn.

29f. *Aan Viret (24 januari 1551)*

U gelooft niet, hoezeer me de huidige toestand van onze republiek (Genève. K.) dwarszit. Zij kan thans maar beter een oligarchie genoemd worden.

Maar daarover moeten wij vertrouwelijk met elkaar kunnen praten.

Ja, dat is verstandig!

De libertijnen, die het in de stadsraad voor het zeggen hadden, waren er fel op tegen, dat aan franse réfugées, die al jaren in Genève woonden, het burgerrecht zou worden verleend. En dus stemrecht en een mogelijkheid om in de Raad vertegenwoordigd te worden. Calvijn bezat dat burgerrecht niet.

't Lijkt wel een oligarchie, schrijft Calvijn, een regering van enkele personen, die behoren bij een zekere partij; en die aan niemand buiten hun kring ook maar enig aandeel gunnen in het bestuur van de stad.

29g. *Aan Bullinger (23 april 1551)*

Het praatje ging, dat Calvijn in Genève de zondag wilde afschaffen. Bullinger heeft dat absurde laster genoemd.

Calvijn bedankt hem daarvoor en schrijft:

Ik zou toch meer dan waanzinnig zijn, wanneer ik door zo'n onzinnige en lichtvaardige nieuwigheid Gods volk in verwar- ring bracht en de boze een wapen in handen gaf, ja, mezelf bloot gaf aan de algemene spot.

Maar, wat praat ik over mezelf?

Ik geloof, dat geen mens uit de ganse menigte hier zo onver- standig is, zo iets te verzinnen. Of hij zou van zo iets ge- droomd moeten hebben.

Ik heb echter al lang door ervaring geleerd, dergelijk gezwets te verachten of onverschillig over me heen te laten komen. Het was immers tot dusver zo te zeggen mijn eigenlijk lot, dag aan dag overladen te worden met zo'n stinkende laster.

(De overheid had wel, geheel tegen de kerkenorde in en zonder de kerkeraad er in te kennen, de Kerstdag verschoven naar de daarop volgende zondag. Daar had Calvijn part noch deel aan. Vandaar dat praatje).

29h. *Aan Farel (15 juli 1551)*

Ondertussen wijd ik mij aan de vreemde gasten, die dagelijks in groten getale doorreizen of hier aankomen. Ze willen zich graag in Genève vestigen.

Wanneer u komende herfst ons bezoekt, zult u bemerken, dat het inwonertal van onze stad aanmerkelijk vermeerderd is.

Dat is voor mij een aangenaam schouwspel, afgezien van het feit, dat mij deze toeloop heel veel werk geeft.

Ja, ja, maar juist dat zet bij de libertijnen kwaad bloed en zal straks leiden tot een samenzwering tegen Calvijn!

29i. *Aan een onbekende fransman (15 juni 1551)*

Theodorus Beza was in oktober 1548 de vervolgingen in Frankrijk ontvlucht en naar Genève gekomen. Hij werd leraar in de Griekse taal aan de academie te Lausanne, waar Viret predikant was. Van daaruit stond hij aan de zijde van Calvijn, onder andere in diens strijd met Servet en Bolsec.

Beza werd ook door de kerken afgevaardigd om hulp te bieden aan de vervolgte geloofsgenoten in Frankrijk. Nu verneemt Calvijn,

dat Beza aangetast is (in Frankrijk) door de pest.

Calvijn schrijft aan iemand in Frankrijk:

Mijn smart komt niet alleen voort uit persoonlijke liefde voor Beza, maar ook vanwege de zorg om het bestwil van de kerk. Welk een verlies zou het zijn voor de kerk, wanneer ons een man ontviel, van wiens arbeid ik de rijkste vruchten ver- wacht.

Als hij ons eens aan het begin van zijn loopbaan ontruikt werd! Maar...

Wat hebben we toch buiten Christus, van Wie we alleen maar gewin kunnen verwachten.

Ik hoop echter, dat Beza's leven op ons gebed behouden blijft.

Beza, was toen Calvijn deze brief schreef, 32 jaar oud. Hij mocht spoedig genezen.

Zoals u weet, is hij in 1558 naar Genève gegaan en is daar het jaar daarop rektor geworden van de pas opgerichte beroemde Calvijn-akademie.

29j. *Aan Farel (26 oktober 1552)*

Onder de libertijnen, die fel in verzet kwamen tegen de orde, die de Reformatie trachtte aan te brengen in de levensstijl van de Ge- neefse burgerij, speelde Pierre Vandel een grote rol. Hij, ook Per- rin, Berthelier en Favre hadden destijds veel er toe bijgedragen, dat Genève overging tot het afwerpen van het pauselijk juk en tot de Reformatie. Maar „reformatorisch” betekende voor hen: ieder kan zijn leven inrichten op zijn eigen wijze; wel gaan we als nette mensen naar de kerk, nemen we ook daar deel aan de bediening van de sacramenten.

De vluchtelingen uit Frankrijk, die zich sterk aangetrokken ge- voelden tot Calvijn, tot zijn prediking en daarom ook tot de gere- formeerde levensstijl, die Calvijn voorstond, waren voor de liber- tijnen een steen des aanstoets.

Velen onder deze vluchtelingen, franse hugenoten dus, die zich in Genève hadden gevestigd, waren, zoals te begrijpen is, zeer arm. Voor hen was een aparte kas gevormd, beheerd door de diakenen, waaruit ze geholpen werden. In die kas kwamen bijvoorbeeld de opbrengsten van de gedrukte preken van Calvijn.

De verkiezingen, die in november 1552 gehouden zouden wor- den, stonden voor de deur.

Dus... er moest iets bedacht worden om het volk op te zetten tegen Calvijn en zijn aanhangers

Daarover schrijft Calvijn aan Farel:

Ik wist, dat mijn vijanden al vier maanden bezig waren, geheime stof te verzamelen, voor een intrige, waarmede ze bij de aanstaande verkiezingen in november een brand willen aanblazen.

Bernard had me daarop opmerkzaam gemaakt.

Toch was tot nog toe de beschuldiging, waarmede ze ons wilden aanvallen en tegelijk vernietigen, ons onbekend.

Maar nu heeft de Heere deze beschuldiging al tijdig aan het licht gebracht, eerder, dan hun bedoeling was.

Ze strooien in de herberg het gerucht rond en spreken ook in de zaal van het stadhuis al openlijk uit, dat bij drie fransen in Genève *f* 4.000,— is gedeponeed, het loon voor het verraad van de stad aan Frankrijk.

Ze hebben daarbij het oog op de drie armenverzorger, van wie de Heere er pas één tot groot verdriet van alle vromen thuisgehaald heeft.

De heer Vandel schaamde zich niet, tegenover de Raad te beweren, dat het hier gaat over een bedrag van *f* 300.000,—.

Maar ze hebben zich vergist, want hun vuur ging tegelijk op in rook. Ze hadden gehoopt met zo'n verschrikkelijke aanklacht een brand te stichten, die ons in een ogenblik verslinden zou.

Maar intussen gaan ze rustig in hun overmoed verder. Ze zien, hoe laf zij zijn, die hen moeten helpen en die dat ook hadden kunnen doen, als ze slechts één vonkje mannelijke moed hadden.

Wat zouden de kwaadwilligen niet wagen, wanneer toch alle misdrijven ongestraft blijven?

Doch spoedig, hoop ik, zal onze Wreker er zijn — Christus.

Viret had vanuit Lausanne een klacht ingediend bij de Raad van Genève tegen een andere invloedrijke libertijn, de heer Berthelier. Maar daarover schrijft Calvijn aan Farel:

Wat Viret aanhangig heeft gemaakt, werd heel koeltjes ontvangen. Ik doe mijn best, hun geheugen wat op te frissen. Maar ze spelen een spelletje met ons.

Het zou beter zijn, wanneer Viret zelf hier kwam. Maar het zal beter zijn, de libertijnse heren van de Raad vóór de verkiezingen, bij gelegenheid waarvan de vijanden hun vertwijfelde ideeën opdrijven zullen tot razernij, niet tegen ons in het harnas te jagen.

Overigens, Viret heeft in Lausanne al genoeg te doen. De zaken, waar hij de handen vol aan heeft, zijn voor mij zó belangrijk, dat ik het niet juist acht, hem iets in de weg te leggen of hem ook maar een beetje op te houden.

Ik schaam me eerder, dat hij van mij in zijn moeilijkheden niet meer troost ontvangt, dan wanneer ik in het graf lig.

Wanneer ik dus heel erg zou wensen, dat u ons door uw aanwezigheid alhier zou mogen opbeuren, we moeten dat maar tot later uitstellen, want het zou meer profijtelijk zijn, wanneer u beiden tegelijk hier konden zijn.

Viret wilde in het kerkelijk leven van Lausanne op het voetspoor van Calvijn de kerkelijke tucht invoeren en handhaven. Maar omdat Lausanne, staatkundig en ook kerkelijk onder de voogdij stond van het machtige, vrijzinnige Bern, verzette het stadsbestuur en zijn predikanten zich fel tegen Virets voornemens.

29k. *Aan Blaurer te Biel (19 november 1552)*

Het stadje Biel aan het Bielermeer ligt in het kanton Bern.

Haar predikant, Ambrosius Blaurer, heeft bijzonder veel gedaan voor het tot stand komen van de Reformatie in Zuid-Duitsland en in het noorden van Zwitserland. Hij was bevriend met Melancton en Bucer en in het bijzonder met Calvijn, wiens Avondmaalsleer geheel ook de zijne was.

Calvijn noemt hem (hij was in die dagen een man van midden zestig) in de brief, die we thans voor ons hebben, zijn van harte hooggeachte broeder.

Deze predikant leeft in bijzondere mate met het wel en wee van Calvijn mee. Hij kent, omdat hij dikwijls Calvijn bezoekt, de verhoudingen in Genève heel goed.

Moest Calvijn in Bern zijn, dan ging hij steeds Blaurer opzoeken. We nemen deze brief hier gedeeltelijk over. Zij leert ons Calvijn als persoon duidelijk kennen.

Naar ik verwacht, komt gelijktijdig met deze brief mijn innig geliefde broeder, de heer Theodorus Beza, bij u. Hij kan u van mijn toestand en van de situatie der geneefse kerk uitvoeriger iets mededelen, dan ik in de langste brief vermag. Daarom wil ik me in het schrijven beperken.

Hij zal u vertellen, hoeveel moeite en onrust de kwaadwillige knapen ons bezorgen. Ze zijn in staat, omdat ze straffeloos en in de vrijheid, die men hun toestaat, hun gang kunnen gaan, heel veel schade aan.

Maar misschien wil de Heere ons slechts dáárom van alle hulp van mensen beroven, opdat Hij alleen ons onder Zijn bewaring houde.

(Calvijn stond in zijn strijd tegen alle dwaalgeesten vrijwel alleen. We zullen dat straks wel zien. K.). En dan de toestand in Frankrijk en Duitsland!

Zonder twijfel siddert u ook bij elke boodschap angstig, vrezend, dat er bij het huidige gevaar nog meer komen kan. Want wanneer de Heere niet van de hemel Zijn hand uitstrekt, moeten we, wanneer we voorzichtig en met scherpe blik de toestand bekijken, in de al zware en bittere ervaring van thans alleen maar het flauwe voorspel zien van veel ellende. Want in welk een verschrikkelijke woede satan ook raast, het is gezien de heilloze verdorvenheid van de wereld eigenlijk nog een wonder, dat de Heere hem nog niet veel meer toelaat.

Wij echter, die een vast anker in de hemel hebben, moeten door deze stormachtige golven niet anders heenzeilen, dan alsof we reeds aangekomen waren in de veilige haven, tot ons de Heere in de zalige rust van Zijn Rijk samenbrengt.

De Godvrezende Blaurer is in hetzelfde jaar als Calvijn, 1564, overleden.

Eigenlijk jammer, dat ons zo weinig bekend is van deze dienst-knecht des Heeren.

291. *Aan Melanchton te Wittenberg (18 november 1552)*

Op 1 juli 1550 had Calvijn aan Melanchton een ongewoon scherpe brief geschreven, omdat hij veel te toegeeflijk was geweest, toen keizer Karel V aan de roomse en protestantse kerken een verordening had opgelegd, waarbij de pauselijke kerken zeer bevoordeeld werden boven de lutherse gemeenten.

Melanchton had sindsdien niets meer van zich laten horen.

Na twee jaar komt er een brief uit Wittenberg, waarin Melanchton klaagt over de grote nood in Duitsland. Op kerkelijk terrein. Ook omdat alom de pest woedde.

„Wanneer ik verbannen word, hoop ik naar Genève te komen.” Aldus Melanchton.

Calvijn schrijft op deze brief, die hij na anderhalve maand pas ontving, direkt terug. Verheugd over de eenheid in de leer in het algemeen en ten aanzien van de leer der praedestinatie in het bijzonder.

We nemen alleen het gedeelte over, waarin Calvijn over zijn persoonlijk leven schrijft:

Meer welkom dan uw brief kon ik in deze tijd niets zijn. Want bij de enorme moeilijkheden, die mij hard genoeg plagen, komen bijna iedere dag weer nieuwe smart en nieuwe zorgen. Ik zou onder de last van het lijden, dat mij treft, bijna tenonder gaan, ware het niet, dat de Heere Zelf dit lijden in haar felheid matigde.

Onder dat alles is het niet iets gerings, dat u het tamelijk wel maakt, zover uw leeftijd en de tere gesteldheid van uw lichaam dit toelaten.

Ook dat in uw liefde jegens mij geen verandering is opgetreden, verzekert mij uw brief. Want ik had vernomen, dat u door mijn misschien al te vrijmoedige vermaning destijds zo beledigd bent geweest, dat u die brief in het bijzijn van enkele getuigen stukgescheurd hebt.

Hoewel mij dit verhaal al te ongeloofwaardig voorkwam, leek het toch wel, gelet op uw lang zwijgen en andere tekenen, dat het bericht toch juist was. Tenslotte moest ik toch wel iets gaan vermoeden.

Des te aangenamer ervaar ik nu, dat onze verhouding wederzijds zuiver gebleven is, zoals deze zeker vanuit de gemeenschappelijke innerlijke drang tot het goede, steeds heilig en ongeschonden blijven zal.

En aangezien zeer in het bijzonder het ligt in ons beider persoonlijke belangstelling, onze vriendschap, die de Heere in Zijn Naam heeft geheiligd, in goede trouw en onwrikbaar tot het einde te bewaren, gaat het daarbij ook om wat nuttig is en wat schadelijk is voor Gods kerk.

Want u ziet wel, hoe de ogen van vele mensen op ons gericht zijn; hoe de bozen uit onze twist aanleiding zoeken ons te lasteren; de zwakken al reeds door de minste vorm van jaloezie onder ons in de war gebracht worden. Er is veel aan gelegen, dat ook tot ons nageslacht nimmer argwaan doordringe, als zou er onenigheid tussen ons zijn ontstaan.

.....

Intussen houdt de satan niet op, overal het zaad der tweedracht uit te strooien. En onze zorgeloosheid is oorzaak, dat hij genoeg, ja, véél stof vindt om dit zaad te zaaien. En uiteindelijk vindt hij ook wel zijn instrumenten, die het vuur aanblazen.

Moet ik u schrijven, wat in onze kerk tot diepe smart van Gods volk gebeurd is?

Een geheel jaar is nu al vervlogen, sedert we in deze strijd heen en weer worden geworpen.

Enkele lichtzinnige knapen, die tegen ons de strijd hebben

aangebonden met betrekking de verkiezing uit genade van eeuwigheid en de ellendige onvrijheid van de menselijke wil, sloegen publiekelijk alarm, en wisten niets meer gepast tot enige beschuldiging naar voren te brengen, dan zichzelf achter uw naam te verschansen. Toen ze bemerkten, hoe eenvoudig het was, al de verzinsels, die ze aandroegen, te wederleggen, probeerden ze ons met een handigheidje buiten spel te zetten; zij beweerden, dat we ons duidelijk van u wilden distantiëren. We hebben ons echter in onze beweringen zeer gematigd, zodat er niet uit kwam, wat zij met haar sluwheid wilden bereiken. We brachten dus naar voren, ik en al mijn collega's, dat dezelfde beginselen der leer, die u voor ogen staan, ook voor ons vast staan.

In de hele strijd viel geen woord, dat voor u minder eerbiedig was, als betamelijk is, of waarbij u vertrouwen inboette.

En toch kan ik de gedachte niet van me afzetten, een gedachte, die me dikwijls heel erg dwars zit, dat de bozen na onze tijd toch in de gelegenheid zullen zijn, de gemeente des Heeren te ergeren, zo vaak ze willen, indien ze in hun hoofd halen, twee elkaar tegensprekende zinsneden van twee mannen te misbruiken; de zinsneden van twee mannen, wie het bejaamd had als uit één mond één en hetzelfde te zeggen en te leren.

Straks zullen we deze brief beter begrijpen, wanneer we in het kort hopen na te gaan, welke instrumenten satan in deze tijd gebruikte om de leer der Reformatie, die Calvijn door Gods genade mocht uitbrengen in zijn prediking en mocht neerschrijven in zijn Institutie, verdacht te maken en als leugenachtig voor te stellen.

En dan te weten, dat hetgeen deze instrumenten van satan uitstalden, koren op de molen was van de libertijnen in Genève (èn in Bern!).

Melanchton was, toen Calvijn hem deze brief schreef, 55 jaar oud. Hij is acht jaar later overleden, vier jaar vóór Calvijn, veertien jaar na Luther.

29m. *Aan Farel (3 december 1552)*

We zijn nog steeds bezig, uit Calvijns brieven na te gaan, hoe hij persoonlijk de vijf zware jaren, 1550-1555 heeft doorleefd.

Hetgeen Calvijn op 2 december 1552 beleefde, geeft daarvan wel een sprekend beeld.

Farel was bij Calvijn op bezoek geweest. En onmiddellijk na Farel's vertrek stond er een lid van de Raad voor de deur van Calvijns woning, die hem verzocht mee te gaan naar een raadszitting. Aan-

gezien men het niet raadzaam achtte, dat Calvijn die paar honderd meter alleen aflegde, begeleidde de raadsheer hem.

Tegen enkele libertijnen was de kerkeraad (het consistorium) opgetreden, omdat ze zich (al of niet opzettelijk) in een openbare zonde hadden gestort, waartegen, naar de door Raad en volk aanvaarde kerkenorde, zij zich verzetten. Het gevolg was: de eerste trap van censuur. Daar namen de heren geen genoegen mee en ze beriepen zich op de Raad, die voor een belangrijk deel op hun hand was.

Het betreft hier de libertijnen Balthasar Sept, Ami Perron, Berthelier, die listig gebruik hebben gemaakt van de onrust, die de lasterende arts, Bolsec in Genève verwekte.

Calvijn is diep ontroerd. Hij ziet helder voor ogen, dat het alleropzets is, de heerschappij van Christus in Genève omver te werpen. In zijn preken waarschuwde hij de gemeente, zich te hoeden voor deze rebellen. En de Raad bond hij thans op het hart, geen duimbreed toe te geven aan deze onruststichters.

Berthelier, die in het openbaar het meest bruuft tegen Calvijn was opgetreden, werd uitgesloten van het Avondmaal. Met goedvinden van de Raad!

Overigens was de Raad er op uit, de anderen te bewegen, het hoofd te buigen en schuld te belijden voor de kerkeraad. Allen beoefden, dit te zullen doen.

We laten nu alleen volgen uit deze brief, hoe Sept, één der oudere libertijnen zich heeft misdragen.

Balthasar Sept kwam naar het consistorium, maar beslist niet in de passende stemming. Hij beroemde zich er uit de hoogte op, dat hij zich van geen schuld bewust was, en het heeft maar weinig gescheeld, of hij had andere leden van de kerkeraad aangevallen.

Ik oefende mijn ambt uit en ik verontschuldigde me tegenover het consistorium, dat ik in vaderlijke toegeeflijkheid tevergeefs getracht had, Sept terug te roepen tot goede vruchten van berouw.

Hij kon gaan met de droeve boodschap, dat hij en de zijnen in de ban bleven, tot ze berouw toonden.

Deze zaak is door Gods wonderlijke voorzienigheid zo geleid. Want Sept, die zich sterk gevoelde, omdat hij zich met mij persoonlijk op gezag van de Raad meende te hebben verzoend, was van plan, in de komende dagen een kind als peetoom bij mij ten Doop te brengen. Zo dacht hij bij het gewone volk hatelijkheid tegen mij op te wekken, wanneer ik hem dat verbood.

Voor mij zou het een ernstig gewetensdelict geweest zijn, ie-

mand als peetoom toe te laten, die, bij vonnis van de rechters veroordeeld, nog niet zijn boetvaardigheid had betoond. Nu hij zich voor de kerkeraad zo heeft midragen, is de overwinning gemakkelijk gemaakt. Onze handeling zal dan ook instemming vinden.

Het is wel zo, dat ik me met de afloop hiervan helemaal geen geluk kan wensen. Sept zal de spot met ons drijven door een gehuichelde bekentenis. Maar als voorbeeld kan dit, niettegenstaande zijn huichelachtige houding, zijn nut doen.

De ouderlingen (oudsten K.) zijn allen op de juiste wijze met ons verbonden. Ze zijn zeer moedig en staan er op, het recht van de kerk te handhaven en de kwaadwilligheid van die het kwade beminnen, aan banden te leggen. Er is er één, die ik moet uitzonderen. Hij heeft evenwel met zijn vleierig gepraat nog niemand kunnen overhalen.

Zo hoopt zich het buskruit op.

Calvijn schrijft een paar weken later aan een collega in Straatsburg, welke de reactie is geweest, toen men te horen kreeg, dat Sept geen peetoom mocht zijn.

Onmiddellijk daarop verhief zich een algemeen getier, zodat het voor de hand lag, dat we te doen hadden met een tevoren bekonkeld schandaal.

Ondertussen hield ik me in het vreselijk lawaai, gekrijt en geschimp zó in, dat me geen woord ontviel, dat irritatie kon wekken.

Zou onze toestand u bekend zijn, dan zoudt u het als een bewijs van Gods wonderlijke voorzienigheid bewonderen, dat niet al honderd keer de zwaarden uit de scheden getogen zijn.

Calvijn vertelt dan in deze brief, dat de Raad Bolsec, die hem zo ontzettend had aangevallen in zijn leer, en hem geheel zijn ambtelijke bediening belastend had, door Raad was verbannen. Daar had Calvijn niets aan behoeven te doen.

29n. *Brief aan Christophe Fabri (13 januari 1553)*

Fabri, een collega van Farel, was predikant te Neuchâtel. Hij was weduwnaar en hoopte spoedig weer in het huwelijk te treden. Hij had Calvijn uitgenodigd, bij de trouwplechtigheid aanwezig te willen zijn.

Maar Calvijn durft Genève niet te verlaten.

Juist waren bij de verkiezingen weer nieuwe tegenstanders van Calvijn in de Raad gekomen. Ze waren nu ver in de meerderheid.

Ami Perrin was zelfs eerste syndic (burgemeester) geworden.

Er is aanleiding u geluk te wensen en de Heere van harte dank te zeggen.

Ik was heel graag bij uw huwelijk aanwezig geweest. Maar de boosaardigheid van de lieden, die aanhoudend en op een dolzinnige wijze zowel zichzelf als de gemeenschap schade doen, houdt me vast in huis.

Ik spreek met recht over onzinnigheid, want ze hebben zich overgegeven aan een teugelloze onbeschaamdheid, brutaler dan ooit tevoren. Hun brutale plannen tot ondergraving van het geloof, hun goddeloze verachting van God, hun onvrome intriges om de kerk te verscheuren, de vuile onverschilligheid in hun gehele levenswandel, wil ik nog even terzijde laten. Niet als zou dit alles maar een gering kwaad zijn, maar dat alles is voor u niet nieuw. (Fabri beleefde in Neuchâtel ook genoeg! K.). Maar thans zetten ze alles op alles om de hele orde en de wetgeving in de Republiek Genève te verstoren.

Sinds een hele maand ben ik de stadspoort niet meer uit geweest; niet eens om een luchtje te scheppen. Ik durf geen stap buiten te zetten.

Had ik maar niet zo'n zeer droevige verontschuldiging!

29o. *Aan Blaurer (14 februari 1553, 5 u. 's avonds)*

Wie Blaurer, predikant te Biel in het gebied van Bern was, weten we reeds.

In Biel, zo heeft Blaurer Calvijn medegedeeld, waren ook grote zorgen. En in Constanz, waar Blaurer de Reformatie had ingevoerd, liet het volk de Reformatie los en verviel tot grote onzedelijkheid.

Het is een groot wonder – we merkten dat al eerder op, dat we thans nog een kerkelijk leven kennen, waarin het erfgoed van de Reformatie nog aanwezig is en in ere gehouden wordt! En hopelijk nog door Gods genade leeft!

Uit wat Calvijn aan zijn geliefde broeder in de Heere schrijft, blijkt, dat hij, niettegenstaande alle ellende, nog hard aan het werk is. De commentaar op het Evangelie van Johannes, die Calvijn op 1 januari 1553 opdroeg aan de Edelachtbare burgemeesters en leden van de Raad van Genève, is gereed. Blaurer ontvangt een exemplaar. Tegelijk met deze brief. (In de Nederlandse uitgave een boekwerk van 870 bladzijden!!!) Calvijn stuurt ook nog mee vier preken over de Psalmen en vier exemplaren van zijn boekje over de praedestinatie.

Hij schrijft over de preek; 's morgensvroeg, op een werkdag, over

de af te leggen bezoeken, hij moet tussendoor naar bed vanwege de migraine, en hij moet nog een college van een collega bijwonen.

En dan de toestand in Genève, die hem geheel terneer drukt!

Wat de toestand hier betreft, bedroeft ons niets meer, dan dat het bestuur der stad in zo'n verwarring geraakt, dat de gemeente des Heeren hier niet anders is als de ark van Noach temidden van de hoge golven van de zondvloed, die haar laten rondslingeren. Maar toch is haar toestand zo, dat het geloof van Gods volk zo weinig gaat wankelen, en de moed van Gods kinderen zo weinig geschokt wordt, alsof wij rusten in een veilige haven. Werkelijk, al wonen Gods kinderen vandaag de dag in het uiteinde van de aarde, overal mogen ze door Gods genade met buitengewone standvastigheid bestand zijn tegen de woedende stormen, die over hen komen. Hoe groot de verblinding van uw volk ook moge zijn, deze gedachte moet u niet weinig troosten, dat de Heere op deze wijze toch Zijn zegel zet op uw werkzaamheid, die door hen zo schandelijk wordt veracht.

Zo weet Calvijn zijn geliefde broeder te troosten. Met Gods volk in Genève mag hij, temidden van de grootste beproevingen rust vinden in de Heere.

Hij schrijft:

Maar de hoofdzak is, dat ik deze tuchtroede Gods nodig heb, opdat Hij mij brenge tot ware deemoed.

29p. *Aan Farel (20 augustus 1553)*

Calvijn maakt véél mee!

We denken hier bijvoorbeeld aan de ontzetting, die hem in het voorjaar van 1553 aangreep, toen zijn vriend Farel zo'n ernstige longontsteking kreeg, dat ieder dacht, dat hij dit niet overleven zou. Calvijn had zijn vriend in Neuchâtel bezocht. Hij was naar Genève teruggedaan in de stellige overtuiging, Farel op aarde niet meer te zullen ontmoeten. Wonder boven wonder was Farel als „nieuw geboren”, zegt Calvijn. Hij had zijn vriend „al vóór de tijd begraven”.

Calvijn hoopt zeer, dat Farel hem nog jaren zal overleven tot zegen voor Zijn kerk.

Zeer opmerkelijk is het, dat Calvijn schrijft:

Intussen, zo het de Heere behaagt, heb ik er niets op tegen,

mijn levenseinde nog zo ver vooruit te schuiven, dat ook aan mij nog ongeveer tien jaar arbeid wordt verleend.

(Thans 1553. Calvijn overleed in 1574)

U weet, dat hij in 1546 al aangevallen werd door de spaanse arts, Michel Servet, die toen nog in Vienne (Frankrijk) woonde, en wel over de leer der Drieëenheid Gods. Servet had Calvijn ook al meerdere brieven geschreven. Calvijn noemde hem toen al „een verstokte ketter.”

Toen Servet door de roomse kerk (!!!) vanwege zijn ketterijen ter dood veroordeeld werd, en reeds gevangen genomen was, wist hij te ontvluchten en vestigde zich in Genève.

We zullen later wel zien, welk een strijd hij daar ontketende. Tegen Calvijn. Geruggesteund door vele libertijnen.

Op 17 juni 1553 werd zijn beeltenis (portret) door de roomse geestelijkheid in Frankrijk verbrand.

Nicolas de la Fontaine had hem, in zijn functie van Calvijns secretaris, aangeklaagd bij de Raad van Genève. Op beschuldiging van ketterij. Daar stond ook in Genève de brandstapel op. Veertig klachten kwamen tegen Servet in deze aanklacht aan de orde.

Belangrijk is nu alvast te vernemen, hoe Calvijn persoonlijk deze zaak opvatte:

Servet, voor de Raad gedaagd, trachtte aanvankelijk er om heen te draaien.

Daarom werden wij geroepen.

Hij schold zeer boosaardig op mij; alsof ik zijn onderdaan was. Ik antwoordde hem, zoals hij dat verdiende.

Tenslotte verklaarde de Raad, dat alle ingebrachte klachten juist waren.

Over de onbeschaamdheid van Servet zullen we het nu maar niet hebben. Maar zijn waanzin ging wel zó ver, dat hij niet aarzelde, te zeggen, dat zelfs in de duivelen de Godheid woont. Ja, in ieder mens zouden meerdere goden wonen, omdat de Godheid substantieel zowel de mens als hout en steen deelachtig zijn geworden. Ik hoop, dat het vonnis zal zijn: de doodstraf. (Stond op ketterij, bij Rome ook in Genève. K.).

Maar mijn wens is, dat de gruwelijkheid bij het voltrekken van dit vonnis verzacht zal worden.

Dit laatste moeten we maar dik onderstrepen. U weet, dat, door alle eeuwen heen, Calvijn persoonlijk wordt aangezien voor de wreedaard, de keiharde man, die het op de vuurdood van Servet had aangelegd.

29q. *Aan Viret (4 september 1553)*

Het zou nog duren tot de 27e oktober 1553, eer Servet terecht werd gesteld. Perrin heeft tot het laatste ogenblik nog getracht, de zaak te rekken, door haar nog eens te brengen voor de Raad van Tweehonderd.

Dat wilde de Raad persé niet.

De dag voor de terechtstelling schreef Calvijn nog aan Farel:

De wijze van deze doodstraf probeerden we te veranderen. Maar vergeefs.

Waarom we niets bereikten, dat zal ik u later mondeling mededelen.

Farel heeft die terechtstelling bijgewoond. Calvijn niet.

Toen Farel zondags daarop preekte en de jeugd van Genève tekende als een bende woestelingen, moordenaars en Godlooche-naars, dienden 30 burgers een klacht tegen hem in bij de Raad.

Calvijn heeft persoonlijk kunnen verhinderen, dat zijn vriend voor de Raad moest verschijnen.

We moeten nog even terugkomen op de periode augustus - oktober 1553, toen Servet in afwachting van het voltrekken van het doodvonnis, nog gevangen zat.

Eén der reeds eerder genoemde libertijnen, Berthelier, had in het openbaar partij gekozen voor Servet. Begrijpelijkerwijs ontzegde de kerkeraad hem de toegang tot het Heilig Avondmaal. Berthelier ging daartegen in beroep bij de Raad, die onder invloed van Ami Perrin hem vrijspak (!).

Op 3 september 1553 was het bediening van het Avondmaal. Calvijn zei openlijk in de preek, dat hij Berthelier, in weerwil van de vrijspraak van de Raad, niet mocht en niet kon toelaten. Berthelier is weggebleven. Maar Calvijn voorzag zoveel ellende, dat hij 's middags afscheid nam van zijn gemeente; in de verwachting, dat hij, als in 1538, opnieuw door de Raad zou worden verbannen.

Daarover schrijft Calvijn op 4 september 1553

Nu zullen dus de boze, verloren mensen bereiken, wat ze steeds voor ogen hebben gehad.

Mij benauwt, zoals u zult verstaan, de nood der kerk.

Maar wanneer de Heere de satan zulk een vrijheid toelaat, dat de vrijheid in mijn ambtelijk werk door gewelddadige maatregelen onderdrukt wordt, dan ben ik uitgediend.

De Heere echter, Die de wonden sloeg, zal ook wel middelen vinden om ze te helen. En omdat zo'n straffeloos overtreden

door de kwaadwilligen nu al meerdere jaren heerst, komt de Heere misschien met een of ander oordeel, waarvan ik het aanzien niet waard ben.

En het is uiteindelijk zo, dat het onze plicht is, ons aan Zijn oordeel te onderwerpen.

29r. *Aan Farel (14 oktober 1583)*

Calvijn heeft bij de Raad geprotesteerd, dat deze, wanneer de kerkeraad op goede gronden Berthelier onder censuur plaatst, de Raad dan deze excommunicatie buiten werking stelt en zodoende zich als burgerlijke overheid plaatst boven de geestelijke overheid.

Wat de ter dood veroordeelde Servet betreft, is men er op uit, hem toch nog te redden. Men wil, zowel in de eerste als in de laatste zaak, de Raad van Tweehonderd laten beslissen. De grote vertegenwoordigende volksvergadering dus.

Ze weten (Perrin en de zijnen), dat Calvijn zeer prikkelbaar is, zijn geduld zal verliezen en wellicht dan dingen gaat doen, waarop ze hem kunnen grijpen.

Dat dit zo ver niet zal komen, ligt niet aan Calvijn.

De Heere heeft mij in korte tijd onder dit volk op zijn school genomen en mij zodoende door heel veel ervaringen geleerd, hoeveel een dienaar van Christus verdragen moet.

De Heere, Die mij tot nog toe overeind gehouden heeft, zal me ook vasthouden in de toekomst met niet minder sterkte toerusten.

Daarom hoop ik, in vertrouwen op Zijn hulp, de post, waarop Hij mij geplaatst heeft, nooit vrijwillig te verlaten.

Van Farel en Viret ontvangt Calvijn zeer veel steun. Wat is Calvijn daar dankbaar voor! Leest u maar:

Ik weet niet, lieve Farel, hoe ik u moet danken voor uw buitengewone liefdesijver en de even sterke waakzaamheid, wat onze kerk betreft. Ik heb opzettelijk niets of slechts weinig geschreven, omdat ik bang was, dat u dan tegelijk uw paard zou bestijgen, zoals u dat ook reeds hebt gedaan.

Ik wilde u deze moeite nog niet aandoen, alvorens het de hoogste tijd is.

De vijanden hebben al hun aandacht gericht op 15 november, waarop ze de Raad door een schandaalvertoning willen dwingen een beslissing te nemen. (De zaak – Servet en Berthelier in de grote vergadering brengen en daar laten beslissen. K.).

29s. *Aan Viret (6 februari 1554)*

We zijn nu vier maanden verder.

De kerk van Genève heeft er zeer verstandig aan gedaan, de kerkeraden van Bazel, Bern en Zürich steun te vragen met betrekking haar beleid.

De Raad was niet bezweken voor de vijand, door in de zaak Servet en Berthelier de grote volksvergadering een uitspraak te laten doen. Daarom werd dat vonnis, uitgesproken over Servet, voltrokken op 27 oktober 1553. En Berthelier werd toch geplaatst onder de kerkelijke censuur.

Bovendien blijkt, zowel de Raad als de kerkeraad van Genève van Bazel, Bern en Zürich, zij het dan niet overal even pertinent, toch over het algemeen de goedkeuring te hebben ontvangen in zake hun beleid.

Aan Viret kan Calvijn 6 februari 1554 schrijven:

Het moet ons tot blijdschap strekken, dat de Kampvechter in de hemel onze strijd goedgekeurd heeft. Hij oefent ons in de krijgsdienst, die niet alleen hard is, maar waarin we weinig eer wegdragen, opdat we nu eenmaal niet uit zouden zijn op menselijke bijval en zegekransen.

De verhoudingen hier zijn beslist nog ongeordend.

Persoonlijk is er tussen mij, en Perrin en Vandel een verzoening tot stand gekomen.

Die verzoening had plaats gevonden op 30 januari 1554. Daarbij was echter de vraag, of de kerkeraad voortaan het recht had, bij overtreding van wat in de kerkenorde was bepaald, te straffen met de kerkelijke censuur, niet ter sprake gekomen.

Calvijn zag een week later al weer nieuwe wolken opstijgen aan het Geneefse firmament.

Op 11 februari 1554 schrijft Calvijn dan ook aan de ons reeds bekende dominee Blaurer te Biel:

Door kunstgrepen van enkele mensen is thans een verzoening tussen ons tot stand gekomen. Overmorgen wordt weer over het al of niet geldig zijn van de kerkenorde een beslissing genomen. Het resultaat daarvan mag ik aan de Heere overlaten. Wel staat vast, dat ik geen haarbreed mag wijken.

Ik ben weliswaar ook niet van ijzer, al zou dit alles me niet kwellen en mijn hart bijna verwonden, wanneer ik de verscheuring zie van mijn kudde, die zeker komt, wanneer ik van hier vertrekken moet. Omdat ons echter niets anders geoorloofd is, dan het uiterste te doen, moet ik juist voort-

gaan. Maar ik heb thans wat meer hoop, dan dat dit eerder het geval was.

De strijdende partijen, ook binnen de Raad, hadden elkaar de hand er op gegeven, de strijdbijl te begraven.

Maar Calvijn schrijft aan Bullinger (23 februari 1554):

Onder de gezochte schijn van een vredesovereenkomst is het dan toch zover gekomen, dat de enige werkelijke bescherming van de vrede, de wettelijke ordening van de zaak, waarom het gaat. (handhaving van orde en tucht naar Schrift en belijdenis. K.) verwaarloosd wordt, of althans naar de achtergrond wordt verschoven.

Ik werd naar het stadhuis ontboden en beleed, dat ik allen zou vergeven aan degenen, die oprecht berouw hebben over hun handelingen, maar ook, dat ik slechts één lid ben van het gehele consistorium (de kerkeraad K.) en dat ik liever sterven zou, dan mij alléén aan te matigen, wat zaken zijn van de hele kerk.

We bemerkten wel, dat de satan voor het moment niets meer wenst, dan dat de zaak, waarom het gaat, twijfelachtig en onbeslist blijft.

Daarmede blijft dan de aanleiding voor toekomstige verwarring voluit aanwezig.

29t. *Aan de koning van Polen (5 december 1554)*

Terwijl de strijdbijl binnen Genève voor enige tijd is begraven, gaat het werk van Calvijn in de geloofsmoed, die hem de Heere, temidden van zijn steeds ernstiger woedende lichamelijk lijden, onverminderd voort. Steeds maakt hij in zijn brieven gewag van de uitgave van kleinere en meer grote geschriften, die hij aan zijn vrienden toezendt. Ook hun geschriften ontvangt en leest hij. Maar de strijd tegen zijn felle tegenstand – we denken aan Bolsec en de lutherse predikant Westphal, om er maar enkelen te noemen – vergt de uiterste inspanning.

Het is heel opmerkelijk, wat Calvijn einde 1554 schrijft in een lange brief aan de Poolse koning Sigismund August, die hij aanmoedigt om de strijd tegen het papisme onverminderd voort te zetten. Daarin wordt ons duidelijk, hoe Calvijn zijn taak ziet.

Het was een zeer buitengewoon ambt, dat de Heere ons opgelegd heeft, omdat Hij onze arbeid tot reformatie der kerken nodig oordeelde. Het ambt van mannen dus, die zo tegen al menselijke verwachtingen in op ongewone wijze plotseling

verwekt werden voor het rechte geloof, laat zich niet afmeten naar de gewone gang van zaken.

(Calvijn denkt hier ook, en in de eerste plaats, aan Luther en Zwingli. Maar sluit zich daarbij aan. K.) Uwe Majesteit moet, omdat de vijanden van de zuivere leer trachten met geweld de vrome en ware leraren de deur te versperren, aan dezen de behulpzame hand bieden, opdat ze vrijmoedig het volk mogen leiden van de bijgelovige dwaalleer in de baan der ware vroomheid. (Denk aan art. 36 Ned. Gel. Bel.!).

29u. 's Heeren wonderlijke bevrijding. Brief aan Bullinger (15 juli 1555)

De libertijnen hadden zichzelf in discrediet gebracht door het op te nemen voor Servet en Bolsec.

In het voorjaar van 1555 is Calvijn tweemaal naar Bern gereisd om daar de leer der praedestinatie, die in Genève (door de stadssecretaris Trolliet) en in Bern (door Bolsec en de predikant Zébédeé) hevig werd aangevallen, te verdedigen. Zonder resultaat!

Veel gereformeerde fransen waren de laatste jaren naar Genève gevlucht. Van lieverlede werd hun burgerrecht verleend en kregen ze dus stemrecht. Het gevolg daarvan was, dat de libertijnen in januari 1555 bij de verkiezingen een gevoelige nederlaag leden.

De libertijnse leiders, Perrin, Berthelier en Vandel, hebben toen alles op alles gezet om Calvijn en de zijnen bij het volk onmogelijk te maken. Het gerucht werd verbreid, dat Calvijn en de zijnen bezig waren om de vrije en vrijheidslievende stad te brengen onder de overheersing van Frankrijk.

In het geheim werd een demonstratie georganiseerd voor het stadhuis. 's Avonds, het was 16 mei 1555, zouden zo'n 500 oud-Genèvers daar bijeenkomen. Deze mannen waren tevoren genodigd op een maaltijd. Velen van hen hadden behoorlijk gedronken.

Toen de straat op!

Perrin en Vandel hielden opgewonden redevoeringen. Leuzen werden geroepen als: Voor God en Genève.

Afgesproken was, dat, wanneer de fransen in verzet zouden komen, de eerste de beste zou worden neergesabeld. Maar alle fransen bleven thuis!

Perrin greep naar de macht. Hij maakte één der burgemeesters zijn staf (teken van waardigheid) (denk bij ons aan de keten om de hals van de burgemeester) afhandig.

De opgetogen tocht naar het stadhuis werd echter uit elkaar gedreven door de stadswacht, zonder bloedvergieten. Wel werden enkele oproerkraaiers (de 500 gangmakers meest van bedenkelijk alloo) ingerekend.

Snel sprak de Raad het vonnis uit over de vier grootste oproerkraaiers. Ze werden onthoofd. Maar de leiders, Perrin, Berthelier en Vandel wisten te ontkomen.

Zo kunnen we wel met Calvijn zeggen: eindelijk, na vijf zware jaren (we kunnen gerust zeggen, na veertien jaren van strijd) heeft de Heere alle pogingen om Genève niet te maken tot het centrum der Reformatie, op wonderlijke wijze verijdeld.

Voorts ontving Calvijn alle medewerking van de Raad. De kerkeraad zou voortaan naar Schrift en belijdenis, volgens de reeds vroeger aanvaarde kerkenorde, de belangen van de gemeente des Heeren in Genève behartigen. Zeer nauwgezet en krachtig kon voortaan gewerkt worden aan het leven van de Geneefse bevolking (allen werden geacht via Doop en belijdenis lid te zijn van de kerk) naar het heilig gebod des Heeren.

Dit alles heeft in Bern, Bazel en vooral ook in Zürich, waar Bullinger predikant was, nog al wat opzien gebaard. In enkele zeer lange brieven, die we al eerder citeerden (zie deel III), geschreven aan Bullinger, heeft Calvijn uitvoerig verhaald, hoe het verloop is geweest van de samenzwering op 14 mei 1555.

Zelfs twee lange brieven zijn hieraan gewijd.

We nemen daar thans alleen van over:

De Heere echter hield op ongelooflijke wijze de wacht over Zijn arme verdrevenen (die men ter dood wilde brengen. K.). Hij liet ze verzinken in een diepe slaap, zodat ze temidden van het ontzettend lawaai rustig in hun bedden bleven. Geen van hen verliet zijn huis. Door dit wonder van de Heere werd geen van hen in de strijd betrokken en werd de aanslag van de goddelozen verijdeld. Want de samenzweerders hadden afgesproken, dat ze, wanneer enkele fransen zich zouden gaan verdedigen, zich tegen hen te weer te stellen en te doden. Dan zouden ze zich op de andere fransen werpen om te laten zien, dat het oproer van de niet-Genèvers was uitgegaan.

Niet alleen werden de refugee's bedreigd, maar er werd luid gekrijst, dat ook allen, die op hun hand waren, gedood moesten worden en dat de Raad moest gestraft worden.

Tegen alle verwachtingen in kwam het echter, toen de Heere ingreep, zover, dat de storm van lieverlede ging liggen.

30. Zeer zwak, ziek lichaam

Nadat we uit Calvijns brieven een blik hebben mogen slaan in zijn persoonlijk leven, met name gedurende zijn zeer zware jaren na de dood van zijn vrouw, de jaren 1550-1555, willen we nog even stilstaan bij zijn zeer zwak, ziek lichaam.

De arbeid, die Calvijn mocht verrichten, zijn werkkrachten en vooral zijn geestkracht, grenzen aan het ongelofelijke. Alleen al zijn gezamenlijke werken, het „Corpus Reformatorum”, dat is uitgegeven tussen 1883 en 1900, beslaan alleen al 59 dikke boekdelen.

Nadien zijn vele nog niet uitgegeven boeken verschenen. Ongeveer zeventien preken van Calvijn zijn bewaard gebleven. Wel duizend zijn er verloren gegaan, toen de bibliotheek van Genève de geschreven preken voor oud papier verkocht!

Al deze arbeid heeft Calvijn moeten verrichten naast zijn preken, college's en uitgebreide correspondentie met een zeer zwak, ziek lichaam. In zijn brieven klaagt hij telkens weer over hoofdpijn en migraine; vooral ook over slapeloosheid.

In 1546, achttien jaar voor zijn overlijden, schreef Calvijn al aan (toen nog) zijn vriend De Falais:

Wat mijn gezondheid aangaat:

onlangs schreef ik u daarover; thans gaat het wel wat beter, maar ik word voortdurend gekweld door hoofdpijn; zo erg, dat ik nauwelijks in staat ben, iets te doen. Want afgezien van preken en lesgeven, heb ik reeds een maand lang zo goed als niets kunnen doen. Ik schaam me bijna, dat ik zo nutteloos leef. Maar wanneer het de Heere behaagt, mij in Zijn dienst te nemen, zal Hij mij ook verlichting geven en de pijn minder doen worden. Hoewel deze mij zozeer terneerdukt, dat ik mij met geen enkele arbeid kan bezighouden, die mijn vrije tijd mij toelaat. Maar de Heere laat niet na mij middelen toe te schikken, opdat ik niet door ledigheid zal verroesten.

Nutteloos? Nalstig zijn dagen doorbrengen? Oók, wanneer u toch altijd preekt en uw college's geeft?

Ja! Calvijn zette zich over zijn pijnen heen en meende dag en nacht te moeten werken.

Tot hij niet meer kon en te bed moest blijven maar ook dan, zo blijkt uit zijn brieven, dikteerde hij vanaf zijn bed de nodige brieven en kleine geschriften, waarop steeds weer werd gewacht en om werd gevraagd.

Sinds Calvijn in Genève meer rust had gekregen (1555/56), kwam bij zijn zwakheid een steeds ernstiger aandoening van zijn luchtwegen. Dat liep juist vóór het Kerstfeest van 1556 zo hoog, dat Calvijn tijdens de preek een hevige hoestbui kreeg, gevolgd door een hevige bloedspuwing.

De artsen dachten: een adertje gesprongen.

Wij weten nu, dat het een gevreesde ziekte was: tuberculose.

Begin 1560 schrijft Calvijn over zijn zwak, ziek lichaam aan zijn vriend Blaurer te Biel:

Mij is steeds krankheid beschikt, naar ik geloof. Het een wisselt af met het ander. Soms lijkt het, of ik nog wat presteer. Maar om mijn college's, preken en andere bezigheden in mijn ambt te kunnen waarnemen, moet ik een groot deel van de overige tijd op bed liggen. Wanneer het weer in het voorjaar niet enige verbetering voor me brengt, moet ik van mijn studies afscheid nemen. De zwakheid in de benen is al lastig genoeg, maar nog fataler zijn de ingewandstoornissen. Pas nog ben ik bij een sterke longbloeding bijna gestikt.

Zo vermaant mij mijn zwakke gezondheid niet minder dan de gebreken van uw leeftijd. Ook daarom is mij de laatste dagen van mijn leven des te liever, omdat wij dan beiden, opgenomen in onze hemelse erfenis, onze vriendschap pas recht zullen mogen genieten. Des te sterker willen we ons gebed tezamen daarop richten, dat de Vader in de hemel ons op dezelfde tijd thuis haalt.

Vooraf in de brieven aan Beza, van wie Calvijn bijzonder veel hield, schrijft hij heel dikwijls over zijn lichamelijke toestand.

Op 7 oktober 1561 was Beza jarig. Hij was in Frankrijk om de Hugenoten bij te staan, toen ze zo zeer hadden te lijden onder de vervolgingswoede van de paus en de franse koning.

Op die verjaardag van Beza schrijft Calvijn onder andere:

Heden, op uw verjaardag, heb ik uw belangrijke en ook lieve brief ontvangen. U zult uit mijn antwoord vernemen, dat ik vanwege de pijnen in mijn gewrichten nog moet afzien van alles, wat met feestvieren te maken heeft.

Toch had ik sindsdien niet een keer zo'n rust als thans; want volle twee dagen leed ik de verschrikkelijkste pijnen in mijn rechterbeen. Eergisteren begon die pijn wel iets te minderen, maar dat wilde wèl zeggen, dat de pijn in mijn voet wegtrok. En – opdat u weet, dat ik niets verzin – tegenover zo'n pijn is me zelfs de olieachtige geur van de zalf nog bijna aangenomen, hoewel zij mij dikwijls doet braken.

Zodoende behoef ik u om uw ridderlijke pracht niet te benijden; want ook ik ben ook rijkelijk en vet gezalfd.

Geloof me; met zulke grappen wil ik niet zo zeer mij wat opmonteren, dan wel van u alle bezorgdheid wegnemen, opdat u niet een beetje bang wordt, wanneer een of ander somber

gerucht van andere zijde tot u doordringt.

Want ik zie, wanneer de Heere u niet staande hield, dan zoudt u tegen een tiende deel van uw opdracht niet opgewassen zijn. U hebt mijn laatste brief pas na middernacht beantwoord; ik doe dat nu in het bed na zeven uur, omdat ik het zo een beetje gerieflijker kan doen.

Zo voorzichtig worden oude mensen, die het podagra hebben (jicht, die zich openbaart door hevige pijn in de voet, vooral in het gewricht K.).

Maar alle scherts terzijde, ik kan met woorden niet uitdrukken, hoe lief uw brief me was, die mij midden in de problemen plaatste.

Drie- en viermaal zij onze God geprezen, die ons boven de wolken verheft aan de voeten van de triomferende Christus.

Van deze hoogte kunnen we al Zijn en onze vijanden verachten.

U ziet, dat Calvijn tegenover Beza wel opvallend humoristisch spreekt over zijn kwalen. We hebben gelezen, waarom hij dat deed.

In andere brieven lezen we het een en ander over nierstenekoliek. Allerlei middeltjes dragen de artsen aan om het lijden wat te verzachten: kruidendranken, stroopjes, zalven, clysmas.

En onderwijl mag Calvijn, met grote lijdzaamheid en – we lazten dit zoëven – in gelovige overgave, toch nog doen, wat hij kan. Ge-steund door vrienden beweegt hij zich naar de collegezaal. Hij wordt op een stoel naar de preekstoel gedragen, waar weer een stoel staat, waarop hij gaat zitten om zittende te preken.

De portretten van die dagen laten ons een uitgeteerd man zien. Maar onbegrijpelijk is onder dit alles zijn doorzettingsvermogen. Veel groter is het dat hij aan Melanchton kon schrijven:

Ik weet niet, hoe lang dit zal voortduren, maar ik wil u wel zeggen, dat ik er van het begin af aan op bedacht was, ieder ogenblik bereid te zijn, aan de roepstem van God mij over te geven.

Wanneer we de „Institutie” in handen hebben, zouden we niet zeggen, dat Calvijn juist onder al deze lichamelijke beproevingen dit levenswerk heeft bewerkt, het zeer heeft uitgebreid. Dan verstaan we iets van wat hij in de inleiding van dit boek schrijft (we herhalen deze ontboezeming nog eens):

Met hoe grote ijver ik er mij op toegelegd heb, voor Gods

kerk deze dienst te verrichten, daarvan kan ik dit duidelijk getuigenis aanvoeren, dat in de afgelopen winter, toen ik meende, dat mij door de derde -daagse koorts de dood aangekondigd werd, ik mijzelf des te minder gespaard heb, naarmate mij de ziekte meer kwelde, totdat ik dit boek kon nalaten, om daardoor enige dank te vergelden voor de zo vriendelijke uitnodiging der vromen.

Ik zou wel gewild hebben, dat ik dat (opnieuw bewerken en bijwerken. K.) vlugger had kunnen doen, maar het is vlug genoeg, als het goed genoeg is.

En ik zal het er voor houden, dat het te juister tijd gekomen is, wanneer ik bemerk, dat het aan Gods kerk nog overvloediger vrucht geschonken heeft, dan tevoren.

Dit is mijn enige wens.

31. *Afscheid*

Calvijn was op 10 juli 1563 vier en vijftig jaar geworden.

Omdat we al eerder in deze serie schreven over Calvijns laatste levensdagen, noemen we slechts enkele data, die ons leiden naar zijn sterven.

- 2 februari 1564: Calvijn geeft zijn laatste college in de academie.

- 10 februari 1564: Calvijn houdt zijn laatste preek, die hij, zo kortademig is hij, bijna niet tot het einde kan brengen.

- 24 maart 1564: De vergadering van het college der predikanten, die altijd vrijdags plaats vond, wordt gehouden in de studeerkamer bij Calvijn thuis.

- de laatste week van maart 1564: Calvijn wordt naar het stadhuis gedragen, waar hij afscheid neemt van alle leden der Raad.

Voor de laatste keer woont hij de kerkeraadsvergadering bij.

- 2 april 1564: Pasen. Calvijn wordt naar de kerk gedragen en neemt deel aan de viering van het Heilig Avondmaal, dat door Beza bediend wordt.

- 25 april 1564: Calvijn dikteert zijn testament aan de notaris.

27 april 1564: Calvijn ontvangt de voornaamste leden van de Raad thuis. Calvijn bedankt hen voor alle vriendschap en vermaant hen, alles te doen, Gode de eer te geven en de zeden te leiden in de wegen der gehoorzaamheid aan de Heere.

28 april 1564: De predikanten komen afscheid nemen.

Calvijn neemt afscheid met de woorden:

Vele gebreken hebt u moeten verdragen in mij. Alles, wat ik heb gedaan, is zelfs niets waard geweest. De bozen zullen

zich wel van dit woord meester maken, maar ik zeg nòg eens: alles wat ik gedaan heb, was niets waard; ik was een ellendig schepsel.

Maar... ik kon zeggen, dat ik het goede gewild heb, dat mijn ondeugden mij altijd mishraagd hebben en dat de wortel van de vreze des Heeren in mijn hart was.

En u kunt zeggen, dat de genegenheid goed geweest is. En ik bid u, mij het kwade te vergeven.

Beza was benoemd tot Calvijns opvolger.

Merkwaardige woorden sprak Calvijn aan zijn adres:

Ik verzoek u, niets te veranderen, niets te vernieuwen. De mensen vragen heel vaak om nieuwigheden.

Ik vraag dit niet voor mijzelf, uit eerezucht, opdat, wat ik heb gedaan, zal blijven bestaan en dat men daar aan vast zal houden, zonder iets, wat beter is, te willen.

Ik vraag dit wèl, omdat alle veranderingen gevaarlijk en soms ook schadelijk zijn.

We weten, dat Farel – hij was toen tachtig jaar, van Neuchâtel naar Genève is gekomen om afscheid te nemen.

– 19 mei 1564: De predikanten houden nog eens hun wekelijkse vergadering bij Calvijn thuis. Gezamenlijk wordt een maaltijd gebruikt.

Het gaat daarna hard achteruit.

Calvijn spreekt weinig meer. Hij bidt en zucht.

Tot de Heere hem 's avonds – het was op een zaterdag, 27 mei – wegneemt om de eeuwige sabbat, die hier op aarde in zijn leven was begonnen, te gaan viëren, waarnaar hij zo had uitgezien.

Eeuwige rust.